

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Brno 2009

Bc. Andrea Briestenská

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

KRIMINALITA MLADISTVÝCH

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce:
PhDr. Miloslav Jůzl

Vypracovala:
Bc. Andrea Briestenská

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Kriminalita mladistvých“ vypracovala samostatně. V práci jsem použila informační zdroje uvedené v seznamu literatury.

Hradec Králové 25. 3. 2009

.....
Bc. Andrea Briestenská

Poděkování

Poděkování patří panu PhDr. Miloslavu Jůzlovi za užitečné odborné rady, vstřícný přístup a metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé diplomové práce.

Bc. Andrea Briestenská

OBSAH

Úvod	3
I. Teoretická část	
1. Kriminalita mladistvých	6
1.1 Vymezení základních pojmů	7
1.2 Etiologie kriminality mladistvých	9
1.3 Sociální příčiny	12
1.4 Osobnostní příčiny	18
2. Sociálně patologické jevy mládeže	22
2.1 Přehled sociálně patologických jevů	22
2.2 Charakteristika kriminality mládeže a její specifické znaky	29
2.3 Zvláštnosti kriminality mladistvých	33
3. Prevence kriminality	35
3.1 Primární prevence	37
3.2 Prevence sekundární a terciární	39
3.3 Preventivní programy na školách	40
4. Přístupy k delikventní mládeži	43
4.1 Alternativní přístupy a tresty	46
4.2 Mladiství ve výkonu vazby	53
4.3 Podmínky pro mladistvé ve vazbě	55
II. Aplikační část	
5. Koncepce zacházení s mladistvými delikventy ve Vazební věznici v Brně	58
5.1 Účel a cíl koncepce programů zacházení	58
5.2 Podmínky pro práci s mladistvými	63
5.3 Personál zabývající se zacházením s mladistvými	65
5.4 Přehled aktivit mladistvých ve vazbě	69
6. Východiska programů pro mladistvé delikventy	74
6.1 Specifika naplňování programů	75
6.2 Popis souboru mladistvých delikventů ve Vazební věznici v Brně	77
6.3 Přehled výsledků šetření	80

7.	Tvorba a realizace programů zacházení	92
7.1	Individuální práce s klientem ve vazbě	94
7.2	Psychodiagnostický rozhovor	96
7.3	Krizová intervence	99
7.4	Shrnutí pro penitenciární praxi	102
	Závěr	104
	Resumé	106
	Anotace	108
	Seznam použité literatury	109
	Seznam příloh	112

Úvod

Kriminalita a resocializace pachatelů trestných činů není jen výhradně problémem osobnosti člověka, ale současně i problémem politickým, ekonomickým, a společenským. Každý člověk se více či méně často dostává do situací, které na něj kladou značné nároky z hlediska sebeovládání, rozhodování a volby reakcí, přičemž riziko selhání je přímo úměrné stavu osobnosti a úrovni zkušeností, či sociální vyzrálosti daného jedince. Platí, že každý člověk je musí nějakým způsobem řešit. Ovšem už neplatí, že každý člověk je vždy schopen jednat a reagovat v mezích společensky vymezených pravidel. Tento problém z hlediska jedince rozhodně nespočívá ve stanovených společenských a právních normách, nýbrž v jeho osobnostních předpokladech je respektovat. Jestliže to nedokáže, nejsou měněny tyto normy, ale je vyvíjen tlak společnosti na změnu jeho chování a jednání. Pokud k této změně nedojde, je obvykle jen otázkou času, kdy spáchá trestný čin a z pachatele se stává obviněný a posléze odsouzený.

Dnešní doba sebou nese spolu s mohutným rozvojem vědy a techniky také celou řadu negativních jevů. O pojmech jako je trestná činnost, podvody, šikana aj. můžeme číst v tisku či slyšet v masmédiích. Objevují se také informace o týrání dětí a jejich zneužívání, hovoří se o drogách a dealerech drog, v každých zprávách vidíme záběry ze soudních síní. Tyto fenomény označujeme jako sociálně patologické jevy, které vedle negativních sociálních jevů a asociálního jednání řadíme do sociálních deviací. Sociálně patologické jevy z hlediska stupně závažnosti a společenské nebezpečnosti pokládáme za velmi problematické a nebezpečné, nesoucí největší negativní důsledky.

Ohrožení dnešních dětí a mladistvých sociálně patologickými aktivitami je velmi vážné. Přibývá stále více těchto případů porušování zákonů, na kterých se podílí širší a širší spektrum mládeže. Zřejmě nejzávažnější z nich jsou rozličné závislosti a další sociálně patologické formy chování jako výrazy toho, že společenství mladistvých neumí rozumně nakládat s nastalými sociálními svobodami a rozsáhlými možnostmi volného času. V drtivé většině se nositelé sociálně patologických způsobů chování a jednání rekrutují z vrstvy mládeže, která je hodnotově orientována na konzumaci a

nikoliv na tvořivost a přijatelnou seberealizaci - této mládeži schází nezbytná sebekázeň a zodpovědnost.

Cílem magisterské práce s názvem „*Kriminalita mladistvých*“ je popsat a označit trestnou činnost mladistvých, pojmenovat její příčiny; poukázat na specifika kriminality mladistvých a naznačit možnosti prevence a její účinnost také ve výkonu vazby ve vztahu k mladistvým obviněným, zejména se zaměřením na změnu jejich životní hodnoty a morálky vůbec.

Měli jsme možnost prostudovat spisy mladistvých, kteří byli umístěni ve Vazební věznici v Brně od roku 1997. Vazební věznice v Brně nese od roku 2009 nový název, a to Vazební věznice a ústav pro výkon zabezpečovací detence Brno. V této práci budeme používat zkrácený název *Vazební věznice*. Práce specialistů ve výkonu vazby je zaměřena na systematické působení na osobnost mladistvých obviněných se snahou o ovlivnění a změny jejich hodnotového systému, změnu náhledu na nutnost vzdělání a změnu k přístupu k životu vůbec. K tomu slouží vypracovaný systém programů zacházení, jejichž působnost na osobnost mladistvých delikventů je omezená.

Magisterská práce má teoreticko aplikační charakter; v teoretické části jsou zahrnuty základní terminologické pojmy, v jejichž dimenzi je práce nastavena, dále se zabývá sociálními a osobnostními příčinami páchaní trestné činnosti a zaměřuje se na charakteristiku kriminality mladistvých, která má svá specifika. Třetí kapitola je věnována oblasti prevence. Na tuto část organicky navazuje kapitola věnující se přístupům k delikventní mládeži, včetně alternativních přístupů a trestů. Současně jsou zde i popsány podmínky pro realizaci programů zacházení ve věznicích a charakterizováni mladiství ve výkonu vazby. Logickým vyústěním teoretické části je část aplikační, která popisuje konkrétní programy zacházení ve výkonu vazby ve Vazební věznici v Brně, stanoví účel a cíl koncepce programů zacházení a předkládá podmínky pro práci s mladistvými ve vazební věznici. Zakončení kapitoly je věnováno personálu, který se zabývá prací s mladistvými a přehledu aktivit ve vazební věznici.

Aplikační část se opírá o analýzu dokumentů mladistvých obviněných ve výkonu vazby za období posledních dvanáct let umístěných ve Vazební věznici v Brně. Pohled na soubor mladých delikventů nám umožňuje ujasnit si, jaká skladba delikventů je nejčtetněji zastoupena ve vazbě a tento náhled nám slouží jako východisko pro tvorbu

programů zacházení s nimi.

V další části je podán přehled aktivit užívaných k ovlivňování mladých delikventů ve Vazební věznici v Brně a naznačuje možnosti působení na ně. Zde je nutné dodat, že podmínky pro plnění programů zacházení nejsou ve všech věznicích a vazebních věznicích stejné. Brněnská vazební věznice je v tomto ohledu na velmi dobré úrovni a vytváří prostorové i personální podmínky pro zapojování obviněných do činností.

Pracuji u Policie ČR a při své práci se často setkávám s přestupky a trestnými činy, kterých se ve velké míře dopouštějí nezletilí, mladiství i mladí jedinci. Jedná se většinou o „známé firmy“, a pokud jejich patologické jednání nepřekročí hranici vymezenou zákonem, jedná se pouze o přestupek. Závažnější trestné činy mohou skončit zadržením, ale i následným vzetím do vazby.

Koncepce státní politiky si klade za cíl podtrhnout potřebu komplexního řešení, které by bylo v souladu s nutnou harmonizací s politikou Evropské unie.

Ideální společnost neexistuje. Jde tedy o to, jak nejlépe se s problémem výskytu sociálně patologických jevů vyrovnat, přitom není možné najít univerzální recept. Výskyt sociálně patologických jevů nevyloučí sebelepší výchova ani prevence, ale ani sebedůmyslnější legislativní opatření. Souhrnem různých opatření v co nejširší společenské rovině lze však počet trestných činů u dospívajících jedinců a rovněž rizika související s užíváním poněkud snížit. A o to jde především.

I. Teoretická část

1. Kriminalita mladistvých

Se stavem společnosti velmi úzce souvisí kriminalita a další sociálně patologické jevy jsou jeho trvalou součástí, citlivě reagují na společenské změny, problémy a způsoby řešení a současně z jejich popisu a hodnocení lze usuzovat na kvalitu společnosti i na další možný vývoj. Z tohoto pohledu je současná situace kriminality mládeže a sociálně patologických jevů zralá na radikální společenská řešení včetně důrazných preventivních opatření.

Názory na příčiny a podmínky kriminality procházejí dlouhodobým vývojem a nejsou jednoznačné, protože kriminalita je společenský jev, který je multifaktorově podmíněn a každé poznání je závislé na získání dostatečného množství kvalitních informací. Na rozdíl od přírodních jevů, kde je příčina vesměs po kvalitativní stránce lépe poznatelná, a proto i snáze definovatelná, ve sféře sociálních jevů mizí přímočará souvislost mezi příčinou a následkem, zejména příčina bezprostředně nevyvolává vždy jen jeden konkrétní následek. Je to způsobeno tím, že na sociálních jevech se zúčastňují jednotlivci i skupiny lidí nadaných vědomím i různou mírou a kvalitou osobnostních vlastností. Působení příčin v důsledku toho nabývá pravděpodobnostní charakter. Navíc je třeba vzít v úvahu, že příčin zde působí zpravidla více, a že trestná činnost jakožto společenský jev je tedy výsledkem multifaktorového působení příčin (Zapletal, J. *Kriminologie*. 1 vyd. Praha: Portál, 2002, 170 s.).

Delikvenci tedy nelze vysvětlit jedinou příčinou, ani jednoduchým součtem několika příčinných faktorů. Žádný činitel nepůsobí izolovaně, ale vždy ve vzájemných vztazích. Určujícími faktory pro stanovení příčin a podmínek páčání trestné činnosti mladými lidmi jsou zejména vývojové zvláštnosti mladého člověka a mikrostruktura, ve které se mladí lidé pohybují. Jde o dva soubory faktorů, na základě kterých je formován hodnotový systém, sociální orientace, postoje k lidem a další charakterové atributy osobnosti člověka.

1. 1 Vymezení základních pojmů

Mládež a mladiství jsou specifickou skupinou, která se v mnohém odlišuje od ostatní populace, a rovněž v prostředí ústavní výchovy hrají nemalou roli její zvláštnosti. Tyto specifické charakteristiky vyžadují ve speciálně pedagogických podmínkách také potřebu odlišného přístupu k této věkové kategorii a s tím související specifické formy zacházení. Protože v dalším textu budeme používat širokou terminologii, vztahují se k dospívajícím, dětem a mládeži, považujeme za nutné jednotlivé kategorie blíže specifikovat.

Dítě – jako dítě označujeme lidského jedince od narození do doby pohlavního dospívání (u nás zpravidla kolem 15. let věku). Dětství je obdobím intenzivního tělesného, intelektového, citového a sociálního rozvoje jedince. Obecně platným normám chování se dítě učí pozorováním ostatních lidí i prostřednictvím informací o vhodném chování. Požadovaná pravidla bývají běžně interpretována verbálním způsobem. Děti samy chtějí taková pravidla znát, protože to vyhovuje jejich potřebě orientace i potřebě jistoty a bezpečí (Vágnerová, M. *Vývojová psychologie*. 1 vyd. Praha: Karolinum, 1999, 323 s.).

Mládež – je sociální skupina tvořená lidmi přibližně ve věku od 15 do 26 let, kteří již ve společnosti neplní role dětí, ale společnost jim ještě nepřiznává role dospělých. Tato skupina má charakteristický způsob chování a myšlení a od dospělých odlišný systém vzorů, norem a hodnot. V průběhu socializace mládeže vzniká jisté napětí mezi ní a ostatní dospělou populací, vyvolané větší ochotou mládeže prosazovat nové věci a menší ochotou společnosti tyto změny akceptovat (Průcha, J. a kol. *Pedagogický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, 292 s.).

Osoba mladší patnácti let – jde o pojem trestněprávní. Z hlediska času vymezuje v trestním řízení pojem *osoba mladší patnáct let* časové údobí, kdy fyzická osoba, která před dovršením patnácti let věku spáchala čin jinak trestný, není trestně odpovědná.

Zletilý, zletilost – jsou základní pojmy jak z hlediska občanskoprávního, tak z hlediska trestně právního. Vyjadřuje způsobilost fyzické osoby vlastními právními úkony nabývat práva a brát na sebe povinnosti (tzv. způsobilost k právním úkonům). Zletilosti nabývá občan dovršením osmnácti let. Před dovršením tohoto věku se

zletilosti nabývá též uzavřením manželství.

Nezletilí – (neplnoletí) jsou takové osoby, které nedosáhly pro plnoletost zákonem stanovené věku (18 let), a nejsou proto plně způsobilé k právním úkonům, jako je možnost uzavírání sňatku (pouze s povolením soudu), pasivního volebního práva a podobně.

Mladiství – tímto termínem označuje trestní zákon (§ 11, 74, 86 a 89 tr. zákona) osoby, které v době spáchání trestného činu dovršily 15. rok a nepřekročily 18. rok věku. U těchto osob je zvláštním způsobem upravena trestní odpovědnost i jejich trestní stíhání. Jejich trestní odpovědnost nastává dnem následujícím po dni patnáctých narozenin. U osob, které v době spáchání trestného činu nedovršily patnáct let věku, je trestní odpovědnost vyloučena. V současné době odhlasovala poslanecká sněmovna snížené věkové hranice trestní odpovědnosti na čtrnáct let, tento zákon však čeká na další úpravy.

Pojmy jako *osoba mladší patnácti let, zletilý, zletilost, nezletilý a mladistvý* jsou specifikovány v kriminalistickém sborníku (Želásko, P. *Mládež a kriminalita*. Kriminalistický sborník. Praha: Policejní akademie ČR, 38/1994, s. 465 - 470).

Delikvence – porucha socializace osobnosti, jedinec se dostává do rozporu s právními normami společnosti. A. Koudelková definuje delikvenci jako agresi obrácenou navenek, proti společenským normám (Koudelková, A. *Psychologické otázky delikvence*. 1 vyd. Praha: Victoria Publishing, 1995, 114 s.).

Specifické etopedické metody jsou: *reedukace, kompenzace a rehabilitace*.

Reedukace (převýchova) – metoda, pomocí níž dosahujeme nápravně výchovných cílů. V penitenciárních podmínkách je reedukace v podstatě výchovou špatně nebo nedostatečně vychovaného jedince. Je to snaha pomocí pedagogických metod, prostředků a forem na jedné straně rozvinout nevyvinuté osobní vlastnosti a na druhé pozměnit tyto vlastnosti společensky žádoucím způsobem. Převýchova je vždy mnohem obtížnější než výchova. Převýchovou musíme rozbít staré návyky a na nových základech vybudovat takové, které jsou v souladu se zájmy společnosti.

Kompenzace – metoda kompenzace zahrnuje speciálně pedagogické postupy.

Je chápána jako:

- a) náhrada původního patologického prostředí vhodným výchovným prostředím,
- b) odstranění citové karence nebo málo rozvinutých citových vztahů životem v kolektivu, při přísném zachování zásad kolektivní výchovy,
- c) přeměna patologické činnosti v činnost prospěšnou vychovávanému jedinci, ale i společnosti.

Rehabilitace – upravuje společenské a pracovní vztahy postiženého jedince, navazuje na reedukaci a kompenzaci. Je to soubor metod a opatření, která se zaměřují na sociální důsledky defektu. Rehabilitace je chápána v převýchovném procesu jako souhrn metod směřujících k resocializaci, tj. společenskému zařazení postiženého jedince. Cílem rehabilitace je optimální pracovní zařazení obtížně vychovatelného jedince (Pipeková, J., 1998)

1.2 Etiologie kriminality mladistvých

Kriminalita se stala charakteristickým rysem našeho každodenního života. Z odborných studií se dozvídáme o evidentní změně profilu pachatelů trestných činů, oproti dřívějším létům. Klesá průměrný věk pachatelů. Novým jevem jsou loupežná přepadení starých lidí v bytě, která jsou velmi často provázena nesmírnou brutalitou a jejichž pachatelé jsou dokonce i nezletilí, častá jsou přepadení bank.

Jako kriminogenní situace jsou označovány všechny zvláštnosti společenského i přírodního prostředí ve vztahu k prostoru a času, které usnadňují nebo doprovázejí vznik trestného činu. Kriminogenní situace mohou existovat objektivně bez jakéhokoliv přičinění pachatele či oběti, nebo mohou být záměrně či bezděčně pachatelem nebo obětí navozeny. Délka trvání takové situace může být velmi různá, např. dlouhodobé konflikty v rodině nebo v partě se vyhrotí a v takové vyhrocené situaci stačí i malý podnět, aby se změnila v kriminogenní.

Studie kriminality jsou obvykle prováděny v jednotlivých městských oblastech. Přibližně pětkrát více zločinů je hlášeno ve standardních velkoměstských sídlištích než v menších městech a venkovských oblastech. Avšak většina těchto studií kriminality přesně nedefinuje charakteristiky urbanistických příčin této vysoké míry kriminality ve

velkých městech, tj. těch příčin, které tkví v samotném městském prostředí. Snahou je pouze přijmout urbanizaci jako stálý faktor a předpokládat, že v městském prostředí existuje cosi, co je mu dáno (oproti oblastem venkovským) a co zapříčiňuje tuto zločinnost. Většina nedávných vysvětlení zločinnosti vychází ze sérií subkultur, jejichž přítomnost byla v městských oblastech zjištěna. Zločinné subkultury samozřejmě existují také ve venkovských oblastech, ale tyto oblasti přitahovaly pozornost kriminologů vždy mnohem méně.

K. Schmeidler uvádí, že v americké kriminalistice vychází většina subkulturálních teorií z práce Edwina H. Sutherlanda, která je známá jako diferenciacně – asociační teorie. Tato Sutherlandova teorie spočívá na určitých principech či předpokladech, a to:

- zločinné chování je naučeno,
- toto chování je naučeno ve vzájemné interakci s osobami v procesu komunikace,
- naučení se zločinnému chování se odehrává v malých sociálních skupinách,
- naučení se zločinnému chování zahrnuje jak techniku spáchání zločinů, tak i specifické řízení motivů, tendencí, rozumových vysvětlení a postojů.

Toto specifické řízení motivů je naučeno z možností, které dávají legální zákony, a to příznivých i nepříznivých. Osoba se stává delikventní, protože má velký počet možností příznivých pro přestupek práva ve srovnání s možnostmi pro právní přestupek nepříznivými. Tyto diferenční asociace se pak mohou lišit ve frekvenci, trvání, prioritě a intenzitě. Proces učení se zločinnému chování ve společnostech s kriminálními a antikriminálními vzory zapojuje všechny mechanismy, které jsou obsaženy i v každém dalším druhu učení (Schmeidler, K. *Urbanismus a kriminalita*. Psychologie dnes, Praha 2000).

Páchání trestné činnosti ovlivňují takové situace, které sice kriminalitu nevytvářejí, ale představují vhodné podmínky pro její páchání. Do této kategorie zahrnujeme úroveň zabezpečení objektů, bránící zejména krádežím, provozování prostituce a další.

Anonymita životního prostředí spojená s vysokou migrací obyvatel a jeho koncentrací do velkoměstských aglomerací vede k tomu, že se ani sousedé v domě

navzájem neznají. Vzájemně je anonymita i využívána, nechtějí se vidět a řešit problémy, které kolem nás narůstají. Vlastní filozofie „*co tě nepálí, nehas*“ sama o sobě vytváří kriminogenní situace.

Často se setkáváme s případy, že startující stimul si pachatel vytváří na místě činu, kdy má pocit, že právě nyní jsou nejlepší podmínky k jeho spáchání (odlehle místo, oběť, či objekt je pacifikován, na místě je relativně sám, klima vhodné i jeho psychický a fyzický stav je s to překonat odpor a tak uspokojit jeho cíle a potřeby).

Sociálně patologické jevy a kriminalita patří mezi multifaktoriálně podmíněné jevy, nelze tedy její příčiny vysvětlit pouze na základě jednoho faktoru. V každém individuálním případě dochází ke kombinaci dvou nebo i více faktorů, a to v různé míře a různým způsobem. Jako faktory, které existenci kriminality umožňují, se uplatňuje dědičnost a konstituční faktory, rodina, škola, pracovní prostředí, vrstevníci, nevhodné trávení volného času, média, negativní vlivy ve společnosti, malá ochrana mládeže před těmito jevy, málo účinná mravní a právní výchova, nízká účinnost sankčních a preventivních opatření. Některé další faktory usnadnily značné rozšíření kriminality a sociálně patologických jevů obecně. Mezi ně patří soudobé změny v rodině, liberalizace přístupu společnosti ke drogám, prostituci, žebrání, potulce, příživnictví, hráčství, různým sektám, pornografii, sexu i nelegálnímu způsobu vydělávání peněz. Negativní vliv mohou mít i faktory, které jsou v jiných souvislostech považovány za pozitivní, jako je např. otevření hranic, možnost svobodného pohybu po republice i v zahraničí, vyšší nabídka k utrácení peněz vlastních, ale i cizích, svody zábavního průmyslu.

Ač různí odborníci kladou různý důraz na jednotlivé faktory, které umožňují vznik, popř. rozšíření kriminality, většina se shoduje na prvořadém vlivu rodiny, resp. vlivu selhání rodiny ve svých funkcích. Především je vliv rodiny nezastupitelný v počátečních a z hlediska zdravého psychosociálního vývoje nejdůležitějších fázích vývoje mladého člověka. Teprve s narůstajícím věkem stoupá význam dalších faktorů, nejprve vliv školy, později vliv vrstevníků, médií a způsobu trávení volného času.

Zvláštní kategorii tvoří děti vychovávané v kolektivních zařízeních. Tyto deprivované děti mají oslabenou schopnost navazovat vztahy, mají oslabený smysl pro mimoústavní realitu. Jejich kriminální chování může být následkem jejich adaptace na život v ústavu a menší adaptace na život venku.

1.3 Sociální příčiny páchaní trestné činnosti

Sociální příčiny tvoří nejširší skupinu, která ovlivňuje delikventy směrem k páchaní trestné činnosti. První a nesporně rozhodující příčina spočívá v negativním vlivu rodiny a neplnění si rodičovských povinností.

Charakteristiku rodiny popisuje více autorů, kteří uvádějí, že rodina patří mezi instituce, jež působí primárně výchovně. Je důležitým článkem mezi jedincem a společností. Původní význam rodiny byl z počátku jiný. Ve starověku a středověku se tímto slovem označovaly dvě dost odlišné skutečnosti. Žádná z nich se však nekryje s naší dnešní představou. Na jedné straně rodina představovala to, co bychom dnes nazvali „velkou domácností“. Tedy společenství lidí, kteří bydlí pod jednou střechou, hospodaří společně a podléhají jedné bezprostřední autoritě – „hlavě rodiny“. Kultura antická a židovská zahrnovala do rodiny nejen pokrevní příbuzné, ale i všechny ostatní obyvatele v domě, tedy zpočátku i otroky, se kterými rodina tvořila jednu výrobní jednotku.

Moderní představa rodiny neodpovídá žádnému z těchto pojetí. Pro naši společnost je charakteristická přirozená, převládající forma rodiny – párová monogamní rodina, tedy domácnost tvořená párem muž a žena (manželským párem) a jejich dětmi.

E. Maradová a E. Hajná uvádějí, že funkce rodiny odráží stav, ke kterému tato instituce dospěla v rámci historického vývoje.

a) Biologicko – reprodukční funkce

je historicky nejstarší. Představuje dvě složky, a to upokojení pohlavního pudu a biologickou reprodukci obyvatelstva. Ukazuje se, že reprodukční funkci rodina v současnosti neplní uspokojivě.

Sociální politika státu by měla pozitivně ovlivňovat růst populace, a to především materiálními předpoklady. Demografickým požadavkem v našich podmínkách jsou 2 – 3 děti na jednu ženu. V současnosti však na jednu ženu nepřipadají ani dvě děti. Znamená to, že současná porodnost nezajišťuje ani zachování současného počtu obyvatelstva.

b) Ekonomická funkce

má za cíl udržet životaschopnost rodiny. Ovlivňuje další funkce i způsob života

každého jejího člena. Ekonomická úroveň rodiny závisí na průměrném výdělku všech členů rodiny. Rozhodující je spotřeba rodiny, která je ovlivněna rodinnými tradicemi, organizací rodinného života, schopnostmi atp. Ekonomická funkce může mít významnou úlohu při výchově dětí k práci, k pracovním návykům, k racionálnímu hospodaření.

c) Socializační funkce

znamená, že rodina je prvním místem, kde se učí dítě začleňovat do společenských vztahů. Dítě v rodině získává své první sociální zkušenosti, učí se sociálním rolím a postupně nachází své místo ve společnosti.

d) Výchovná funkce

vychází ze společenských cílů. Demokratická společnost si klade za cíl vychovávat svobodného člověka, který je schopen odpovídat za své činy, člověka humánního, mravného, kulturně a společensky vyspělého. Rodina (rodiče) vychovávají své děti celým prostředím, atmosférou, chováním, vystupováním, svojí hierarchií hodnot, vztahem k práci i k sobě navzájem. Výchovnou funkci v rodině ovlivňuje i kvalita vztahů mezi manželi (Maradová, E. Hajná, E. *Základy rodinného života*. Praha: Portál, 1989).

Současnou rodinu můžeme charakterizovat podle jednotlivých typů.

Úplná rodina – je rodina, ve které žijí oba rodiče a nejméně jedno dítě. Jde o dvougenerační skupinu rodičů a dětí, ve které jsou jasné role všech jejích členů. Podle způsobu soužití se dělí na:

- harmonickou rodinu, která uspokojuje všechny základní potřeby členů rodiny, v rodině nejsou žádné vážné poruchy a neshody,
- disharmonickou rodinu (narušenou, rozvrácenou), kde nastává konflikt, vyskytuje se napjatá atmosféra, kde je nezájem, nevhodné zacházení s dítětem i mezi partnery. Konflikt může být příčinou dezintegrace osobnosti,
- doplněnou rodinu, kde po rozvodu jeden z rodičů se svými dětmi vstoupí do nového manželského (partnerského) svazku, do kterého nový partner přináší dítě z předcházejícího manželství, resp. mají společné dítě. Jde o nejkomplicovanější

vztah a může přinášet problémy, konflikty (nezájem, přehlížení, upřednostňování vlastního dítěte, fyzické a psychické tresty až týrání).

Neúplná rodina – je společenství jednoho rodičů (častěji matky) s dítětem, který plní funkci obou rodičů. Neúplná rodina vzniká:

- úmrtím jednoho z rodičů,
- rozvodem manželství,
- odchodem manželského partnera – opuštění rodiny,
- rozhodnutím ženy být svobodnou matkou s dítětem.

Situace neúplné rodiny je komplikovanější, je příkladem takové rodiny, která nese řadu specifických společenských a právních problémů.

Rodina je základní jednotkou společnosti a v současné době stále více vystupuje do popředí styl života, výchovná a socializační funkce rodiny. Normální rodinné prostředí tvoří základ psychicky vyrovnané osobnosti. Rozmanitost komunikačních prostředků v rodině, učení a výchova příkladem, příjemná atmosféra rodinného života, to vše vytváří životní prostředí maximálně vhodné k výchově jedince. Rodina v tomto procesu sehrává roli citlivého zprostředkovatele, získávání vzorů a norem chování, vztahu k práci, k veřejným i osobním problémům, k získávání elementárních poznatků o sociálním životě, o životě politickém, ekonomickém, kulturním apod. Takto získané zkušenosti z dětství a dospívání ovlivňují tvorbu kladných a záporných charakterových rysů a mají význam pro výběr prostředků k jejich dosažení.

V procesu socializace (výchovy, sociálního učení) si jedinec osvojuje návyky, vědomosti, pravidla a dovednosti nezbytné pro jeho život ve společnosti. Je orientován k tomu, aby přijal za své ty hodnoty a jim odpovídající pravidla jednání a chování, které daná společnost uznává. J Zapletal uvádí, že probíhá-li tento proces bez vážnějších poruch a výkyvů, pak se člověk stává sociálně způsobilým k plnohodnotné účasti na životě ve společnosti; v opačném případě je jeho připravenost ve větší či menší míře snížena a může se projevit i selháním v některých sociálních funkcích až po vyústění v trestnou činnost. V páčání trestné činnosti však spatřujeme projev extrémní a nikoliv

běžný jev sociální nepřizpůsobivosti. Ta se ve své většině projevuje nejčastěji v různých konfliktech nepřekračujících hranice zákona (Zapletal, J. *Kriminologie*. II. díl, 1. vyd. Praha: Policejní akademie ČR, 1995, 122 s.).

Základní výchovná úloha, regulace informací a poznatků z denního života, vytváření návyků a společenských zábran, patří logicky rodině. Ostatní subjekty, jako škola, zájmová sdružení, mají svůj význam, ale nejsou tím určujícím činitelem a před zákonem odpovědným subjektem.

Neuspokojivé rodinné vztahy a rozvrácené domovy tvoří často základ delikvence mladých dospělých. Někdy příčinou nesouladu rodičů bývá alkoholismus, není neobvyklým jevem i trestná činnost rodičů nebo starších sourozenců. Dítě však musí mít pro to psychické předpoklady, aby antisociální příklad rodičů nebo sourozenců byl pro ně přitažlivý.

J. Neumann poukazuje na to, že někteří rodiče mladých delikventů (potenciálních recidivistů) se soustřeďují na praktické životní cíle, mají nízkou kulturní úroveň, nezajímají se o to, co děti dělají ve volném čase. Dokonce se vyskytly ojedinělé případy, kdy rodiče přímo nabádali mladistvé k různým neadekvátním nebo asociálním činnostem. Výchova v některých rodinách, i když přímo nepodněcuje k delikvenci, nevytváří jejímu vzniku dostatečné zábrany (Neumann, J. *Příspěvek k psychologické charakteristice pachatelů trestných činů odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody*. Bulletin, Praha 1986).

Nelze opomenout nepříznivý vliv rozvodů. Zejména v období před rozvodem je dítě svědkem mnoha konfliktů rodičů, které předcházejí a doprovázejí vlastní rozchod. Dítě je ponecháno sobě, nemá v rodičích oporu a snadno podléhá kriminogenním vlivům. Stejně negativně působí preferování podnikatelských a jiných aktivit, angažovanost rodičů v zaměstnání a spoléhání se na výchovné ovlivňování jinými subjekty, jako prarodiči, školou, apod. Rovněž přemrštěné materiální zabezpečení dětí, jako „vykoupení se“ za nedostatečnou péči ve výchově, působí negativně.

Vedle rodiny však mohou na děti a mládež působit i některé negativní faktory, ty můžeme označit jako nedostačující a nesprávné působení mikroprostředí. Školní výchovu v procesu vzdělávání ovlivňují učitelé a pracovníci školy. Škola je neoddelitelnou součástí výchovy mladého člověka. Vytváří jeho základní materiální

a citové hodnoty, které ho mají provázet po celý život a působí na formování jeho osobnosti. Vztah dítěte je do značné míry ovlivňován osobností učitele a celkovou organizací školní výuky. Necitlivý přístup k dětem, jejichž schopnost zvládnout učivo a být úspěšným, je různá, můžeme hodnotit jako nedostatky ve školní výchově. Ve vyučovacím procesu dochází k rozdělování na úspěšné a neúspěšné žáky pomocí známkovacího systému. Ti neúspěšní, kteří nenesou plnou vinu na svých výsledcích, potom hledají možnost své vlastní seberealizace, tedy hledají něco, v čem budou úspěšní. Za drobnými projevy nekázně přicházejí ty závažnější, projevuje se záškoláctví, první trestná činnost.

Velmi významnou součástí zůstává kategorie označená jako problém volného času a jeho efektivní vyplnění. Různé zájmové organizace a instituce mají zájem o bezproblémovou mládež, ale o "*děti ulice*" již ne. Mládež se tedy baví sama a po svém. Řada těchto projevů nepřímě hraničí s trestnou činností a mnohdy se mládež delikvencí přímo baví. V současné době mnoho mladých lidí tráví volný čas v hernách u hracích automatů a tato záliba velice často přerůstá v závislost, která některé jedince vede k tomu, že si peníze pro hru opatřují trestnou činností. Množství volného času a touha po dobrodružství vede v některých případech k vytváření závadových skupin mládeže, v nichž mívají aktivní roli jedinci s kriminálními zkušenostmi. Ostatní mládež a okolí upoutávají svou hrubostí, provokativním chováním, projevy rasizmu, extremismu nebo jinými formami pobuřujících názorů a pohledů na okolní svět. Podle věkového složení a některých vnějších projevů se sem dají zařadit i příznivci různých rockových skupin, ale i fanoušci některých fotbalových týmů, kteří svým chováním a jednáním hrubě narušují veřejný pořádek, pohoršují veřejnost a nezřídká i páchají trestnou činností. Svými „dobrodružnými akcemi“ vlastně páchají trestnou činností ve formě výtržnictví, vandalismu, rvaček, násilí, krádeží apod. S těmito projevy se úzce pojí alkoholová i nealkoholová toxikomanie, sexuální nevázanost.

Nelze se nezmínit o negativním působení různých kulturních a ideologických vlivů. Mládeži jsou předkládány různé akční filmy, horory, thrillery, či filmy plné násilí, brutality, bezcitnosti a hrůzy. O škodlivosti takové „kultury“ na psychiku mladé generace již bylo řečeno hodně. V konečném důsledku vede zpravidla k citovému otupování vůči násilí a lidské bolesti.

Do sociologické charakteristiky mládeže můžeme zařadit také působení

v různých skupinách, které mají kořeny v nevhodných náboženských sektách (např. Satanisté apod.). Tvoření part a skupin mládeže je v moderní společnosti zcela přirozeným jevem. V dospívání velmi intenzivně pokračuje prohlubování vrstevnických vztahů a znásobuje se přirozenou snahou mladých lidí osamostatnit se v rámci primární skupiny. Projevuje se jistým odklonem od rodiny a příklonem k přátelům, kamarádům a vrstevníkům. K významu těchto vztahů přispívá zvýšená sociabilita mladistvých. Zároveň u mládeže zjišťujeme velmi intenzivní potřebu co nejvíce se přibližovat dospělým. To se projevuje v tendencích vlastnit peníze, mít dopravní prostředek, oblékat se jako dospělí, mít zkušenosti z pohlavního života, získávat prožitky v zábavných podnicích, kouřit, požívat alkohol apod. V období dospívání není psychika v porovnání s fyzickou stránkou dostatečně vyvinuta, proto jsou tyto jedinci náchylní nekriticky přijímat negativní vlivy starších. Opora a pochopení v rodině je v tomto směru většinou minimální.

Častým prostředkem vyplňování volného času mladými lidmi je sexuální nevázanost, která vede k promiskuitě, pohlavnímu zneužívání a následně pak mnohdy k trestné činnosti mravnostního charakteru, jako je znásilnění, kuplířství, prostituce, jak v heterosexuální, tak homosexuální sféře apod.

Na přebytek volného času mládeže má vliv i její současná vysoká nezaměstnanost. Mládež velmi často tráví čas v různých hernách u hracích automatů. I tato záliba přechází v mnoha případech do stadia závislosti, kterou známe již u alkoholu, kouření a dalších toxických látek. Peníze k tomuto trávení volného času si mladiství často opatřují trestnou činností.

Existuje-li porucha v socializačním procesu, neznamená to, že můžeme uvažovat přímou, bezprostřední souvislost s tím, že se určitá osoba stane delikventem. Taková kauzální souvislost neexistuje. Uplatňuje se totiž příliš mnoho faktorů, které ve složitých interakcích svůj vliv zesilují či zeslabují. Významnou úlohu zde ovšem sehrává jedinečná osobnost každého člověka. Ten není jen pasivním objektem působení faktorů, ale sehrává zde aktivní úlohu. Jak uvádí J. Zapletal, určité závěry však můžeme činit až na základě zhodnocení velkých souborů zkoumaných jevů a lze jen matematicky odvodit pravděpodobnost, že se určitá osoba stane delikventem, jestliže u ní byly shledány určité konkrétní poruchy v socializačním procesu (Zapletal, J. *Kriminologie*. II. díl, 1. vyd. Praha: Policejní akademie ČR, 1995, 184 s.).

1.4 Osobnostní příčiny páchání trestné činnosti

Páchání trestné činnosti mládeže může souviset s psychickými zvláštnostmi dospívání a s přirozenou touhou po recesi a po dobrodružství. S tím souvisí i generační proces ve formě odmítání autority dospělých, mládež má tendence žít v partách, trávit volný čas po svém, je snadno ovlivnitelná ideologickými vlivy moderního pohledu na svět. Zde se nejvíce projevuje získaná úroveň vzdělání, mravní, etická výchova a právní vědomí. Psychická struktura osobnosti obsahuje především sociálně podmíněné rysy, které jsou určovány jednak individuálními zvláštnostmi psychiky, jednak získanými zkušenostmi. Mimoto psychickou strukturu tvoří individuální zvláštnosti jednotlivých psychických procesů (paměti, myšlení, vůle, citů, hodnota zaměření osobnosti), temperament a někdy patologické změny psychiky.

U mladých dospělých můžeme rozpoznat některé zvláštnosti charakteristické pro mladistvé, jiné zase charakterizují dospělého jedince. Z pohledu vývojové psychologie jde o období adolescence a rané dospělosti.

Adolescence je obdobím ustalování tělesného a psychického vývoje. Mladý člověk je v tomto věku na vrcholu své fyzické výkonnosti, tělesný vývoj je ukončen.

Tato vývojová fáze je však především obdobím duševního zrání. Postupně se eliminuje pubertální rozkolísanost a nevyrovnanost, ustaluje se dosavadní citová labilita. Větší kritičnost vede k reálnějšímu hodnocení vlastních schopností a ve vůli se více projevuje cílevědomost, odvaha, iniciativa a smělost. Mezi charakterovými vlastnostmi jedince se v tomto období stabilizují rysy, které většinou pro člověka už zůstanou typické po celý život. Významným rysem mravního cítění adolescentů je nekompromisnost, umocňovaná tendencí považovat mravní zásady za obecně platné. Zvláště si pak všímají souladu nebo rozporu mezi slovy a skutky dospělých. Přirozeným vývojovým jevem je v tomto období také touha po samostatnosti a originalitě.

Dá se hovořit o krizi identity, která přichází v té fázi životního cyklu, v níž si musí mladý člověk narýsovat pro sebe určitou ústřední perspektivu. V období dospívání začínají mladiství projevovat zvýšený zájem o sebe sama a přemýšlejí o sobě, o svých postojích k rodičům, kamarádům, učitelům i jiným lidem. U adolescentů, setkávajících se ve svém nejbližším rodinném a školním prostředí s převážně kladnými podněty k utváření vlastní osobnosti, vznikají pozitivní a společensky žádoucí mravní postoje a

jejich vývoj probíhá převážně bezkonfliktně. Jedinci, jimž se nedostává v dostatečné míře dobré výchovné péče a kteří trpí nedostatkem citových vztahů, jež by je vázaly k blízkým lidem, zůstávají v mravním vývoji často na nižší úrovni.

Děti, které nemají, zejména doma, pocit bezpečí a vlastní ceny pro někoho blízkého, kdo je ochoten je chránit, se pak často i v dospívání, právě v důsledku absence tohoto, pro zdárný vývoj velmi potřebného pocitu, omezují převážně na uspokojování svých základních, především biologických potřeb. U mnohých se objevuje touha po moci, po možnosti zejména fyzickou převahou nad jinými a jejich ovládním prosazovat svou osobnost. Dospívající se tak snaží dokázat oprávněnost své existence nejen jiným, ale především sobě. Všechny tyto okolnosti pak ovlivňují vztah dospívajících k jejich okolí, k jiným lidem a především k rodičům.

Čeští adolescenti 90. let navíc představují svým způsobem unikátní generaci. Tvoří vrchol výrazné populační vlny, která nastoupila jako reakce na razantní státní podporu z období 70. let (finanční podpory mladým rodinám, prodloužení mateřské dovolené atd.). V současnosti jsou věkové kategorie patnáct až dvacet let a dvacet až dvacet čtyři let vůbec nejpočetnějšími věkovými skupinami obyvatelstva.

Jde o první generaci, která dospívala již v nových společenských podmínkách. Dětství ještě prožívala v období totality, adolescenci pak již v období výrazných společenských přeměn. Nejen oni, ale celá naše společnost hledala svoji identitu. Pro dospívající to na jedné straně znamenalo nové možnosti a svobodný prostor, na druhé straně však také úzkost a nejistotu, protože nacházeli jen málo opěrných bodů – hodnot, se kterými by se mohli identifikovat nebo jim případně oponovat či vzdorovat.

Typicky českou charakteristikou našich adolescentů pak je velký důraz na přání udržovat pozitivní vztahy s lidmi a na přání být užitečný. Obecně řečeno, čeští adolescenti prezentovali vysokou závislost na lidech, kteří jsou pro ně užiteční (rodiče, případně další autority). Tato závislost může mít negativní i pozitivní efekt. Na jedné straně vyšší závislost na hodnocení druhých a tedy také labilnější sebehodnocení a možná i méně ochoty přebírat odpovědnost za vlastní chování (mohou-li se opřít o autoritu, rádi to udělají). Na druhé straně jsou pozitivní vztahy samy o sobě vysokou hodnotou, neznamenají jen závislost a delegaci autority, ale také pocit bezpečí a pochopení.

P. Macek v mezinárodním srovnání ukazuje, že západoevropští adolescenti kladou na jedné straně větší důraz na cíle spojené s budoucí profesionální kariérou a vzděláním, na druhé straně rovněž na cíle, které souvisejí s trávením volného času. Naproti tomu adolescenti z východní Evropy více preferují materiální cíle (peníze), úspěch a prestiž a dále kladou větší důraz na cíle spojené s užitečností a odpovědností. I když se naši dospívající více podobají svým vrstevníkům ze západní Evropy než těm z východoevropských zemí, můžeme říci, že společně se Skandinávci (zejména Finy) tvoří jakousi pomyslnou spojnicí mezi těmito dvěma orientacemi (Macek, P. *Adolescenti*. Psychologie dnes, 6/1994, Praha: Portál, 1994).

Dospívající se vyznačují především tím, že kladou na sebe a pochopitelně i na své okolí totální požadavky. Velmi jim záleží na tom, aby byli každodenně uznáváni svým okolím. Adolescenti preferují intenzivní prožitky. Mají rádi hlučnou hudbu, rychlou jízdu, slézání vysokých vrcholů a potápění do velkých hloubek. Cílem je dosáhnout nějakého maxima. Usilují o absolutní řešení. Na příklad v citovém vztahu i v morálním hodnocení akceptují jen to, o čem předpokládají, že by mohlo mít absolutní platnost a je tudíž hodnotné a jisté. Pak ovšem soudí, že je třeba takovou hodnotu podporovat i svým chováním a nejenom proklamacemi. Z toho vyplývají mnohdy přehnané aktivity, které hájí určitý vztah nebo ideu.

Adolescenti mají potřebu neodkladného uspokojení. Ta se obecně projevuje tendencí zkrátit dobu nezbytnou k dosažení nějakého cíle. Adolescenti považují odklad za značnou zátěž. Výsledkem jsou takové aktivity, jako rychlé známosti, překotný sňatek, ukradené auto apod. Do této kategorie by patřili i squatteři, kteří chtějí rychle a bez námahy žít po svém, gambleři, kteří chtějí rychle a bez námahy získat hodně peněz (ale i dealéři drog, kteří chtějí totéž), toxikomani, kteří chtějí neodkladně dosáhnout vrcholných prožitků atd. To jsou ovšem jen krajnosti obecného trendu, který se v průměru tak nápadně neprojevuje.

Na konci adolescence se organismus zcela vyrovnává organismu dospělého člověka a v pracovní činnosti je schopen stejného zatížení. Ukončen je také intelektový vývoj. Můžeme se setkat s náhlou změnou náboženského nebo politického přesvědčení. Citový vývoj je stabilnější než v pubescenci, při správné výchově přechází jedinec k sebevýchově a kolem 20. roku dochází k plnému rozvinutí vyšších citů. Adolescent by měl být dostatečně informován v oblasti sexuality a naučit se hledat u partnera

opačného pohlaví spoľahlivé emocionálne zázemí. Vzniká vlastný názor na svet, osobnosť adolescenta sa individuálne diferencuje, objavujú sa pomerne stabilné povahové vlastnosti. U adolescenta dochádza k rozporu medzi fyzickou a sociálne-ekonomickou zralosťou, pretože sa predlžuje profesionálna príprava a súčasne sa urýchľuje biologické dozrávanie človeka. Ďalej vidíme rozpor medzi hodnotami mladej a starej generácie. Na konci adolescence by mal byť človek samostatný a spoločensky aktívny, zrelý pre založenie rodiny a pripravený na výkon svojho povolania.

Zvládnuť úspešne dospievanie vlastného dieťaťa vyžaduje od rodičov ochotu akceptovať ztrátu niektorých jstot a poskytnúť dieťaťu takovú podporu, ktorá by mu umožnila dosiahnuť vyššieho vývojového štádia. Proměna přináší určitý chaos, jak v oblasti rozumové, tak i citové. Znamená to nutnost nové orientace i transformace citových projevů.

Raná dospelosť - adolescence prechádza do ranné dospelosti okolo 20. roku. Je to najmenej desiatileté obdobie vrcholnej životnej vitality, expanzivnosti a optimizmu. Ženy sa stávajú matkami a snažia sa riešiť konflikt rolí matky, manželky a zamestnanej ženy. Pre mužov sú charakteristické tendencie k sebezprosazovaniu a veľká činorodosť.

Môžeme teda shrnúť, že k najčastejšie uvádzaným rysom jedincov s poruchami chovania patrí znížený intelekt, poruchy psychických funkcií, nezvládnuteľnosť vnútorných impulzov, agresivita, nedostatok osobnej kázně, nerušená citová sféra, neschopnosť navazovať kvalitnú citovú väzbu, dezintegrácia osobnosti, sociálna neprizpôsobivosť, deformovaná zájmová oblasť a hodnotová orientácia, sklony k užívaniu návykových látok, sklony k kriminálnej činnosti a rodinná záťaž (Júva, V. *Základy pedagogiky pro doplňující pedagogické studium*. Brno: Paido, 2001, 93 s.).

2. Sociálně patologické jevy mládeže

Sociálně patologické jevy včetně jevů, které mají charakter trestných činů, jsou součástí běžného způsobu života lidí novodobé společnosti. Pokud se s nimi osobně nesetkáváme, jsou nám mnohdy v průběhu každého dne předkládány masmédií, a tak se může stát, že většina z nás již tuto kulisu života příliš nevnímá. Toto tvrzení však neplatí o lidech věkově starších nebo o dětech, mladistvých a mladých lidech. První reagují obvykle přílišným strachem nebo naopak agresivitou (převážně slovní), druhí pak (vzhledem k nezralosti osobnostní i sociální) projevují zvědavost, touhu po bližším poznání těchto jevů.

Podíl mládeže na spáchaných trestných činech lze vystopovat ve všech oblastech kriminality. Vysoký je podíl jedinců na krádežích, loupežích, stejně tak podíl mladých delikventů páchajících trestnou činností pod vlivem alkoholu, či v závislosti na různých formách toxikomanie. Znepokojující jsou signály psychické závislosti na hracích automatech s negativním dopadem na růst kriminality. Stejně jako u ostatních pachatelů se stále více i u mládeže a mladých dospělých projevuje brutalita a agresivita.

2.1 Přehled sociálně patologických jevů

U přehledu sociálně patologických jevů u mládeže se zmíníme i o záškoláctví a útěcích z domova, jsou to jevy nejméně závažné, ale nelze jim nevěnovat pozornost. Především proto, že často představují první stupeň ke vzniku závažnějších sociálně patologických jevů a zároveň slouží i jako indikátor k možnému budoucímu vývinu podstatně závažnějších jevů.

Útěk z domova mohou mít řadu příčin. Obecně lze příčiny dělit na dvě skupiny, a to příčiny reaktivní a impulzivní. Při útěku z domova na pokladě reaktivních příčin je víceméně patrný důvod k tomuto kroku. Útěkem z domova řeší dítě problém, u kterého nenalézá jiné řešení. Vyhýbá se trestu nebo výčitkám ze strany rodičů nebo jiným nepříjemnostem. Při útěku se nevěnuje jiným aktivitám, spíše přemýšlí o své situaci. Po jisté době, kdy předpokládá, že se situace doma zklidnila, se vrací. Někdy má ale strach z nového trestu, a to za útěk z domova, a vrací se teprve tehdy, až je vypátrán,

popř. zadržen. Útěk z domova může pro dítě představovat únik z neutěšené situace v rodině. Má charakter potulování se po ulicích, navštěvování zábavných podniků, večer se zpravidla vrací domů. Závažnější charakter mají toulky, které trvají delší dobu, mají jasný program a cíl a končí většinou až zadržením policií. Toulky bývají často doprovázeny pobytem v závadových partách, zneužíváním návykových látek i delikventním jednáním.

Jiné příčiny mívá opuštění domova u předškolních dětí. Převažující příčinou bývá hra, dětská podnikavost a zvědavost, dítě zpravidla neopouští nejbližší okolí svého domova.

Závažný problém představují útoky chovanců diagnostických a výchovných ústavů. Velká většina dlouhotrvajících útěků je spojena s pácháním protiprávních činů, někdy i velmi závažných. Z pedagogického hlediska tyto útoky znamenají nežádoucí přerušování převýchovného působení a narušení vzdělávacího procesu. Jako důvod těchto útěků dotyční chovanci uvádějí neuspokojenou potřebu lásky, které se jim nedostává ze strany personálu, nedostatečné pochopení ze strany vychovatelů, sexuální potřeby, touha po drogách, svedení k útěku ze strany jiných chovanců, nesprávné metody práce vychovatele. V České republice se vybuďovalo střežené zařízení, jakási obdoba vězení, pro chovance s velmi závažnými poruchami chování, u kterých hrozí reálné nebezpečí, že by na útěku páchali závažnou protiprávní činnost. Je smutné a bohužel příznačné pro současné poměry v naší společnosti, že se o vybudování zařízení tohoto typu začalo uvažovat teprve tehdy, až se o některé případy brutálních činů, kterých se chovanci ústavů na útěku dopouštěli, začala zajímat média. Do té doby se bral ohled pouze na práva mladých delikventů, bohužel ale na úkor společnosti bezúhonných lidí.

Také **šikana** je vážným problémem současného života mladistvých a může znamenat vážný problém u aktérů i obětí. Slovo šikana pochází z francouzského slova *chicane*, což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, příp. sužování či pronásledování.

Přední britští badatelé pracují v posledních letech s následující definicí šikany: Šikanování říkáme tomu, když jedno dítě nebo skupina dětí říká jinému dítěti ošklivé a nepříjemné věci, bije je, vyhrožuje mu, zamyká je v místnosti apod. Tyto incidenty se mohou často opakovat a pro šikanované dítě je obtížné, aby se samo ubránilo. Jako šikanování mohou být označeny také opakované posměšky nebo ošklivé poznámky např. o rodině, vzhledu apod. Jako šikanování však obvykle neoznačujeme občasnou

rvačku nebo hádku přibližně stejně fyzicky vybavených soupeřů (Říčan, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, s. 25-26).

Naše a zahraniční průzkumy ukazují, že obětí šikany se ve škole stává každé třetí až páté dítě. Americké prameny hovoří o třináctinásobném zvýšení výskytu šikany na základních školách za poslední tři roky. Šikana nabývá na brutalitě, její oběti jsou šikanovány s obrovskou vynalézavostí a rafinovaností.

Šikanování působí jako psychická zátěž a patří do kategorie sociálně patologických jevů, stejně jako alkoholismus, toxikomanie a kriminogenní jednání. Obtíže jsou s určením způsobu a míry agrese, jež je rozhodující v tom, zda lze určité jednání považovat za šikanu. Nejtypičtější je hrubé fyzické násilí nebo ponižující manipulace, jako např. obnažení před skupinou. Oběť však může být také hrozbou násilí donucena k jednání, které ji ponižuje nebo jinak traumatizuje, např. někoho zbit nebo vydat něco ze svého majetku. Kruté mohou být i nadávky a hrubý posměch. Nemusí být snadné určit hranici mezi takovým posměchem a běžným škádlením (Říčan, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, 31 s.).

Dalším závažným problémem je problematika závislosti.

Alkoholismus neboli závislost na alkoholu je definována jako psychický i fyzický stav, charakterizovaný nutkáním užívat stále nebo periodicky alkohol s cílem dosáhnout psychických účinků a vyhnout se nepříjemným pocitům související s jeho absencí, může se i na něj vytvořit tolerance, tj. tendence postupně zvyšovat dávky pro dosažení stejných účinků. Alkoholismus se vyvíjí postupně, zpočátku jedinec alkohol užívá pro příjemný pocit, aby se zbavil stresu apod., následuje pravidelné užívání a nakonec vytvoření závislosti.

Konzumace alkoholu se u mládeže zřídka koná o samotě, v převážné většině ve skupině vrstevníků, často se jedná vyloženě o organizované party pijáků. Konzumace a zneužívání alkoholu přináší řadu problémů pro jedince, rodinu i společnost. U jedince vede ke krátkodobému oslabení chování a sebekontroly, což zvyšuje agresivitu a zvyšuje riziko úrazů, dokonce může vést i k akutní otravě alkoholem. Konzumace a zneužívání alkoholu u mládeže sebou nese mimo jiné to riziko, že se u této věkové kategorie závislost na alkoholu vytváří mnohem rychleji než u dospělých, někdy již za tři roky (Zoubková a kol. *Kriminalita mládeže*. Praha: Policejní akademie ČR, 2001, 8 s.).

V nejzávažnějších případech vede konzumace a zneužívání alkoholu k páčání trestné činnosti. Nejčastěji jsou pod vlivem alkoholu páčány trestné činy násilné a sexuální povahy (loupež, ublížení na zdraví, výtržnictví, znásilnění, pohlavní zneužívání), dále trestné činy v dopravě (ohrožení pod vlivem návykové látky, nedbalostní ublížení na zdraví), proti majetku (krádeže, poškozování cizí věci). Konzumace a zneužívání alkoholu má značný vliv i na vyšší míru recidivy trestné činnosti.

Drogy představují v období dospívání velké nebezpečí a jejich nárůst je v posledních letech varující. Po roce 1989 došlo v naší společnosti k enormnímu nárůstu spotřeby nealkoholových drog, který souvisel se zavedením tržní ekonomiky a s otevřením hranic. Závažný je především nárůst spotřeby tzv. tvrdých drog, především pervitinu a heroinu. Znepokojivá jsou i další fakta. Zneužívání drog se šíří mezi stále mladší věkové kategorie. Problém drog již není záležitostí pouze velkých měst, ale šíří se i na okresní a nižší úroveň. Drogy jsou dnes běžně dostupné na středních školách, k dostání jsou ale i na školách základních.

Světová zdravotnická organizace definuje drogovou závislost jako psychický a někdy i fyzický stav, který je důsledkem požití drogy a je charakterizován změnami chování a prožívání, které vždy zahrnuje nutkání užívat drogu stále nebo periodicky za účelem dosažení jejich psychických účinků a někdy také kvůli vyhnutí se nepříjemným důsledkům absence. Jedná se tedy o obdobnou definici jako u alkoholismu.

Užívání drog má v konečném důsledku velice neblahé důsledky na jedince. Za prvé je uživatel drog ohrožen akutními následky užívání drog, především předávkováním (dochází k tomu tehdy, kdy závislý začne brát drogu po určité přestávce, kdy se u něj snížila tolerance, ve stejných dávkách jako předtím, které jsou ale již pro něho toxické), dále psychickými poruchami, tj. nejdříve dráždivostí, vznětlivostí nebo záchvaty úzkosti, později psychózami s paranoidními stavy, bludy a halucinacemi, akutními onemocněními orgánů (srdce, játra, krvetvorba, ledviny, plíce). Za druhé má užívání drog i dlouhodobé důsledky, a to chronické psychické poruchy, chronická onemocnění orgánů, snížení intelektuálních schopností, konkrétně paměti, logického myšlení a inteligence. Značnou část volného času musí narkoman obětovat obstarávání drogy, v důsledku čehož se přestává věnovat dosavadním zájmům a

koníčkům a celkově pustne. Za třetí používání injekčních stříkaček při intravenózním užívání drog bez jakékoli dezinfekce vystavuje drogově závislé vysokému riziku nákazy infekční hepatitidou a virem HIV. Jedním z nejzávažnějších celosvětových problémů současnosti je hrozba HIV/AIDS. Lidé závislí na drogách jsou touto nemocí ohroženi dvojnásob. Kromě nebezpečí plynoucího z vícenásobného používání jehel patří narkomani mezi skupiny s nejrizikovějším sexuálním chováním vůbec (Weiss, P. *AIDS, drogy a sexuální chování*. Psychologie dnes, 10/1998, Praha: Portál, 1998, s. 8-9).

Nedávno se objevila nová forma závislosti, a to patologické hráčství - **gambling**. Tento nový jev souvisí s přílivem hracích automatů, vzniku kasin a zvýšeným zájmem o hazardní hry, které nabízejí možnost snadné a bezpracné výhry. Společenská nebezpečnost gamblingu spočívá v tom, že hráčská vášeň je enormně náročná na finanční prostředky. Především mládeži, která má omezenou možnost získávat dostačující finance, běžné příjmy (kapesné od rodičů apod.) nepostačují k ukojení jejich vášně a následně si je často opatřují trestnou činností, nejprve krádežemi v rodině, později i dalšími způsoby. Závažná je i skutečnost, že gambling bývá doprovázen zneužíváním návykových látek, herny se stávají centrem nelegálních činností (obchod s drogami, kradenými věcmi, dětská prostituce).

Naše současnost se dá charakterizovat jako ekonomický teror, kdy náhle a bez vážnějšího varování se společenská atmosféra změnila ve vnitřních hodnotách natolik, že vláda peněz zaskočila mnoho jedinců. Pocit osamění v problému, nedostatečně vyvinutá osobní odpovědnost za všechno konání, nedovoluje mnohým, aby úspěšně zvládli pravidlo této společnosti. Hledají pak únik, redukují svoji tenzi a nespokojenost náhradními řešeními. Někteří pak vstupují do světa hry, do světa výherních automatů, heren a magické iluze velkého štěstí (Mühlpachr, P. *Sociální patologie*. 1. vyd. Brno: MU, 2001, 23 s.).

V poslední době odborníci začali poukazovat na **nebezpečí počítačových her**. I na hraní počítačových her se může vytvořit závislost, dokonce existuje i závislost na Internetu. Nadměrný čas strávený u počítače může rovněž vést k psychickým poruchám. Dítě místo navazování vztahů se svými vrstevníky a učení se sociálním dovednostem, tráví čas ve virtuálním světě, který se řídí jinými principy, dítě se tím izoluje se od svého okolí. Časem přestává rozlišovat mezi realitou a virtuálním světem, hůře se

koncentruje na jiné činnosti, dojde ke zhoršení prospěchu ve škole. Navíc mnoho počítačových her přispívá k výchově k agresivitě. Zatímco v televizi a filmech, jakkoli drastických, obecně vítězí dobro nad zlem, v počítačových hrách většinou takový etický podtón chybí a vítězí v nich pouhé násilí a hrubá síla. Získané agresivní stereotypy si pak dítě někdy přenáší do běžného života.

Sebevražednost

Jako sebevraždu označujeme úmyslné zbavení se vlastního života. Za sebevražedný pokus nebo nedokonanou sebevraždu označujeme jednání, při kterém byla sebevražda připravována, ale nebyl zvolen účinný způsob nebo se podařilo sebevraha zachránit. Sebevražedné chování mládeže má oproti dospělým některé zvláštnosti, které jsou dány odlišnou citovou reaktivitou, jiným složením duševních poruch, závislostí na dospělých, především ekonomickou, s tím související obtížností změnit životní prostředí, pokud v něm existují závažné nedostatky.

Jako příčiny sebevražedného jednání se nejčastěji uvádějí vlivy nepříznivého rodinného prostředí, pracovního prostředí (nepřizpůsobení se školní zátěži) a vliv vrstevníků. Příčinou mohou být i různé povahové odchylky, pubertální rozlady, duševní poruchy a poruchy intelektu. Forem sebevražedného jednání u mládeže je mnoho.

Sebevražda bývá někdy zamýšlena jako pomsta svému okolí, které mu neumožnilo splnění jeho přání nebo požadavků. Někdy jedinec provede sebevraždu jako trest na sebe samém. Vyskytuje se u přecitlivělých jedinců, pro větší i menší přestupky. V jiném případě jedinec spáchá sebevraždu ve zkratu, kdy nevidí žádné jiné východisko z nejrůznějších obtíží. Jedinec může někdy pro nás nepochopitelným způsobem napodobovat svého vrstevníka, který již úspěšně sebevraždu spáchal. Sebevražda, resp. ochota ji spáchat, může být v některých partách podmínkou k přijetí, chybí zde touha zemřít a dochází pouze k náznaku sebevraždy. Závažná bývá sebevražda jako důsledek depresí, jedinec je pevně rozhodnut zemřít, provádí ji neokázale v ústraní. Na závěr je třeba ještě zmínit sebevraždu jako formu politického protestu a jako následek nutkavých myšlenek, zde se již jedná ovšem o jevy spíše výjimečné. V kategorii deseti až čtrnáctiletých je nejčastějším vyskytujícím se motivem k sebevražednému jednání školní problematika, tj. špatný prospěch a strach z potrestání ze strany rodičů, následující rodinné problémy, jako jsou hádky mezi rodiči, alkoholismus rodičů, špatné vztahy

s rodiči nebo sourozenci (Mühlpachr, P. *Sociální patologie*. 1. vyd. Brno: MU, 2001, s. 56-63).

Komerční sexuální zneužívání mládeže

Novým závažným fenoménem moderní doby se stalo komerční zneužívání dětí. Rozšíření tohoto jevu je spjato s rozkvětem sexuální turistiky a rozvojem globálních médií, včetně Internetu. Komerční zneužívání dětí bývá definováno jako použití dítěte pro sexuální účely výměnou za peníze nebo odměnu v naturáliích mezi dítětem, zákazníkem, prostředníkem nebo agentem nebo jinými, kteří vydělávají na obchodu s dětmi pro tyto účely. Komerční zneužívání dětí má tři formy, a to obchodování s dětmi, dětskou prostituci a dětskou pornografii.

Závažným problémem v naší společnosti se stala především dětská prostituce, a to vzhledem k jejímu stoupajícímu trendu a vzhledem k pozornosti, jaké se jí začíná dostávat i v zahraničí. Roste výskyt homosexuální prostituce u chlapců, kteří nejsou homosexuálně orientováni, a prostituce u nich představuje vydatný zdroj příjmů. Tito chlapci pocházejí převážně ze sociálně slabého prostředí, z dysfunkčních rodin, často i z náhradní rodinné péče. Prostituce u chlapců je často motivována závislostí na drogách a hracích automatech, neboť tyto závislosti jsou finančně velice náročné a prostituce a pornografie tedy slouží jako zdroj příjmů k uspokojení těchto závislostí. Velký šok pak pro ně znamená, když odrostou a se ztrátou dětského vzezření se vytrácí i zájem o jejich sexuální služby a mladí prostituti tak přicházejí o své příjmy. Často si pak začnou opatřovat prostředky pro uspokojení svých závislostí jinými způsoby, např. trestnou činností.

V poslední době tak, jak klesá věk uživatelů, klesá i věk prostitutek a prostitutů. Rovněž poptávka klientů sexuálních služeb se přesouvá do mladších věkových ročníků. Narůstá počet osob, kuplířů, parazitujících na prostituci. U nezletilých prostitutek se často jedná o vlastní rodiče (Buchlovská, A. *Co brání zavedení prevence sexuálního zneužívání v ČR?* In *Éthum*, 18/1998, Praha: Sdružení „Éthum“, 1998, s. 84-88).

Politický a náboženský extrémismus

Extrémismus je obvykle definován jako výrazná odchylka od obecně zavedených a v aktuální době přijímaných norem. Jako extrémistická skupina je chápána strukturovaná skupina vzniklá k propagaci a prosazování myšlenek politického extrémismu. Extrémistické postoje se častěji, i když nikoli výhradně, vyskytují u mládeže, a to v souvislosti s některými charakteristikami typické pro mládež, jež ji činí více přístupnou extrémistickým vlivům. Jedná se především o její zvýšenou kritičnost, netrpělivost, tendence hledat a nalézat jednoduchá a rychlá řešení různých problémů apod.

V našich podmínkách patří mezi nejvýznačnější politické extrémistické skupiny fašističtí skinheads a anarchisté. Pominout nelze ani některé skupiny ekologických radikálů, kteří někdy k vyjádření svých postojů a názorů používají extremistické způsoby chování.

S problematikou extrémismu úzce souvisí problém diváckého násilí, které se týká především sportovních utkání, hlavně fotbalu a ledního hokeje, ale vyskytuje se i např. na rockových koncertech. Přestože se nejedná o příliš frekventovaný jev, z hlediska společnosti se jeví jako velmi závažný, a to z toho důvodu, že je v této souvislosti často páchána závažná trestná činnost proti životu a zdraví, mnohé incidenty mají přímo charakter organizované trestné činnosti a dochází ke kombinaci s projevy politického extrémismu.

2.2 Charakteristika kriminality mládeže a její specifické znaky

Kriminalita je z doposud uvedených sociálně patologických jevů jevem bezesporu společensky nejzávažnějším. Kriminalitu je možné definovat jako souhrn sociálně patologických jevů, které jsou stanoveny v trestních kodexech. Současnou právní úpravu zde představuje zákon č. 140/1961 Sb. (trestní zákon) a zákon č. 218/2003 Sb. (zákon o soudnictví ve věcech mládeže). Podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže se mládeží rozumí děti mladší patnácti let a mladiství (§ 2). Podle tohoto zákona se protiprávním činem rozumí provinění, trestný čin a čin jinak trestný. Na základě této právní úpravy kriminalita mládeže zahrnuje jednak tzv. provinění,

spáchaná mladistvými, jednak činy jinak trestné, kterých se může dopustit dítě mladší patnáct let.

Nejdůležitějším zdrojem pojmů v oblasti kriminality mládeže je již zmiňovaný zákon o soudnictví ve věcech mládeže. Podle tohoto zákona se **mládeží** rozumí **děti mladší patnácti let** a **mladiství**. Dítětem mladším patnácti let se rozumí ten, kdo v době spáchání činu jinak trestného nedovršil patnáctý rok věku. Mladistvým se rozumí ten, kdo v době spáchání provinění dovršil patnáctý rok věku a nedovršil osmnáctý rok věku. V dosavadní kriminologické literatuře je pojem mládež chápán v širším smyslu, kromě dětí mladších patnácti let a mladistvých zahrnuje rovněž mladé dospělé.

Způsob páchaní trestné činnosti mládeže je věkem pachatelů výrazně determinován (jeho psychickým a somatickým vývojem, vlastnostmi a zkušenostmi). V tomto směru mezi dospělými a mladistvými pachateli se projevují určité zvláštnosti, ke kterým zejména patří:

- Výběr předmětu útoku je určován jiným hodnotovým systémem než u dospělých.
- Trestná činnost je častěji páchána se spolupachateli a ve skupině.
- Příprava trestné činnosti je mnohdy nedokonalá, obvykle schází prvek plánování, častá je i nedostatečná příprava vhodných nástrojů ke spáchání trestného činu.
- Chování mladistvých pachatelů se vyznačuje neúměrnou tvrdostí, která se projevuje devastací, ničením předmětů a znehodnocením zařízení.
- Konání mladistvých pachatelů je poznamenáno nedostatkem vědomostí a schopností při překonávání překážek, mnohdy je použito neúměrných prostředků k dosažení cíle.
- Na páchaní trestné činnosti mladých má značný vliv alkohol, případně jiné návykové látky, které zvyšují nekoordinovanost pohybů, agresivitu a podporují nepřiměřené reakce na vnější podněty.
- Mladiství pachatelé jednají více emotivně než rozumově, trestná činnost je páchána ve většině případů živelně pod vlivem momentální situace.
- Při opakování trestné činnosti se vyskytují specifické znaky z předcházející trestné činnosti.
- Při získávání alibi se pachatelé orientují na osoby ze skupiny, do níž patří.

- O přípravě, ale i spáchané trestné činnosti se pachatelé rádi svěřují členům své skupiny.
- Pachatelé často odcizují předměty, které momentálně potřebují nebo se jim vzhledem k věku líbí (např. auta, videa, motocykly, mobilní telefony, oblečení apod.).

Tyto charakteristiky potvrzuje policejní i soudní praxe. Ze statistiky kriminality vyplývá, že se snižující se objasněností jednotlivých typů trestných činů se zvyšuje podíl dětských a mladistvých pachatelů.

Častým zájmem mladistvých zlodějů bývají různé dopravní prostředky, většinou se jedná o zcizení *osobních automobilů*. Tento trestný čin bývá motivován okamžitou potřebou „*povozit se*“ v autě, často bývá realizován ve skupině a je často záležitost okamžitého rozhodnutí či využití momentální situace. Objektem zájmu mladistvých pachatelů se poměrně často stávají staré modely škodovek, do kterých se i začátečník dostane poměrně snadno a také nebývají chráněny alarmy a dalšími zabezpečovacími prostředky. Přesto se v nich nacházejí autorádia i další cennější věci.

Motocykly odcizují pachatelé záměrně a připraveně s úmyslem jej obratem prodat. V některých případech se skupiny pachatelů na tuto činnost přímo specializují.

Masivnější trestná činnost se týká věcí, které se nalézají uvnitř motorových vozidel a jsou součástí jejich vybavení. Tomuto druhu krádeží odpovídají nejčastěji autorádia, jež jsou následně prodávány v bazarech a na různých burzách.

Zvláštní kategorií odcizovaných dopravních prostředků jsou *jízdní kola*, která se stávají poměrně značným lákadlem pro majetkovou trestnou činnost, neboť se jedná o módní, dobře prodejné a pro mladou generaci atraktivní zboží. Navíc kola nebývají až tak precizně zajištěna proti krádeži.

Nesporným fenoménem moderní doby jsou *mobilní telefony*. Mobil se stává, a to nejen pro mladou generaci, symbolem modernosti a sociální zařazenosti. Je to předmět malý (tedy lze jej snadno skrýt), lehce přenosný, ale na druhé straně dostatečně drahý. To se odráží na četnosti případů, kdy se právě mobilní telefonní přístroj stává lákadlem pro uskutečnění majetkové trestné činnosti. Zde se pachatelé z řad mladistvých dělí na

ty, kteří vidí v mobilním telefonu zdroj finančních prostředků, které vyplynou z následného prodeje třetí osobě, a na ty, kteří se zmocňují těchto telefonů z důvodu touhy vlastnit takový přístroj, vyrovnat se vrstevníkům, či je dokonce v kvalitě vlastněného přístroje předstihnout.

Finanční hotovost získávají mladiství nejčastěji přímým fyzickým násilím nebo hrozbou násilí a to vůči osobám i pomocí násilí vůči věci (např. vypáčení zámku hracího automatu, vloupání se do zásuvky s penězi atp.). Vysoce frekventovanou podobu má získávání finanční hotovosti přivlastněním peněz, které si majitel dostatečně nehlídal, nebo se jimi chlubil, a tím přilákal pozornost zloděje.

Zvláštní a poměrně frekventovanou formou majetkové trestné činnosti je odcizování *barevných kovů a jiných surovin*, a jejich následný prodej ve sběrných surovinách či překupníkům. Často je tato trestná činnost prováděna za krkolomných podmínek (např. krádeže střešních kovových krytin a okapů) a stojí pachatele značnou námahu, zaměřené úsilí a technickou přípravu. Pachatelé kradou na stavbách, ve skladech závodů, strhávají krytinu střech, poškozují zabezpečovací zařízení na drahách, zmocňují se kabelů a drátů elektrických rozvodů (mnohdy i již zabudovaných do zdí novostaveb) apod. V tomto druhu kriminality lze vystopovat i jistou infantilní potřebu dobrodružství a „adrenalinového sportu“.

K násilné trestné činnosti se řadí loupežná přepadení páchaná mladistvými delikventy. Loupeže jsou především mužským typem delikvence a dopouští se jich pachatelé, kteří jsou bez zaměstnání, aktuálně v době páchaní trestného činu nenavštěvují žádnou školu nebo učební obor. Dvě třetiny mladistvých pachatelů patří z hlediska etnicity k Romům. Podíl mladistvých z neúplných rodin zřejmě nepřekračuje polovinu, ale i rodiny formálně úplné často rezignovaly na svou výchovnou funkci (Večerka a kol. *Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí*. 1. vyd. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, 98 s.).

V posledních letech se u mladistvých můžeme setkat s trestnou činností nejzávažnější a to s vraždami.

2.3 Zvláštnosti kriminálního chování mladistvých

Kriminalita a další sociálně patologické jevy velmi úzce souvisí se stavem společnosti, jsou jeho trvalou součástí, citlivě reagují na společenské změny, problémy a způsoby řešení a současně z jejich popisu a hodnocení lze usuzovat na kvalitu společnosti i na další možný vývoj.

Z tohoto pohledu je současná situace kriminality mládeže, jejího podílu na dalších sociálně patologických jevech jako například prostituci, hazardních hrách, narkomani, ale i potulce, alkoholismu, rasismu, členství v závadových partách apod. značným společenským problémem a je zralá na radikální společenská řešení včetně důrazných preventivních opatření.

Novými kriminálními jevy, s nimiž se lze setkat především ve velkých městech, je vytváření gangů dětí a mladistvých, zneužívání dětí a mladistvých organizovanými skupinami profesionálních zločinců (při vykrádání věcí z aut, organizování krádeží aut, jízdních kol, věcí z obchodů včetně krádeží na objednávku atp.).

Samostatnou kapitolou je vznik a existence četných extrémistických skupin, především těch, které se projevují navenek agresivně, které demonstrují své rasistické nálady veřejně, existence sekt a náboženství.

Odnětí svobody je vždy aktem velice významným v životě mladého delikventa. Vzetím do vazby se mladý delikvent dostává na důležitou křižovatku svého dosavadního života, kdy by se měl zamyslet nad svým bývalým i budoucím způsobem života, jednáním, hierarchií hodnot a společenským zařazením, svými schopnostmi a možnostmi. Na jeho rozhodnutí závisí pak jeho další volní úsilí ovlivňující jeho chování ve výkonu vazby případně v následujícím výkonu trestu odnětí svobody, jeho spolupráci s vězeňským personálem, kontakty s minulostí a přípravu na budoucnost. Z pohledu společnosti to především znamená, zda se tato část jeho života stane epizodou v jeho další kriminální kariéře, či zda se jedná o počátek jeho vyrovnání se s vlastní delikventní minulostí a snahou začlenit se mezi společensky prospěšné občany.

Tomuto zlomu v životě mladého delikventa však předchází relativně dlouhá cesta ovlivněná mnohými faktory, které mají trvalý či krátkodobý účinek, z nichž některé lze charakterizovat jako podmíněné více vlivy osobnostními, individuálními,

jiné vlivy sociálními či přímo společenskými.

Podíl mládeže a mladých dospělých na spáchaných trestných činech lze vystopovat ve všech oblastech kriminality. V poslední době se zvýšil její podíl na krádežích, loupežích a prostituci. Stále vysoký je podíl jedinců páchajících trestnou činností pod vlivem alkoholu, či v závislosti na různých formách toxikomanie. Znepokojující jsou signály psychické závislosti na hracích automatech s negativním dopadem na růst kriminality. Stejně jako u ostatních pachatelů se stále více i u mládeže a mladých dospělých projevuje brutalita a agresivita.

J. Zapletal uvádí, že názory na příčiny a podmínky kriminality procházejí dlouhodobým vývojem a nejsou jednoznačné, protože kriminalita je společenský jev, který je multifaktorově podmíněn a každé poznání je závislé na získání dostatečného množství kvalitních informací. Na rozdíl od přírodních jevů, kde je příčina vesměs po kvalitativní stránce lépe poznatelná, a proto i snáze definovatelná, ve sféře sociálních jevů mizí přímočará souvislost mezi příčinou a následkem, zejména příčina bezprostředně nevyvolává vždy jen jeden konkrétní následek. Je to způsobeno tím, že na sociálních jevech se zúčastňují jednotlivci i skupiny lidí nadaných vědomím i různou mírou a kvalitou osobnostních vlastností. Působení příčin v důsledku toho nabývá pravděpodobnostní charakter. Navíc je třeba vzít v úvahu, že příčin zde působí zpravidla více a že trestná činnost jakožto společenský jev je tedy výsledkem multifaktorového působení příčin (Zapletal, J. *Kriminologie*. II. díl. 1. vyd. Praha: Policejní akademie ČR, 1995).

Delikvenci tedy nelze vysvětlit jedinou příčinou, ani jednoduchým součtem několika příčinných faktorů. J. Chmelík poukazuje na to, že žádný činitel nepůsobí izolovaně, ale vždy ve vzájemných vztazích. Určujícími faktory pro stanovení příčin a podmínek páchaní trestné činnosti mladými lidmi jsou zejména vývojové zvláštnosti mladého člověka a mikrostruktura, ve které se mladí lidé pohybují. Jde o dva soubory faktorů, na základě kterých je formován hodnotový systém, sociální orientace, postoje k lidem a další charakterové atributy osobnosti člověka (Chmelík, J. *Trestná činnost mládeže páchaná na mládeži*. Ministerstvo České republiky, Praha 1998).

3. Prevence kriminality

U mládeže se projevuje snahou o emancipaci, sebeprosazení se, ale zároveň nechť spolupracovat s autoritami i se starší generací. Jak ukazuje praxe, represe sama o sobě nestačí k potlačení sociálně patologických jevů, pokud není doprovázena opatřeními preventivní povahy. Sama represe naopak často prohlubuje antisociální zaměření mladých lidí, zvláště pokud dochází k odnětí svobody. Proto je nutné zdůraznit jednotu prevence a represe, přičemž prevence by měla stát na prvním místě a represí je třeba užít pouze v krajním případě, jako ultima ratio, když jiná opatření selhávají. Pouze za těchto podmínek plní represe svou roli a působí i preventivně, a to již pouhou hrozbou jejího užití.

Kriminologie dospěla v průběhu svého vývoje k poznatku, že pouhá represivní opatření uplatňovaná proti pachatelům trestných činů nejsou všemocným lékem na potírání kriminality. Represivní zásahy se totiž často mívají předpokládaným pozitivním účinkem, nestimulují pachatele, často naopak prohlubují jeho antisociální zaměření. Zvláště represivní zákroky spojené s odnětím svobody ještě zvyšují pachatelovo odcizení od běžné společnosti a více méně ho trvale přiřazují ve většině případů k delikventní populaci.

System prevence kriminality v České republice podněcuje úzkou kooperaci mezi orgány veřejné správy a jejich institucemi a nevládními organizacemi. Instituce se vždy specializují na určité činnosti, na práci s konkrétně vymezenými sociálními skupinami, na šíření informací či poskytování poradenských služeb. System prevence kriminality zahrnuje i aktivity podnikatelských subjektů, například pojišťoven, firem zabezpečovací techniky, komerčních detektivních a bezpečnostních služeb. Tyto subjekty se zaměřují zejména na oblast situační prevence a na podněcování občanů k využívání technického zabezpečení majetku.

Pak jsou zde preventivní programy organizované na lokální úrovni – tzv. „*Komplexní součinnostní program prevence kriminality na místní úrovni*“, ve kterých se prolínají aktivity všech subjektů prevence. Preventivní programy měst zahrnují sociální i situační aspekt, na praktické úrovni se zabývají rizikovými jedinci, sociálními skupinami, včetně rodin, lokálními komunitami, oběťmi trestných činů, kriminogenními

situacemi a opatřeními proti jednotlivým druhům trestné činnosti.

Na podporu programů měst zatížených vysokou mírou trestné činnosti a dalších sociálně rizikových jevů (nezaměstnaností, vysokým počtem osob dlouhodobě závislých na dávkách sociálního zabezpečení, přítomností sociálně deprivovaných komunit, rozšířeností drog či prostituce) je vytvořen zvláštní státní dotační systém.

S ohledem na nízkou efektivitu tradiční, represivně pojaté trestní politiky ČR se projevuje potřeba hledat nové alternativy k trestu odnětí svobody, jež umožní pozitivní ovlivnění chování pachatele v jeho přirozeném sociálním prostředí (hlavní pozornost se tradičně zaměřuje především na řešení kriminality mladistvých, mladých dospělých a prvopachatelů). V souvislosti s novými legislativními možnostmi zacházení s pachateli trestných činů, které rozšířily škálu alternativních trestů a alternativních procesních postupů, se objevuje potřeba klást důraz na:

- posílení preventivního a výchovného prvku trestního postihu včetně řešení následků trestných činů a nápravy trestným činem narušených vztahů,
- individualizace práce s pachateli trestných činů,
- rozvoj spolupráce justičních autorit s institucemi působícími v oblasti sociální prevence a účinnou koordinaci jednotlivých služeb poskytovaných klientům v rámci trestního řízení (Ouředníková, M. *Návrh postupu spolupráce se zařízeními působícími v oblasti prevence a řešení kriminality*. In Éthum, 20/1998, Praha: Sdružení „Éthum“, 1998).

V rámci systému prevence i mimo něj existuje a dále vzniká celá řada institucí, zařízení a organizací, které se z nejrůznějších stran zabývají kriminálně rizikovými skupinami dětí a mládeže. Ve veřejné správě působí například sociální pracovníci oddělení péče o rodinu a dítě, sociální pracovníci středisek sociální prevence, kurátoři pro mládež, sociální asistenti (terénní pracovníci působící mezi rizikovou mládeží), protidrogoví koordinátoři, manažeři pro prevenci kriminality, poradny pro manželství, rodinu a mezilidské vztahy či pedagogicko – psychologické poradny. Úřady práce poskytují speciální pomoc mladistvým nezaměstnaným a obtížně zaměstnavatelným občanům. U Policie České republiky je na všech úrovních vytvořena síť kriminalistů specializovaných na vyšetřování trestné činnosti mládeže a trestné činnosti páchané na

mládeži. Podobní specialisté působí na úřadech vyšetřování.

Mimo systém státní správy a samosprávy pracují s rizikovými skupinami dětí a mladistvých také stovky nevládních a charitativních organizací, například LATA, K – centra, DROP – IN nebo Podané ruce.

Pro samotnou práci specializovaných institucí s rizikovými jedinci je velmi důležité, aby byly preventivní a represivní instituce (státní, samosprávné i nevládní) systémově propojeny, vyměňovaly si potřebné informace a byly tak schopny zajistit kontinuální péči o kriminálně rizikové jedince a jejich rodiny.

3.1 Primární prevence

Nejužívanějším způsobem členění prevence kriminality a jiných sociálně patologických jevů je členění podle okruhu adresátů (nebo podle vývojového stádia kriminality) na prevenci primární, sekundární a terciární. Na obecné úrovni jsou opatření primární prevence kriminality zaměřená na mládež jako celek, na pozitivní ovlivňování jejich hodnotové orientace, na zdravý životní styl apod.

Nejvýznamnějším prostředkem **primární sociální prevence** je výchova dětí v rodinách, ve školách a školských zařízeních. Preventivně mohou působit i nevládní organizace. Vlivným nástrojem je také sociální politika státu ovlivňující systém vzdělávání, zaměstnanost, stabilitu rodiny, fungování policejního a soudního aparátu a dalších institucí zabývajících se rizikovou mládeží. Primární prevence zahrnuje rovněž širší osvětu společnosti se zaměřením na předcházení možných sociálně negativních jevů včetně preventivních programů zaměřených na návykové látky, AIDS, šikanu atd., realizovaných ve školách, ve střediscích volného času aj. (Jůva, V. *Základy pedagogiky pro doplňující pedagogické studium*. Brno: Paido, 2001, 97 s.).

Primární prevence je orientována na předcházení delikventního jednání u celé populace dětí, resp. U těch dětí, jež se ještě delikventního chování nedopustily, ale podle určitých známek lze soudit, že k němu mají trvalejší sklon (Matoušek, O., Kroftová, A. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, 335 s.).

Její součástí jsou opatření směřující k tomu, aby mladý člověk přijal

odpovědnost za sebe i za druhé a aby měl jistotu, že se mu v obtížné situaci dostane pomoci. Jde o opatření politická, ekonomická, legislativní, sociální a osvětová v nejširším smyslu. Jejich cílem by mělo být zvyšování citlivosti mládeže na porušování zákonů, informování o sociálně patologických jevech a použití moderních a kvalifikovaných způsobů nakládání s nimi. Velkou roli zde sehrává rodina a škola.

Dobrá prevence musí předcházet všem typům sociálního selhání – kriminalitě, abúzu drog, odpadávání ze škol a z učebních oborů, předčasným těhotenstvím, nákaze HIV virem atp. Cílem primární prevence nemůže být pouhá absence sociálně patologických jevů, cílem musí být prezentace sociálně příznivého chování, tj. chování, jež se neslučuje s jednáním protispolečenským.

Nejhorší strategií jsou u všech cílových skupin pokusy ovlivňovat pouze ohrožené děti, a to pouhým poskytováním informací. Tento přístup se u nás často používá ve školním prostředí a bývá přejímán i mnoha nestátními organizacemi. Pozitek má na dítě mnohem větší vliv, je-li spojen s přímou zkušeností dítěte. Proto má větší smysl formou interaktivního učení podporovat rozvoj sociálních kompetencí dítěte (někdy se mluví o životních dovednostech), než dítě vyučovat teoretickým poznatkům o zločinnosti, jejímu předcházení a trestání. Důležitá je také věková přiměřenost vzdělávacího programu.

Preventivní opatření zaměřená na rodinné prostředí spadají především do oblasti primární sociální prevence. Uplatnění zde nalézají zejména opatření mající za cíl nalézt a realizovat způsoby, jak zajistit, aby rodina optimálně plnila své funkce, v první řadě funkci výchovnou. Důležitým úkolem je snižování nezaměstnanosti, pozornost je třeba věnovat tzv. chronicky nezaměstnaným rodičům. Je třeba usilovat o další růst vzdělanostního potenciálu společnosti, neboť vzdělání není jen prostředek k uplatnění na trhu práce, ale hodnotou samo o sobě, podílí se na kultivaci člověka. Pominout nelze ani plnění zdravotnických programů zlepšení kvality populace a péče o ženu a mladou generaci. Je tedy důležité, aby stát rodiny s dětmi všestranně podporoval, a to v ekonomické oblasti, v oblasti bydlení, ale měl by se i snažit navrátit rodině ztracenou prestiž, i za pomoci médií. Je třeba zapojit odbornou veřejnost do osvětových a vzdělávacích kampaní týkajících se výchovy dětí, toho, aby členové rodiny žili spolu, nikoli vedle sebe.

Pokusů o primární prevenci delikventního chování mládeže cíleným projektem najdeme mnoho. O. Matoušek a A. Kroftová uvádějí, že jen zlomek z tohoto kvanta byl však důkladně sledován, aby bylo možné říci, je-li program účinný, nebo ne. Překážkou adekvátního vyhodnocení je především velmi dlouhý časový odstup mezi intervencí a kýženým výsledkem, jenž může přesáhnout i deset let (Matoušek, O., Kroftová, A. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, 259 s.).

3.2 Prevence sekundární a terciární

Tato prevence je zaměřena na rizikové skupiny a jedince, u nichž je zvýšená pravděpodobnost, že se stanou buď pachateli (potenciální pachatelé), nebo naopak oběťmi (potenciální oběti) trestných činů. Jde o přímou strategii prevence kriminality. Podstatou je cílená práce s rizikovými skupinami a jednotlivci, které lze vytipovat. Respektujeme-li individuální zvláštnosti či zvláštnosti sociální skupiny, k níž jedinec patří, můžeme mu nabídnout speciální pomoc, která směřuje ke snižování rizika. Především jde o snižování podílu prvotrestaných ze spáchání trestné činnosti.

Sekundární prevence se zabývá tou rizikovou mládeží, u nichž je zvýšená pravděpodobnost, že se stanou pachateli kriminálních skutků nebo se u nich objeví jiné sociálně patologické jevy. Jde o přímou strategii prevence kriminality.

Terciální prevence znamená předcházení recidivě trestné činnosti, orientuje se tedy na jednotlivce a skupiny, kteří se již v minulosti dopustili trestné činnosti (na jejich resocializaci) a na osoby, jež se již v minulosti staly oběťmi trestných činů. Také zde jde o přímou strategii prevence kriminality. Podstatou je práce s konkrétním pachatelem, která začíná již prvním kontaktem podezřelého s orgány policie, přes celé trestní stíhání, až po vynesení rozsudku. V rámci terciální prevence by měl působit uložený trest i kontakt pachatele s dalšími institucemi, které mu pomáhají při sociální rehabilitaci během trestu i po něm. Výsledkem by měla být snížená a posléze stabilizovaná míra recidivy. U recidivistů je úspěšným kritériem také prodlužování doby mezi spácháním jednotlivých trestných činů a kvalitativní přechod od těžší trestné činnosti k méně závažným kriminálním projevům. Terciální prevence je zaměřena na předcházení recidivě té mládeže, která se již dopustila kriminálních činů, a na znovuzачlenění této mládeže mezi bezúhonné občany.

Cílem *sekundární a terciální prevence* je změna okolností vedoucích k delikvenci, snížení frekvence prvních a závažných deliktů a prevence recidivy. Na sekundární a terciální úrovni jsou rizikovými a tedy cílovými objekty nestabilní, neúplné nebo vnitřně rozvrácené rodiny a rodiny s nízkou sociokulturní úrovní. Příslušná opatření by se měla realizovat převážně na bázi dobrovolnosti, prvky donucení by se měly vyskytovat jen v nejnútnejších případech. Preventivní opatření na dobrovolné bázi zahrnují např. poskytování poradenských služeb, rodičovských kurzů, kurzů sociálních dovedností, kurzů zvládání agresivity apod. V určitých případech může mít preventivní význam i poskytování sociálních podpor a jednorázových materiálních a finančních výpomocí.

V oblasti sekundární a terciální prevence je nutné rovněž zmínit včasnou informovanost o závadném chování dětí, a to dříve, než přeroste do závažnějších skutků, které je již nutné řešit trestněprávními prostředky. Zákon o rodině k tomu poskytuje institut upozornění. O závadném chování dítěte by měly být obeznámeni především rodiče. Je možné ale upozornit i orgány sociálně-právní ochrany, soudy nebo jiné oprávněné orgány (např. policii, státní zastupitelství). Preventivní význam mohou mít i prostředky, které poskytuje zákon o rodině, jako je napomenutí dítěte nebo i jeho rodiče, dohled nad dítětem a omezení. V praxi jsou však tyto nástroje využívány zcela nedostatečně. Konečně preventivní význam může mít i postih, v krajním případě trestněprávní, těch rodičů, kteří vědomě neplní své rodičovské povinnosti.

Vést úplně jasnou hranici mezi preventivním programem a intervenčním programem není možné, některých druhů programů využívá jak mládež potencionálně ohrožená, tak mládež, která se již kriminálního chování dopustila (Matoušek, O., Kroftová, A. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, 259 s.).

3. 3 Preventivní programy ve školách

Důležitým faktorem prevence je škola. Tradičně je škola pokládána za místo, kde se děti učí znalostem a osvojují si postupy, které umožňují racionálně řešit jasné problémy příslušející do rámce jednotlivých předmětů. Škola však může učit víc. S tím, jak slábne vliv hlavní tradiční socializační instituce na děti – rodiny, doufají mnozí, že škola by ji mohla nahradit právě v posilování těch postojů a dovedností, které jsou

předpokladem prosociální, nekriminální dráhy. Školy mohou ovlivňovat nejen své žáky, ale i rodiče dětí a celé komunity. V řadě škol jsou dětem k dispozici vyspělé komunikační technologie. Školy mohou pro děti organizovat programy i mimo vyučování. Školní programy prevence kriminality se jednak snaží minimalizovat predeliktivní a deliktivní chování dětí přímo na půdě školy, jednak se snaží poučit děti o případných následcích jejich kriminálního chování mimo školu a také připravují děti na setkání s kriminalitou jiných lidí a pokoušejí se poučit je, jak v takovém případě jednat (Matoušek, O., Kroftová, A. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, 267 s.).

Předcházet sociálně patologickým jevům je značně složité, neboť na jejich výskyt působí velké množství proměnných s různou mírou vzájemné závislosti. Proto by mělo být výchovně-vzdělávací působení na děti a mládež diferencováno zejména ve vztahu k osobnostním zvláštnostem jedinců, charakteristickým znakům cílových skupin, specifikaci rodinného prostředí žáků a studentů i sociálnímu prostředí školy či školského zařízení.

Tyto požadavky jsou plně respektovány i preventivní strategií Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky od roku 1998, která vychází z předpokladu, že nejvhodnější prostředí pro prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže ve školách a školských zařízeních. Právě v tomto prostředí jsou realizovány **minimální preventivní programy**, které jsou mimo jiné prioritně cíleny i na změnu chování výchovně problémových jedinců a určitých rizikových skupin mládeže (Jůva, V. *Základy pedagogiky pro doplňující pedagogické studium*. Brno: Paido, 2001, 98 s.).

Nejvýznamnějším prostředkem sociální prevence je výchova dětí v rodinách a výchova dětí ve školách. Preventivně mohou působit i nevládní organizace. Vlivným nástrojem je také sociální politika státu ovlivňující systém vzdělávání, zaměstnanost, stabilitu rodiny, fungování policejního a soudního aparátu a dalších institucí zabývajících se rizikovou mládeží. Menší význam a dosah mají regionální a lokální programy pro úžeji definované skupiny rizikových dětí či rizikové mládeže. Lokální, regionální i státní preventivní opatření však mohou být efektivní jen tehdy, jsou-li založena na kvalifikované detekci problémů a je-li průběžně sledován jejich očekávaný vliv i neočekávané vedlejší účinky.

Cílem působení zainteresovaných pracovníků, kteří se problematikou „selhávání“ dětí zabývají, je vytvoření základu pro nasměrování počínající kriminální kariéry žádoucím směrem, a tím nepřímo o redukci násilných způsobů dosahování např. materiálních cílů.

Rozvoji kriminality mládeže napomáhá i neuvěřitelně legislativně i věcně neošetřená situace kolem činnosti zastaváren, sběrných surovin a různých burz, nedostatečné postihy za prodej alkoholu dětem a dospívajícím atp. Chybí i výraznější postihy pro rodiče dětí, které tráví čas ve večerních a nočních hodinách v hernách, restauracích nebo v partách na ulicích.

Dospívající mají být rodiči chráněni, protože jsou zranitelní. Nedomýšlí vždy společenské meze, které nelze překračovat, a často musí získat zkušenost vlastním úsilím. Rodiče by je měli chránit před traumatizujícími, nebezpečnými způsoby chování a jejich důsledky.

Úkolem rodičů, učitelů a vychovatelů je přivést dospívajícího k tomu, aby si uvědomil, že porušil pravidla a musí nést zodpovědnost. K tomu slouží postih. Zde je však nutná jistá omezitelnost, aby dospívající trvale nepřijal nepřátelský nebo odmítavý postoj a neuzavřel se. Je důležité, aby dospělý při dospívajícím stál a pomáhal mu, aby se tento mladý člověk konstruktivně vyrovnal se svým činem nebo s eventuálním postihem. Trest je aktem, který musí zanechat stopu, vést k zamyšlení, nikoli k inhibici uvažování dospívajícího.

Dospívající totiž potřebuje čas, aby mohl přemýšlet, zvládnout svůj vnitřní konflikt a přijmout důsledky svého činu.

4. Přístupy k delikventní mládeži

Termín *delikvence* byl původně termínem právnickým, v poslední době však zakotvil nejen v sociálních vědách, ale i v učebnicích psychopatologie, kde často nahrazuje užívanou kategorii poruch chování, zahrnuje takové formy poruch socializace osobnosti, kdy se jedinec dostává do rozporu s právními normami dané společnosti. Psychologie zde zjišťuje osobnostní složky mladistvých delikventů a jejich faktory. O. Čačka uvádí, že se zde vyskytují zvláště kombinace dvou a více faktorů prostředí, organické mikrosymptomy, neurotické poruchy aj. specifické poruchy osobnosti a chování. Disociálními projevy ve věku puberty a adolescence jsou hlavně krádeže, podvody, přepadení, příživnictví, sexuální delikty, rvačky a výtržnictví. Podporujícími okolnostmi jsou při tom obvykle alkohol, drogy, snížený intelekt, citová nezralost, uvolněné pudové tendence, sexuální deviace, falešné hrdinství před partou, ztížená interiorizace sociálních norem, nízká sebekontrola i sebevýchova, nerozvinutý sociální cit, nedostatky hodnotové orientace atp. (Čačka, O. *Psychologie dnešního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2000, 377 s.).

Delikvencí se zpravidla rozumí mírnější porušení právních nebo morálních norem, zejména dětmi nebo dospívajícími, zatímco termínu kriminalita se používá již pro závažnější přestupky a trestné činy dospělých osob. Přestupky mladých osob, zpravidla do šestnácti až osmnácti let, které měly za následek soudní řízení, se nazývají juvenilní delikvencí.

Delikventní chování může představovat jednotlivý delikventní akt, ale i stálý delikventní způsob života. Delikventní akty se mohou pohybovat od závažných trestných činů k relativně menším přestupkům, které se stávají deliktem jen v důsledku nedospělosti dítěte (např. opuštění domova, alkoholismus).

Z psychologického hlediska se pokládá za rozhodující pro vymezení delikventního chování jeho motivace. I když není vždy snadné odhalit pravou příčinu delikventního chování, je nutno poukazovat na závažný aspekt, že mnohdy bezohledné jednání, které sice není právně postižitelné, může být zhoubnější než tzv. právní přestupek či trestný čin.

Velmi často je delikvence definována jako nedostatek ve funkci svědomí, jako slabost superega. Vychází se z názoru, že jedinec nezvnitřnil normy a zákazy platné ve

společnosti, že se neidentifikovat s hodnotami rodičů a vychovatelů, že vyhledává uspokojení svých potřeb na úkor reality a morálky. Předpokládá se, že tento morální deficit je podmíněn především nedostatky v sociálním učení jedince.

Mladistvým pachatelům opakované trestné činnosti je většinou nařízena ústavní výchova, v těch případech, kdy z výchovných ústavů utíkají a páchají i nadále trestnou činnost, navrhne soud vzetí do vazby.

Chování společensky nepřizpůsobivých a nebezpečných jednotlivců se snaží společnost neutralizovat. V případě dětí a mládeže se stát snaží zmírnit či odvrátit nepříznivé působení rodičů, případně jiných osob, a nabídnout podporu rodině nebo alternativu k rodinné péči.

Sociální péči u nás uskutečňují sociální pracovníci, jsou to sociální kurátoři pro dospělé a kurátoři pro mládež, ti pečují o děti mladší patnáct let, které se dopustily činu, jež by byl u staršího člověka klasifikován jako trestný. Dále o mladistvé ve věku patnáct až osmnáct let, kteří se dopustili přestupku nebo trestného činu a bylo u nich zahájeno trestní stíhání a o děti a mladistvé, kteří mají opakované vážné poruchy chování, jako jsou útky z domova, zneužívání návykových látek, závislost na hracích automatech, absence ve škole aj.

Podle zákona o rodině může sociální pracovník nezletilého napomenout, stanovit nad ním dohled a uložit mu omezení, může též napomenout jeho rodiče nebo jiné občany, kteří narušují řádnou výchovu nezletilého. Nejčastěji se však přistupuje k návrhu na ústavní výchovu, která má následující strukturu:

- diagnostické ústavy pro děti,
- diagnostické ústavy pro mládež,
- dětské výchovné ústavy se zvýšenou péčí,
- výchovné ústavy pro mládež,
- výchovné ústavy pro mládež se zvýšenou péčí.

Ústavní výchova má být navrhována v těch případech, kdy rodiče o děti řádně nepečují a žádná jiná alternativa výchovy dítěte není možná. Ústavní výchova se navrhuje i v těch případech, kdy děti nemají rodiče ani jiné způsobilé pečovatele. Podmínky pro rozhodování o ústavní výchově upravuje občanský soudní řád a s ním související předpisy, ústavní výchovu nařídí soud.

Ochranná výchova je druhem ochranného opatření, které je definováno trestním zákonem, má účel preventivní, má také izolovat a resocializovat toho, kdo se společensky nebezpečného činu dopustil. Ukládá se v občansko-právním řízení všem osobám, které spáchaly ve věku mezi dvanáctým a patnáctým rokem čin, jenž trestní zákon u právně odpovědných osob umožňuje stíhat výjimečným trestem. V trestním řízení může být ochranná výchova uložena jen mladistvým. Trestní zákon ukládá vykonávání ochranné výchovy ve zvláštních zařízeních, v nichž je zabezpečena příprava chovance na jeho další život a výkon povolání. Soud může v průběhu ochranné výchovy mladistvého umístit mimo výchovné zařízení, pokud lze očekávat, že se bude řádně chovat a pracovat. Pokud mladistvý tato očekávání nesplní, může soud rozhodnout o pokračování v ochranné výchově.

Ústavní a ochranná výchova mohou být ukládány jen osobám mladším než osmnáct let, ve výjimečných případech mohou být prodlouženy do věku devatenácti let. O. Matoušek a A. Kroftová uvádějí, že hlavními problémy současných výchovných ústavů je nedostatečná diferenciacie, málo individualizovaná péče, nepřesvědčivá účinnost bodovacích systémů, malé kapacity zařízení a vysoký počet svěřenců v jednom zařízení, vysoký počet útěků svěřenců a celková odtrženost ústavního prostředí od civilního života. Běžnými jevy jsou i dnes v ústavech projevy šikany a agresivity mezi svěřenci, ti mají minimální podíl na organizování programů, které jsou často odtržené ze života (Matoušek, O., Kroftová, A. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, 335 s.).

Represivní akty trestního práva by měly nastoupit až tehdy, když byly vyčerpány všechny vhodné preventivní postupy a kdy je nutno pro ochranu společnosti nezbytné sáhnout k represi a delikventa od společnosti izolovat do výkonu trestu. Zde je ovšem velice důležité, aby byla mladistvému odsouzenému poskytnuta maximální péče ze strany specialistů a výchovných pracovníků, aby bylo s jedincem individuálně zacházeno, protože zde je vždycky daleko větší možnost nápravy a resocializace než u člověka, který recidivuje, a výchovné prostředky se v jeho životě míjejí účinkem z různých důvodů.

4.1 Alternativní přístupy a tresty

Za každý protiprávní čin by měl následovat trest. V souvislosti s trestem a jeho účelem považujeme za nutné blíže vysvětlit pojem trestného činu, neboť pouze za trestný čin je možné dle zákona uložit trest. Trestný čin je jedním z aspektů lidské zkušenosti, který vyvolává představu zla a porušování zákona, porušení obecně akceptovaného souboru pravidel, podpořených mocí a autoritou státu.

Zákonná definice trestného činu je upravena v § 3 odst. 1 a 2 trestního zákona – trestným činem je pro společnost nebezpečný čin, jehož znaky jsou uvedeny v tomto zákoně a jehož stupeň nebezpečnosti je u dospělých větší než nepatrný, u mladistvých vyšší než malý. Aby se určitý čin stal trestným činem, musí naplňovat formální znaky trestného činu (znaky uvedené v zákoně) a zároveň znak materiální (určitý stupeň společenské nebezpečnosti).

V odborné literatuře se můžeme setkat s mnoha různými definicemi lišícími se podle kontextu, ve kterém jsou uváděny. Všechny se ale obecně shodují v tom, že je to určitá odplata za něco, co nemělo nastat, co je v rozporu s normami právními nebo morálními. Odplata je pak chápána jako sociální msta nebo snaha po uložení trestu co nejvíce odpovídajícího povaze provinění. Tento přístup se zajímá pouze o to, aby trest odpovídal zločinu a je starý jako historie sama. Ve dvacátém a jednadvacátém století je ale teorie odplaty pomalu opouštěna, neboť demokratická společnost je založena na zásadách práv jednotlivce občanských svobod.

O. Novotný a J. Zapletal uvádějí, že v oblasti trestněprávní se trestem rozumí jeden z prostředků státního donucení ukládaným jménem státu k tomu povolánými soudy v trestním řízení, jímž se působí určitá újma za spáchaný trestný čin jeho pachateli, trestem se tak vyslovuje společenské odsouzení činu a jeho pachatele (Novotný, O., Zapletal, J. *Základy kriminologie*. Univerzita Karlova, Praha 1996).

České trestní právo je založeno na zásadě humanismu, z čehož vyplývá zákaz mučení, krutých nelidských nebo ponižujících trestů zakotvených v čl. 7 odst. 2 Listiny základních práv a svobod, kde se traduje požadavek článku 10 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, a zákonný zákaz ponížení lidské důstojnosti výkonem trestu. Pokud jde o mučení, definovala je Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení z roku 1987 jako jednání, jímž je

veřejným činitelem nebo z jeho podnětu člověku úmyslně působeno silné tělesné či duševní utrpení, a to s určitým cílem (přiznání, potrestání, zastrašení...). Touto problematikou se rovněž zabývá i čl. 3 Evropské úmluvy o lidských právech.

Na trest, který má splnit svůj účel, jsou kromě individuální a generální prevence kladeny i další požadavky. V. Černíková a V. Makariusová uvádějí, že má-li trest změnit určité chování, musí být individualizován, neboť co je pro jednoho trestem, druhého nechává lhostejným a pro třetího může být dokonce odměnou. Individualizace trestu lze alespoň u některých deliktů založit na převládající motivaci kriminálního chování a tím na motivaci subjektů obecně. Klíčem může být individuální hierarchie hodnot. Hodnoty prakticky označují cíle motivovaného chování. Individualizace trestu je především nutná u recidivistů. Trest, pokud má být účinný, musí být doprovázen odměnou. Zatímco trest blokuje nežádoucí chování (pachatelem je prožíván jako odmítání nejen jeho chování, ale i jeho osoby), musí se odměna vztahovat k žádoucímu chování. Trest, nedoprovází-li ho odměna, nemá vliv na změnu cílů, jichž se snaží trestaná osoba dosáhnout, v mnoha případech má za následek pouze změnu cest, které vedou k těmto cílům (Černíková, V., Makariusová, V. *Sociální ochrana*. Policejní akademie, Praha 1996).

Odměnou je zde myšlen trestní rejstřík bez záznamu za spáchaný trestný čin a možnost odsouzeného vykonat svůj trest na svobodě a nebýt vytržen ze svého sociálního prostředí. Ke zvýšení účinku prevence je nutno usilovat o neodvratnost trestu a k jeho uložení musí dojít bezprostředně po provinění, aby mezitím nedošlo u pachatele k utvrzení se o správnosti svého chování. Pro účinnost trestu je velmi žádoucí jeho spravedlivost a adekvátnost – nesmí být ani přísnější ani mírnější, než je nezbytně nutné k ochraně společnosti.

Stejně jako ve světě i nás dochází k nárůstu počtu protiprávního jednání mládeže. Statistiky trestných činů posledních let jednoznačně ukazují, že se mládež dopouští brutálnějších trestných činů než v minulých desetiletích a s kriminální kariérou začíná mnohem dříve.

Vláda se proto rozhodla reagovat návrhem zákona o soudnictví ve věcech mládeže (Sněmovní tisk č. 210, Vládní návrh zákona o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů - zákon o soudnictví ve věcech mládeže), který zároveň rozpoutal diskusi o snížení věkové

hranice trestní odpovědnosti. Ke snížení věkové hranice nakonec nedošlo, ale zákon byl přijat s účinností od 1. 1. 2004. Zákon upravuje podmínky odpovědnosti mládeže za protiprávní činy, ukládání opatření za jejich protiprávní činy, postup, rozhodování a výkon soudnictví ve věcech mládeže. Zákon se také zabývá projednáváním protiprávních činů, kterých se dopustily děti mladší patnáct let, jejichž případy se dosud neřešily. (Zákon č. 218/2003 sb. O odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů – zákon o soudnictví mládeže). Děti zde nebudou souzeny v trestním, ale občanském soudním řízení, jehož výstupem budou účinná opatření.

Na základě nového zákona lze přijmout následující opatření:

a) výchovná opatření

- dohled probačního úředníka,
- probační program,
- výchovné opatření,
- výchovné omezení,
- napomenutí s výstrahou.

b) ochranná opatření

- ochranné léčení,
- zabránění věci,
- ochranná výchova.

c) trestní opatření

- obecně prospěšné práce,
- peněžitá opatření,
- peněžitá opatření s podmíněným odkladem výkonu,
- propadnutí věci,
- zákaz činnosti,
- vyhoštění,
- odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu (podmíněné odsouzení),
- odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu s dohledem,
- odnětí svobody nepodmíněné.

Může dojít také k upuštění od uložení trestního opatření nebo k podmíněnému upuštění od uložení trestního opatření. Za nejefektivnější výchovný prostředek v případě méně závažné trestné činnosti mladých delikventů však považujeme institut narovnání. Má dvě velké výhody: rychlost (dojde k výraznému zkrácení doby od páchaní trestného činu k potrestání pachatele) a morální dopad (pachatel se setká tváří v tvář s poškozeným, omluví se mu a uvědomí si, jakou škodu druhému způsobil). Institut narovnání spočívá v tom, že pachatel trestného činu, proti němuž je vedeno trestní stíhání, se sám nebo s pomocí sociálního pracovníka a za souhlasu soudu nebo jiného státního orgánu domluví s poškozeným o odstranění či náhradě škody, kterou způsobil.

V trestním řízení se bude u mladých delikventů postupovat s přihlédnutím k věku, zdravotnímu stavu, rozumové a mravní vyspělosti osoby. Hlavním cílem trestního řízení u mladistvých je minimalizovat ukládání výkonu trestu odnětí svobody a nahradit jej výchovným, ochranným či trestním opatřením.

Při slově trest se většině populace vybaví jako první vězení, tedy odnětí svobody nepodmíněně. Není to ovšem trest jediný, který náš právní řád zná. V posledních letech dosahují značné popularity tzv. **tresty alternativní**, které jsou z ekonomického hlediska pro stát podstatně levnější a pro odsouzeného často vhodnější a účinnější než trest odnětí svobody.

Alternativou se rozumí možnost volit mezi dvěma a více způsoby řešení. V trestním právu to znamená, že soudce při ukládání trestu odsouzenému má možnost uložit trest odnětí svobody nebo naopak vybrat trest, který bude vykonáván na svobodě. Toto rozhodování klade na osobu soudce značné nároky. Soudce musí mít hluboké znalosti v oblasti práva, ale také v oblasti psychologie a sociologie. Soudce se musí zamyslet nad osobou odsouzeného, zvážit jeho sociální situaci a především vybrat pro něj vhodný trest vzhledem k závažnosti spáchaného trestného činu. Jistě není snadné vybírat z možných trestů, které nabízí český trestný zákon, protože jedinečnost osobnosti každého pachatele a nutnost individualizace trestu nutí soudce k pečlivému zvážení nabízených možností potrestání a následného vybrání toho trestu, o němž je soudce přesvědčen, že nejlépe splní svůj účel.

Smysl alternativy v trestním právu:

1. Alternativa je volba trestu nespojeného s odnětím svobody. Je ukládán pachateli, který by jinak byl odsouzen k trestu odnětí svobody.
2. Alternativa trestu odnětí svobody nesmí zahrnovat žádnou ztrátu svobody. Jinak by mohlo jít pouze o vylepšení trestu odnětí svobody, o její lepší a humánnější výkon.
3. Pachatel musí být schopen vyhovět stanoveným podmínkám, což se týká zejména ukládanému peněžitého trestu.
4. Délka trvání alternativní sankce musí být úměrná trestnému činu a délce odnětí svobody, který by jinak byl za trestný čin uložen.

A. Kalmthout rozděluje alternativní tresty zhruba do dvou kategorií. Jejich společným rysem je, že pachatele nezabavují zcela svobody, ale částečně zbavují nebo omezují jeho práva. První kategorie těchto trestů nespojených s odnětím svobody zahrnuje například elektronické monitorování (Anglie, Nizozemí) a kontrolovanou svobodu (Francie, Itálie). Do této skupiny rovněž patří peněžité tresty, které zasahují do finanční svobody pachatele. Zejména pokuty, vypočtené na základě denního příjmu odsouzeného, se stále častěji používají jako alternativa k trestu odnětí svobody.

Druhá kategorie se liší od první tím, že se nejenom zaměřuje na negativní omezení práv a svobod, ale mají také pozitivní obsah – úmysl bolestně konfrontovat pachatele s trestným činem, který spáchal, a zároveň ho konfrontovat s jeho odpovědností vůči sobě samému a vůči společnosti tím, že mu poskytnou příležitost vrátit něco pozitivního oběti nebo společnosti. Obnovující, tj. do původního stavu věci vracející justice, je nové moderní pojetí, z něhož tyto sankce vycházejí. Do této skupiny patří sankce jako náhrada způsobené škody, kompenzace oběti trestného činu, narovnání, kurzy zaměřené na řešení problému pachatele s alkoholem za volantem, výkon bezplatné práce ve prospěch společenství a probace (Kalmthout, van A., M. *Uplatňování alternativních sankcí. Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha 1996*).

Vzhledem k faktu, že nepodmíněné tresty odnětí svobody mají spíše desocializační než resocializační účinky, je žádoucí, aby byly uplatňovány pouze jako poslední možné řešení. Nezanedbatelnou skutečností je i negativní působení vězeňského prostředí na psychiku všech osob, které se ve vězení nachází. Odsouzený

k nepodmíněnému trestu odnětí svobody často získá za svého pobytu ve vězení nové zkušenosti a znalosti o zdokonalení páchaní trestné činnosti, po propuštění spáchá další trestný čin a vrací se zpět do vězení. Často se z takových lidí stávají recidivisté, kteří páchají stále závažnější trestné činy, a výrazně se u nich snižuje možnost, že by je soud přinutil k respektování našich zákonů a vychovat z nich řádné občany. V tomto případě trest neplní svůj účel, nebrání totiž odsouzenému v dalším páchaní trestné činnosti a nevychovává jej k tomu, aby vedl řádný život. Pokud se trest míjí účinkem, tak je třeba hledat nové vhodné alternativy, které by nevyhovující trest nahradily. Je nutné najít nové efektivnější způsoby zacházení s pachateli trestných činů a pokusit se četné tresty odnětí svobody nahradit tresty vykonávanými na svobodě.

Obecně prospěšné práce patří k alternativám, které umožňují účinnou práci s pachateli tzv. méně závažné trestné činnosti. Tento pojem zákon blíže nedefinuje, ale je nesporné, že musí jít o práci, jejíž výsledek přináší konkrétní prospěch veřejnosti, tedy většímu okruhu občanů. Patří sem i pomoc konkrétním jednotlivým občanům (např. starším lidem, invalidním osobám...) za předpokladu, že s takovým jejich zajištěním budou tyto osoby souhlasit. Soud může uložit trest obecně prospěšných prací, odsuzuje-li pachatele za trestný čin, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice nepřevyšuje 5 let a jestliže vzhledem k povaze spáchaného trestného činu a možnosti nápravy pachatele lze předpokládat, že výkonem tohoto trestu bude dosaženo účelu trestu stejně, jako kdyby na pachateli byl vykonán trest odnětí svobody. Trest obecně prospěšných prací je odsouzený povinen vykonat osobně a bezplatně ve svém volném čase nejpozději do jednoho roku ode dne, kdy soud nařídil výkon tohoto trestu.

V případech méně závažné trestné činnosti, která je převážně projevem určitého konfliktního stavu a kdy stát nemá výrazný zájem na trestním postihu pachatele a dává přednost odstranění konfliktního stavu mezi poškozeným a obviněným, jsou uplatňovány odklony.

Odklon znamená odklonění se, odchýlení se od standardního průběhu trestního stíhání. Poškozený pak nemusí absolvovat traumatizující soudní řízení. Odklony také vedou ke snížení počtu případů projednávaných v standardním hlavním líčení a brání vytlačení osob trestně stíhaných a odsouzených ze společnosti. Nejde však jen o účelové uspokojení nároku poškozeného mimo soudní řízení, ale současně vždy i o to, aby si

pachatel uvědomil nepřipustnost svého jednání a jeho následky. Na odklon nemá pachatel právní nárok, protože se jedná o rozhodnutí fakultativní, tedy funguje pouze jako určitá možnost a záleží na soudci, zda této možnosti využije nebo ne.

Praktickou stránkou odklonů se zabývá pracovník probační a mediační služby. Probační a mediační služba představuje systém řešení a konfliktních stavů a opatřování podkladů relevantních pro rozhodnutí jak v trestních, tak občanskoprávních věcech projednávaných soudy. Současně se jedná o systém zaměřený na vytváření podmínek pro efektivní výkon alternativních trestů a poskytování psychosociálních služeb v právní justici.

Probace vznikla zhruba v polovině 19. století ve Spojených státech a postupně se formovala v rámci anglosaského právního systému. Jak uvádí Z. Karabec, pro probaci byly od počátku charakteristické 3 hlavní rysy:

- a) pachatel podrobený probačnímu dohledu zůstává na svobodě,
- b) soud uzná pachatele vinným, ale odloží výrok o testu a vydá probační příkaz, kterým se stanoví na určitou dobu podmínky pro chování pachatele,
- c) dohled nad dodržováním stanovených podmínek vykonává profesionální pracovník – probační úředník, který je v úzkém kontaktu se soudními orgány i s pachatelem (Karabec, Z. *K problematice probační služby v České republice*. Resocializační programy pro delikventní mládež jako alternativa trestu. Sborník semináře z 15. 11. 1996, Praha 1996).

Mediace představuje nabídku účastníkům sporu, jak vyřešit konflikt, ke kterému mezi nimi došlo. Je zároveň nabídkou k převzetí zodpovědnosti za vzniklou situaci a k aktivní účasti na jejím řešení a k uplatnění svých zájmů v procesu řešení. V tomto ohledu dává účastníkům sporu nepochybně do rukou větší možnosti než při řešení soudní cestou, zároveň na ně však klade větší nároky v tom smyslu, že mohou sami dospět k vhodnému řešení situace a urovnat vzájemný vztah.

Mediační pracovník je osoba, která proces mediace uskutečňuje. Mediátoři se zaměřují na zprostředkování alternativního řešení konfliktu a shromažďování podkladů relevantních pro rozhodování soudy. Hlavním pracovním nástrojem mediátora je rozhovor, který by měl konstruovat tak, aby výsledný efekt mohl být užitečný pro obě

strany. Mediátor tedy nerozhoduje o způsobu řešení konfliktu, ale o tom, jak bude nakládat se slovy, jak bude s účastníky komunikovat, aby mohl spolu s nimi dojít k vzájemně přijatelnému řešení – konsensu.

Je třeba se zmínit ještě o *včasné pomoci*, která umožňuje blízký kontakt s obviněným již v raném stádiu trestního řízení, což může představovat důležitý preventivní a výchovný moment zejména u mladistvých a mladých dospělých delikventů. Soudce, státní zástupce nebo kurátor pro mládež mohou mediačnímu pracovníkovi postoupit svůj případ s žádostí o uplatnění včasné pomoci.

Od mediátora se očekává, že navštíví potenciálního klienta ve vazbě a skutečně s ním vstupní rozhovor, dále naváže kontakt s jeho rodinou a blízkým sociálním okolím, od něhož zjistí, nakolik je schopno podporovat klienta po propuštění na svobodu. Pokud klient souhlasí s nabízenou spoluprací s mediátorem, podepíše slib, kde se zavazuje k pravidelným návštěvám u mediátora, případně v některém zařízení poskytujícím vybraný program například léčbu závislosti či trénink sociálních dovedností. Klient je povinen být v součinnosti s mediátorem, a to až do skončení celé trestní věci rozhodnutím soudu. Kontakt mediátora s klientem umožňuje řešit důvody konfliktu se zákonem a hledat klientovy efektivní zdroje, které mu umožňují žít další život bez konfliktu se zákonem a současně připravovat podklady pro další rozhodování v dané trestní kauze.

4.2 Mladiství ve výkonu vazby

Mladiství ve výkonu vazby zaujímají zvláštní postavení a problematika výkonu vazby u mladistvých obviněných je v současné době velmi aktuální. Tato věková kategorie přináší celou řadu problémů a vyžaduje si specifický přístup odborných pracovníků i příslušníků vězeňské služby. Zamýšlíme se například nad tím, co vlastně způsobuje, že například šikana nebo sebepoškození jsou u této věkové skupiny tak časté, zatímco u dospělých vězňů k nim dochází jen sporadicky. Ze statistik o mimořádných událostech ve vazbě jasně vyplývá, že se u mladistvých obviněných z násilnosti vyskytují mnohem častěji.

Sebepoškození, pokusy o sebevraždu, ale především fyzický nátlak, rvačky,

ublížení na zdraví a v neposlední řadě také různé formy šikanování patří k nežádoucímu repertoáru především u mladistvých.

Mladiství obvinění se skutečně v mnohém odlišují od dospělých. V této souvislosti uvádí B. Nekola dva základní faktory, a to faktor biologický a faktor sociální.

Biologický faktor

Délka vazby je pro mladistvého mnohem delší než pro člověka dospělého, čas mu utíká pomaleji. Pro člověka existuje totiž kromě času fyzikálního, který je objektivně měřitelný, čas biologický, který mění svůj rozměr s věkem člověka. Čím jsme starší, tím nám čas rychleji ubíhá. Je zřejmé, že jeden měsíc strávený ve vazbě se bude mladistvému jevit mnohem delší, než jak se jeví čtyřicetiletému vězni.

Kromě toho se mladý organismus rychleji fyzicky regeneruje, a je proto stále plný energie, čas mu neutíká a on se každou chvíli nudí. Tráví-li většinu času v cele s omezenou možností kontaktu s jinými osobami, ventiluje nahromaděnou energii formou agrese.

Faktor sociologický

Mladý člověk není ještě zcela socializován, má jen úzký okruh sociálních zkušeností a svět kolem sebe vnímá zjednodušeně. Často nazýváme tento jev černobílým viděním světa.

Obdobně je tomu v oblasti kulturní. Základní poznatky o světě získané převážně jen ve školních lavicích, nevyhraněné postoje a velmi úzké zájmy, často primitivního charakteru, vytvářejí situaci, kdy možnost solidních a trvalejších sociálních vazeb nejsou prakticky možné. To vše vede k tomu, že si mladí vězňové na cele nemají již po několika dnech co říci, začínají se nudit. A protože potřebují při této nudit ventilovat nahromaděnou energii, vymýšlejí různé hry a zábavy, které jsou zprvu neškodné, ale velmi snadno a rychle přerůstají v agresivní jednání.

Neúplná socializace, chybějící vzory kulturního jednání a často jen pouhá absence životních zkušeností způsobuje, že mladiství řeší často „černobíle“ i vzniklé konfliktní situace. Hádka se neřeší kompromisem, případně smírem, ale agresí nebo

hrozbou agrese. Tam, kde u dospělých převáží rozvaha, u mladistvého rozhodnou pěsti.

Nástin příčin (biologického a sociálního faktoru) vzniku konfliktních situací, které přerůstají v agresi nebo autoagresi, nám dává odpověď na otázku, proč u mladistvých a mladých obviněných dochází při výkonu vazby výrazně více než u dospělých k sebepoškozování, k šikanám a k dalším způsobům jednání vedoucích k poškození zdraví a k úrazům. Jedna ze schůdnějších cest ke snížení počtu nežádoucích násilných činů ve vazbě u mladých obviněných je vyplnění jejich času co nejvíce smysluplnými aktivitami (Nekola, B. *Vězeňství v číslech a grafech*. České vězeňství č. 4, Praha, 1994).

4.3 Podmínky pro mladistvé ve vazební věznici

Problém resocializace mladistvých ve výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody se stal zejména po roce 1989 velmi aktuálním tématem.

Jak uvádí L. Kuča, již od počátku devadesátých let platí, že z celkového množství mladistvých vězňů jsou v průměru dvě třetiny ve výkonu vazby (obvinění) a pouze jedna třetina ve výkonu trestu (odsouzení). Tento poměr počtu mladistvých ve výkonu vazby a ve výkonu trestu nemá v evropských zemích obdobu a délka vazby výrazným způsobem limituje možnosti účinné resocializace mladistvých delikventů. Často se mladiství odsouzení dostávají do výkonu trestu jen na velmi krátkou dobu (do tří měsíců), která prakticky nedává šanci na systematické zacházení a resocializační působení (Kuča, L. *Využívání volnočasových aktivit při zacházení s mladistvými obviněnými*. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 1998).

Do konce roku 1993 byly podmínky ve výkonu vazby upraveny řádem výkonu vazby, registrovaným ve sbírce zákonů v roce 1969. Podle této normy se způsob výkonu vazby mladistvých obviněných prakticky nelišil od výkonu vazby dospělých. Mladiství byli pouze ubytováni odděleně od dospělých a měli nárok na častější návštěvy. Ubytovací podmínky a zacházení s nimi v průběhu vazby však byly stejné jako u dospělých. S výjimkou vycházky v trvání jedné hodiny denně v uzavřeném prostoru a případného vyvedení z cely k lékařskému ošetření nebo zajištění výslechu,

trávili mladiství zbytek dne na svých celách, kde byli v počtu, který nezajišťoval předpokládaného 3,5 metru čtverečního na osobu.

Důsledkem tohoto stavu byla gradace psychického napětí mladistvých obviněných a hromadění jejich nevybité fyzické energie. Přírodním následkem pak bylo časté porušování vnitřního řádu věznic, nekázeň, křičení z oken, navazování nedovolených styků, ničení zařízení cel, agresivita vůči spoluobviněným, sebepoškozování, sebevražedné pokusy i sebevraždy.

Pracovníci zacházející s mladistvými obviněnými však na ně měli jen velmi omezenou možnost působení. Řád výkonu vazby znal pouze škálu kázeňských trestů, které za porušení vnitřního řádu věznic bylo možno obviněnému uložit. Tato škála ale neskýtala záruky účinného potrestání. Navíc ještě, vzhledem k přeplněnosti věznic a nedostatku vhodných prostor k vykonání trestu samovazby, zůstalo mnoho uložených trestů nevykonaných.

Při řešení kázeňských přestupků vycházelo často najevo, že velká část z nich byla spáchána jako důsledek nemožnosti jiného vyplnění přemíry „volného“ času, nudy a nedostatku jiných, vhodnějších příležitostí k vybití nahromaděné fyzické energie.

Dalším faktorem, který výrazně omezoval práci mnoha výchovných pracovníků, byla prakticky nemožnost pozitivní motivace. Vychovatelé neměli k dispozici nic, čím by mohli své svěřence nejen motivovat, ale také je třeba odměnit za příkladné plnění povinností, nebo za dobrovolné vykonání určitého úkolu.

K tomu stávající legislativa neskýtala teoretické ani organizační předpoklady. Situaci nejlépe dokládá fakt, že mladiství obvinění v této době tvořili zhruba 10% z celkového počtu všech obviněných osob v ČR, přesto se podíleli na celkovém množství uložených kázeňských trestů celými 45%.

Situace ve výkonu trestu mladistvých odsouzených doznala v tomto období pouze některých, pro způsoby resocializačního zacházení s nimi nepřilíš významných změn, odrážejících z velké části jen prvky humanizace našeho vězeňského systému.

Z důvodů, které byly popsány v minulém odstavci, jasně vyplynula naléhavá potřeba změny zacházení s mladistvými, zejména ve výkonu vazby. To ovšem primárně vyžadovalo zásadní změnu legislativy. Ke změně došlo dne 1.1.1994, kdy v platnost

vstoupil nový zákon o výkonu vazby č. 293/1993 Sb. Na něj navazovalo vydání vyhlášek ministerstva spravedlnosti č. 109/1994 a 110/1994 Sb., kterými byly vydány řády výkonu vazby a trestu odnětí svobody. Vydání těchto norem představuje základní mezník, jímž byl jednak výkon vazby poprvé upraven zákonem a za druhé v nich byly zcela jednoznačně stanoveny podmínky výkonu vazby a trestu mladistvých. Právě v tomto směru bylo velmi pozitivní, že zákon o výkonu vazby dal potřebě specifického zacházení s mladistvými obviněnými pevný legislativní rámec.

Vyhláška Ministerstva spravedlnosti, kterou se vydává řád výkonu vazby s účinností dnem 1. července 2004 přímo uvádí, že k omezení negativních účinků izolace obviněného od společnosti a v souladu s účelem vazby věznice vytváří vhodné podmínky pro preventivně výchovné, vzdělávací, zájmové a sportovní programy. Věznice má za povinnost nabídnout obviněnému účast v nejméně jednom preventivně výchovném, vzdělávacím, zájmovém a sportovním programu. V této vyhlášce se hovoří i o spolupráci vězeňské služby s příslušnými školami a orgány státní správy a samosprávy při zabezpečování povinné školní docházky.

Na základě těchto požadavků bylo uloženo pracovníkům jednotlivých věznic a vazebních věznic zpracovat programy zacházení s mladistvými vězni v konkrétních podmínkách té které věznice.

Podmínky pro práci jsou v každé věznici jiné a mnohdy je rozdíl velmi výrazný. Pro skupinové zájmové aktivity a činnosti bylo třeba ve většině věznic a vazebních věznic vybudovat učebny, kde by se program zacházení realizoval.

II. Aplikační část

5. Koncepce programů zacházení s mladistvými delikventy ve Vazební věznici v Brně

Program zacházení s mladistvými je postaven především na eliminaci existenciálního vakuua, které je diagnostikováno u většiny mladých lidí, kdy jsou jim kladeny otázky o smyslu jejich života. Absence smyslu života, hodnot a životních cílů se projevuje dezintegrací osobnosti, se kterou úzce souvisí sociální problémy jako alkoholismus, narkomanie, sebevraždy a stále rostoucí kriminalita.

Za příčiny nebývalého rozšíření sociálně patologických jevů lze považovat především některé negativní jevy v rodině, dále současné společenské prostředí, kde se zatím spíše projevuje snáze agrese a konzumní styl života, než jednání orientované na spolupráci a vytváření kvalitativních vztahů.

Riziko ohrožení mladé generace se zvyšuje také působením vlivu konzumní kultury a nedostatečnou nabídkou atraktivních možností trávení volného času, na výskytu sociálně patologických jevů se podílí i nezaměstnanost mladých lidí.

5.1 Účel a cíl koncepce programu zacházení

Koncepce programu zacházení vymezuje způsob a podmínky práce s mladistvými i mladými dospělými tak, aby byl jednak zmírněn negativní dopad jejich izolace, ale také zvýšena pravděpodobnost jejich dalšího řádného života po návratu do občanské společnosti. Realizací koncepce se vytvářejí předpoklady k získání návyku trávit po dobu výkonu vazby volný čas způsobem neodporujícím běžným normám občanského soužití a účelu výkonu vazby.

Chceme-li navrátit mladého obviněného zpět do civilního života (do přirozených podmínek) bez kriminální infekce, pak k hlavním cílům patří vytvoření pokud možno co nejpřirozenějších podmínek ve vazbě. Vazební věznice nikdy nemůže tuto podmínku splnit, proto prostředníkem přibližujícím obě prostředí, je jednak osobnost výchovného pracovníka a jeho humánní přístup k obviněnému a dále možnosti nabídky programů

zacházení a jejich realizace. Snažíme se tedy o vytváření „pedagogicky adaptovaného“ prostředí vazební věznice.

V souvislosti s programy zacházení a s procesem resocializace zmíníme pro přehlednost pojmy, které mají souvislost s koncepcí a cíli programů zacházení:

Adaptace – přizpůsobení se znevýhodněného jedince společenskému prostředí za určitých podmínek, je nutné vycházet z individuálních vlastností, schopností a potřeb znevýhodněného jedince. V podmínkách vězení jde o vyrovnání se s novým prostředím, nároky na obviněného kladenými, s novým způsobem života, denním režimem.

Kontinuální péče – postpenitenciární péče se na základě zkušeností s její realizací v současném pojetí transformuje v kontinuální péči. V kontinuální sociální péči u pachatelů trestných činů rozeznáváme tyto fáze:

- ranou pomoc,
- penitenciární sociální péči, která je realizována v průběhu věznění,
- postpenitenciární péči, realizovanou po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Postpenitenciární péče – je zvláštní druh sociální péče, která v samých začátcích byla poskytována jen osobám propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody, z ochranného léčení a ochranné výchovy (u mladistvých). V poslední době byla postpenitenciární péče rozšířena o tzv. včasnou pomoc – o sociální péči už od prvních fází trestního řízení.

Resocializace – je opětovnou socializací. Socializace je proces, v němž dochází k postupné přeměně člověka jako biologické bytosti v bytost společenskou. Resocializací rozumíme složitý proces nápravy, převýchovy a změny vadné socializace. V penitenciárních podmínkách se také nazývá korektivní socializací nebo penitenciární resocializací. Resocializací vězně tedy rozumíme působení na něj v tom smyslu, aby byl po propuštění připraven k plnění běžných sociálních rolí řadových občanů, aby se dokázal sám žít vlastní prací, dokázal se starat o jiné, na něm závislé osoby a nepokračoval v dosavadní kriminální kariéře.

V. Mařádek uvádí, že resocializace dosahujeme především zacházením s vězni, nápravně výchovnou činností, reedukací a penitenciárním výchovným působením. Resocializace je tedy komplexním jevem, začínajícím vyšetřováním zadrženého

a končícím penitenciární péčí o něj. Jednoduchým měřítkem resocializačního úsilí vězeňského personálu je počet recidivujících pachatelů trestných činů. Přes všechno úsilí vězeňského personálu, směřující k úspěšné resocializaci, by se nikdy nemělo zapomínat na nejdůležitější zásadu vězeňství: když nemůžeme pomoci, alespoň nesmíme uškodit (Mařádek, V. „*Krise v krizi“ a její výskyt ve vězeňském prostředí*. České vězeňství č. 1, Praha 1995).

Režim – režimem nazýváme přesně určený rozvrh, řád života, práce, odpočinku.

Ve věznicích je režim způsobem organizace průběhu životního procesu vězňů. Základ režimu je vždy písemně stanoven ve vnitřních řádech věznic. Za složky režimu se považují výchovné zaměstnání (práce), odpočinek, volný čas a spánek. Z pohledu penitenciární pedagogiky je pokládán za komplexní metodu výchovného působení. Ve věznicích se uvádějí tři úkoly stanoveného režimu.

Režim je:

- prostředkem uskutečňování přísné sociální kontroly,
- prostředkem nápravy převýchovy a výchovy ke kázni,
- základem všech ostatních forem působení na vězně.

Socializace – je začleňování jedince do společnosti. Jedná se tedy o proces, při němž se člověk učí novým poznatkům, přejímá kulturu společnosti, ve které žije a do určité míry se přizpůsobuje daným životním podmínkám. Nejedná se však o prosté přizpůsobování a splývání s prostředím, ale o aktivní tvořivý proces vývoje osobnosti, zaměřený na sebe i na okolní prostředí.

Nejsilněji socializuje rodina a primární sociální skupiny. Špatná, odchylná socializace vyúsťuje až do tzv. deviantní socializace, anebo se podepisuje na vzniku duševních poruch i nemocí. Resocializace je pokusem o cestu nápravy chybné socializace.

V souvislosti s pojmem resocializace se však v podmínkách věznic setkáváme ještě s jedním, dosud nezmiňným problémem. Resocializace totiž předpokládá, že osoby, s nimiž má být zacházeno (které tedy mají být resocializovány), již někdy byly do společnosti začleněny. To znamená, že již někdy dříve prošly socializačním procesem ve smyslu vládnoucího sociálního a právního pořádku.

Zacházení - je v českém vězeňství pojmem relativně novým. Dostal se k nám spolu s Evropskými vězeňskými pravidly teprve po roce 1989.

V. Mařádek uvádí, že zacházením s vězni rozumíme všechno to, co s nimi ve vězeňských zařízeních děláme, abychom naplnili účel výkonu vazby či trestu a přitom vězňům „neuškodili“. V Evropských vězeňských pravidlech je zacházení pojato jako obecný pojem, označující veškerá opatření (práci, vzdělávání, sportovní či zájmové aktivity, sebeobslužné činnosti, přípravu na propuštění z vězení a život po něm) přijatá pro uchování zdraví vězňů, jejich sebeúcty, k rozvíjení jejich osobního smyslu pro zodpovědnost, k podpoře takových postojů a dovedností, jež jim po návratu do společnosti dopomohou k reintegraci do společnosti a zvýší pravděpodobnost, že tyto osoby povedou soběstačný život v rámci platných zákonů (Mařádek, V. „*Krise v krizi*“ a její výskyt ve vězeňském prostředí. České vězeňství č. 1, Praha, 1995).

Na centrální úrovni českého vězeňství byla v roce 1993 zpracována koncepce zacházení s mladistvými vězni, která vytyčila směr dalšího rozvoje v oblasti metodiky, organizace a přístupu k mladistvým. Tato koncepce vznikla paralelně s přípravou výše uvedených legislativních norem, které vstoupily v platnost počátkem roku 1994 a zásady koncepce akceptovaly.

Z opatření, stanovených v koncepci zacházení s mladistvými vězni, lze za nejdůležitější považovat šest bodů:

1. Vytvářet ve Vězeňské službě České republiky podmínky pro intenzivní cílevědomé zacházení a jednání v průběhu celého pobytu mladistvého ve vězeňských zařízeních, tedy i v průběhu vazby (samozřejmě s ohledem na účel vazby).
2. Vytvořit u mladistvého předpoklady k nalezení odpovídajícího zaměstnání po návratu do občanské společnosti, především na základě poskytnutí možnosti dokončení, zvýšení či rozšíření vzdělání.
3. Vytvořit u mladistvých předpoklady trávit volný čas způsobem uspokojujícím obecné i zvláštní potřeby mladistvých a zároveň neodporujícím běžným normám občanské společnosti. Dosahovat toho především možností účasti v různých volnočasových aktivitách, vždy obsahujících aktivity tělovýchovné a eventuálně prvky arteterapie.

4. Vytvořit u mladistvého předpoklady k pochopení nutnosti vlastního aktivního přístupu k řešení životních situací bez únikových a agresivních reakcí především:
 - nutností vlastního spolurozhodování o obsahu resocializačního programu,
 - nutností se částečně o sebe starat v některých běžných praktických záležitostech - praní, žehlení, úklid, vaření, mytí nádobí - jde o to zrušit možnost návyku na nárokový způsob života,
 - nutností absolvovat sociální výcvik, zaměřený na zvládání agresivního chování.
5. Vytvořit ve vězeňské službě takové personální podmínky, aby mohl být jeden vychovatel na méně než 15 mladistvých obviněných anebo na 10 mladistvých odsouzených a aby s mladistvými pracoval vždy stabilní tým, složený ze speciálních pedagogů, psychologů, sociálních pracovníků, vychovatelů a dozorců. Výběru těchto pracovníků věnovat zvýšenou pozornost a realizovat pro ně specializované kurzy.
6. Co nejrychleji vytvářet podmínky pro ubytování mladistvých nejvýše po dvou, s možností uzamykání v noci a s možností oddělení mladistvých s poruchami chování.

Na rozdíl od období před rokem 1993 se objektem zacházení stává zásadně jednotlivec a některé prvky koncepce usilují i o to, aby se stal též subjektem vlastního úsilí. Skupinové metody a postupy jsou i nadále užívány tam, kde mají své opodstatnění, ale je v nich kladen důraz především na individuální působení. Je tomu tak zejména proto, že mladiství páchají trestnou činnost převážně ve skupinách a úsilí pracovníků vězeňské služby směřuje především k tomu, aby si mladiství uvědomili svou vlastní odpovědnost za sebe sama a měli možnost poznat postupy, které jim mohou pomoci odolat záporným skupinovým normám a mechanismům jejich tlaku.

Ačkoliv plně uznáváme potřebu pevného řádu a režimu jako etopedické metody, dbáme na to, aby to nebyla metoda povýšená nad všechny jiné nebo dokonce jediná. Přehnaný důraz na pouhé podřízení se řádu a režimu vedl před rokem 1990 v České republice k převážnému hlídání s trestem za chybu, které u dospívajících vede spíše k pasivnímu přizpůsobení, ale spíše odporu.

5.2 Podmínky pro práci s mladistvými

Těžiště práce s mladistvými obviněnými spočívá především v individuální práci, tento způsob si vynucuje zejména klasický systém vazby.

Časté individuální pohovory a komunikace s mladistvými zvyšují jejich důvěru k výchovným pracovníkům, a tím se daří zpravidla v zárodku podchytit většinu nedovolené činnosti a je možno přijmout potřebná opatření. Při práci s mladistvými ve vazbě vznikly specifické formy komunitního systému, jejichž základním východiskem je skutečnost, že intenzivně působící zážitky ze zadržení, vyšetřování a uvěznění otevírají totiž osobnost mladistvého ke snazší absorpci patogenních vlivů, vyskytujících se při dlouhodobějším spolužití ve formální delikventní skupině, nesoucí všechny znaky delikventního gangu. Na druhé straně také otevírají člověka k odborně profesionálním zásahům, majícím zřetelný zájem na úspěšném zvládnutí této situace jedincem.

Prostředkem působení na mladistvé obviněné je tzv. komunitní systém práce, který spočívá v přechodu od tradičních uzavřených vězeňských struktur vedení lidí k organizaci humánnější, kde se v atmosféře větší otevřenosti na něm podílejí všechny složky působící ve výkonu vazby.

Prostory, které jsou pro realizaci aktivit a programů zacházení s mladistvými a mladými obviněnými na oddělení výkonu vazby brněnské věznice k dispozici, můžeme rozčlenit do dvou základních skupin. Jedná se o prostory vnitřní (přímo na oddělení vazby) a prostory vnější, což představuje venkovní hřiště.

Na oddělení byly vybudovány dvě učebny. Jedna z učeben vznikla spojením dvou cel a slouží jednak k tzv. „konzumní zábavě“, tedy ke sledování televizních pořadů a videoprogramů, což jsou činnosti, které obvinění všech věkových skupin vždy přivítají s nadšením. Tento prostor je využíván i ke komunitám skupin, besedám, vzdělávacím aktivitám, pro sociálně psychologický výcvik, k sebeobslužným činnostem a k některým dalším aktivitám, které organizují pro obviněné specialisté oddělení výkonu vazby a vychovatelé. Maximální kapacita místnosti je 12 osob a slouží většinou pro aktivity s mladistvými obviněnými. Je vybavena psacími stoly a židlemi, je zde televize, video, dále kuchyňská linka s dřezem a elektrickou troubou, skříňky na nádobí, elektrický vařič, lednice, školní tabule a počítač. Takový prostor je možné velmi účelně

využívat k nejrozmanitějším činnostem.

Další z prostor sloužících pro práci s mladistvými je učebna, která byla vybudována za účelem uskutečňování vzdělávacích a zájmových aktivit s obviněnými. Mladiství obvinění zde za doprovodu vychovatelů či specialistů mohou sledovat televizní programy, video, provádějí se zde skupinové aktivity, výuku práce na počítači i individuální pohovory. V místnosti jsou uloženy knihy, které si mohou mladí vypůjčit. Nabídka beletrie i učebnic je velmi slušná, knihy jsou průběžně doplňovány a o vypůjčování je mezi obviněnými velký zájem. Vybavení učebny je podobné jako v předchozím případě. Kapacita učebny pro skupinovou práci je 12 osob.

Dalším prostorem je víceúčelový ateliér, který je vybaven tak, aby mohl sloužit jak pro práci rukodělného kroužku, tak i pro výtvarné činnosti a keramickou tvorbu. Je zde možno vykonávat veškeré základní činnosti zaměřené na ruční obrábění dřeva a drobné údržbářské práce. Kapacita dílny je maximálně 8 osob při zachování pravidel bezpečnosti práce. Součástí vybavení jsou dva pracovní stoly se zásuvkami pro ukládání náradí pro ruční obrábění dřeva a kovu, skříně na pracovní pomůcky, vypalovací pec a hrnčířský kruh.

Po stavebních úpravách vznikla tělocvična, kde je možné provádět sportovní aktivity. Tělocvična je využívána především ke stolnímu tenisu pro mladistvé a mladé dospělé, hrají se zde šipky, probíhá v ní kroužek kondičního cvičení pro zájemce. Tělocvična je vybavena stolem pro stolní tenis, ribstoly, posilovacími stroji, žíněnkou, je zde skříň na sportovní náčiní.

Víceúčelové hřiště je jediným místem, kde je možno s obviněnými provádět sportovní aktivity venku. Na asfaltovém povrchu jsou rozkresleny plochy hřišť určených pro veškeré druhy sportu, které je zde možno provozovat (volejbal, nohejbal, badminton, tenis, soft tenis, malá kopaná, košíková). Venkovní hřiště je oploceno a při sportovních aktivitách doprovází mladistvé či mladé dospělé spolu s vychovatelem i příslušník vězeňské stráže. Sportovních aktivit na hřišti se mohou účastnit obvinění, kteří mají svou sportovní obuv. Tato činnost je významným motivačním prvkem pro obviněné, stejně jako kondiční cvičení.

5.3 Personál zabývající se zacházením s mladistvými

Aby mohly být naplněny úkoly koncepce práce s mladistvými delikventy ve výkonu vazby, podílí se jejich plnění následující profese:

- a) vychovatelé oddělení výkonu vazby,
- b) speciální pedagog,
- c) psycholog,
- d) sociální pracovník.

Kromě uvedených pracovníků oddělení výkonu vazby se odpovědnost za přístup k mladistvým a mladým obviněným a působení na ně způsobem, uvedeným v bodu 1 této koncepce, vztahuje i na všechny další pracovníky vězeňské služby, kteří s nimi přicházejí do styku (vrchní dozorcí a ostatní pracovníci oddělení výkonu vazby, dozorcí 1. a 2. třídy oddělení vězeňské služby, dozorcí strážní služby atd.).

Proces zatčení, umístění do vazby a vězeňské prostředí spolu se stanoveným režimem působí na většinu mladých obviněných velmi negativně. Tento „prvotní šok“ je nutno co nejvíce eliminovat.

Vrchní dozorce na oddělení mladistvých a mladých obviněných provede poučení o právech a povinnostech s nově přijatým obviněným (provádění korespondence, návštěv, příjem balíčků, koupání, úprava cel, chování a vystupování vůči dalším osobám).

Speciální pedagog je vedoucím týmu pracovníků, realizujících činnost s mladistvými. Speciální pedagog odpovídá za existenci a odbornou úroveň programu zacházení s mladistvými obviněnými a potřebnou míru individualizace zacházení, za existenci a odbornou úroveň preventivně výchovných, vzdělávacích, zájmových a sportovních programů pro dospělé obviněné.

Speciální pedagog je povinen zpracovat program zacházení s mladistvými obviněnými cílený na zmírnění negativního dopadu jejich izolace a zvýšení pravděpodobnosti jejich řádného života po návratu do občanské společnosti a vytvoření předpokladů k návyku trávit volný čas po dobu výkonu vazby způsobem neodporujícím účelu výkonu vazby a běžným normám společenského soužití. Prosazovat a zabezpečovat oprávněné zájmy obviněných, k tomu účelu provádět komplexní speciálně

pedagog. Speciální pedagog uskuteční s mladistvým obviněným vstupní pohovor se zaměřením na adaptaci v podmínkách vazby, posoudí možnosti dalšího výchovného působení. Provede orientační pohovor zaměřený na rodinnou anamnézu obviněného a pedagogickou diagnostiku mladistvých obviněných.

Speciální pedagog program zacházení rozpracovává do týdenních plánů s upřesněním termínů a jmenovitou zodpovědností. Metodicky řídí vychovatele u mladistvých a osobně vede nejméně jednu pravidelnou aktivitu programu zacházení s obviněnými. Organizuje a osobně vede některé formy zájmové činnosti, terapie, besedy a vzdělávání obviněných. Je členem komisí, které předkládají návrhy na umístění a přemísťování obviněných, současně je povinen činit veškerá opatření k předcházení a včasnému odhalování násilného a jiného protiprávního jednání, které by mohlo vést k ohrožení zdraví mladistvého či mladého dospělého nebo účelu vazby. Je také povinen věnovat zvýšenou pozornost mladistvým a mladým dospělým v krizových psychických stavech a se závažnějšími sociálními problémy. Garantuje skladbu knihovnického fondu, výběr videa a dalších médií z hlediska vhodnosti k cíli zacházení se zájmovou skupinou a pomáhá zabezpečit mladistvému plnění povinné školní docházky v podmínkách vazby.

Psycholog je na oddělení mladistvých a mladých dospělých významným specialistou. Podíl jeho práce s těmito obviněnými by se dal rozdělit na činnost individuální (pohovory, individuální terapie) a skupinovou (skupinové formy ovlivňování, terapie, relaxační techniky aj.).

Při práci s obviněnými plní psycholog zejména tyto úkoly:

Podává odborná stanoviska k umístění obviněných do jednotlivých cel, pravidelně se zúčastňuje jednání komise pro umístění na oddělení se zmírněným režimem. Provádí orientační psychologické pohovory z podnětu obviněných, personálu nebo na základě vlastních poznatků a zjištění z jiných zdrojů, poskytuje poradenskou psychologickou pomoc popř. péči formou individuální nebo skupinové psychoterapie dle povahy daného případu a podmínek. Provádí psychodiagnostickou činnost u vytipovaných obviněných, jakož i jiných obviněných na základě požadavků lékaře. Zabezpečuje psychologickou péči o obviněné, kteří odmítají stravu, sebepoškozují se, pokoušejí se o sebevraždu a o obviněné, kteří jsou v krizových psychických stavech. Podílí se na zkoumání příčin vzniku mimořádných událostí a navrhuje příslušná

opatření k jejich předcházení a eliminaci z psychologického hlediska. Psycholog se podílí na výběru obviněných pro zařazení do seznamu objektů možného napadení nebo vytipování konfliktních a psychicky labilních jedinců, řeší problémy s adaptací u obviněných.

Psycholog se podílí se na rozhodování o zařazení obviněného do seznamu objektů možného napadení či ohrožení jiného druhu a vytipování konfliktních a psychicky labilních obviněných. Spolupracuje úzce s příslušnými lékaři. Dále spolupracuje s vrchními dozorci a vychovateli pro mladistvé při zpracování hodnocení obviněných na základě dožádání orgánů činných v trestním řízení.

Psycholog rovněž poskytuje metodickou pomoc zaměstnancům oddělení výkonu vazby, poskytuje poradenskou, popřípadě psychoterapeutickou péči zaměstnancům věznice. Na základě požadavků generálního ředitelství Vězeňské služby České republiky se podílí na plnění dílčích úkolů aplikovaného výzkumu.

Sociální pracovník poskytuje obviněným sociálně právní poradenství. Spolupracuje s koordinátorem péče pro občany sociálně nepřizpůsobené obecních úřadů, se středisky sociální prevence nebo zaměstnancem obce, který je pověřen zajišťováním sociálně-právní ochrany dětí při odstraňování obtížné situace obviněných a jejich rodin, u mladistvých obviněných si v součinnosti se speciálním pedagogem vždy vyžádá opis zprávy orgánu péče o mládež, s nímž je v kontaktu.

U mladistvých obviněných sociální pracovník vypracovává podrobnou sociální anamnézu a podílí se na řešení rodinných problémů obviněných. Dále analyzuje situaci v oblasti sociálně patologických jevů u obviněných, navrhuje a podílí se na realizaci preventivních opatření. Součástí jeho působení je spolupráce se zařízeními ústavní a ochranné výchovy, s orgány obcí, školami, zdravotnickými a školskými zařízeními, občanskými sdruženími, úřady práce, charitativními a jinými organizacemi. Sociální pracovník rovněž spolupracuje s ošetřujícím lékařem, popřípadě s předsedou příslušné oblastní lékařské komise, osobně vede nejméně jednu pravidelnou aktivitu programu zacházení s obviněnými, zpravidla z oblasti skupinové sociální práce. Sociální pracovník formou přednášek a besed seznamuje obviněné se změnami a aktuálním stavem poskytování sociální pomoci a s postupem při řešení různých sociálních situací.

Vychovatel má statut pedagogického pracovníka, je členem týmu pracovníků realizujících činnost s mladistvými. Je přímo podřízen vedoucímu oddělení výkonu vazby a metodicky je řízen speciálním pedagogem. Na svém pracovišti a v ubytovacích prostorech mladistvých může, v souladu s příslušnými interními předpisy, vydávat pokyny dozorcům k zajišťování plnění plánovaných služebních úkolů při respektování nezbytných omezení vyplývajících z účelu vazby a zásad bezpečnosti

Základním úkolem vychovatele je komplexní cílevědomé působení na mladistvé po dobu výkonu vazby s cílem zmírnit negativní dopad izolace mladistvého jeho vzetím do vazby a zvýšení pravděpodobnosti jeho plnohodnotného života po návratu do občanské společnosti. Vytvářet u nich předpoklady k návyku trávit volný čas po dobu výkonu vazby způsobem uspokojujícím obecné i zvláštní potřeby a zároveň neodporujícím účelu výkonu vazby a běžným normám společenského soužití. Prosazovat a zabezpečovat v maximální míře a rozsahu oprávněné zájmy mladistvých obviněných.

Vychovatel je zejména povinen osobně znát jemu svěřené obviněné, skupinovou atmosféru a sociální vztahy v jednotlivých celách (ložnicích) a v celé svěřené skupině mladistvých. Tyto znalosti získává spoluprací s ostatními pracovníky při každodenní bezprostřední komunikaci a řešení problémů mladistvých obviněných. Vychovatel se podílí se na tvorbě, koordinaci a realizaci týdenního plánu činnosti s mladistvými, vhodných preventivně výchovných, zájmových, vzdělávacích a sportovních programů, těchto se aktivně, zpravidla podle svého profesního zaměření, účastní a dva nebo tři přímo vede, a to rozložené dle potřeby v průběhu celého pracovního dne včetně dnů volna a klidu.

Vychovatel dbá na to, aby hromadně organizované akce byly realizovány v souladu se zásadami pro umístování obviněných a zásadami bezpečnosti, dále dohlíží na upravenost ubytovacích prostor a motivuje mladistvé k jejich vhodné úpravě. Průběžně vede záznamy o chování mladistvého v průběhu výkonu vazby v osobní kartě, sleduje míru zapojení jednotlivých mladistvých při realizaci zpracovaných programů, vyjadřuje se k návrhům na uložení kázeňského trestu a dbá, aby tento trest byl uložen s ohledem na výchovný účinek a s přihlédnutím k individuálním vlastnostem mladistvého.

Vychovatel je povinen činit potřebná opatření k předcházení a včasnému

odhalování všech forem násilného a jiného protiprávního jednání majícího za následek újmu na zdraví mladistvého nebo ohrožení účelu vazby. Podle odborných doporučení zabezpečuje zvýšenou individuální péči o mladistvé v krizových stavech a se závažnými sociálními problémy. Vychovatel se ve stanoveném rozsahu a dle svých schopností podílí na realizaci preventivně výchovných, vzdělávacích, zájmových a sportovních programů.

5.4 Přehled aktivit mladistvých

Vzdělávací aktivity

V koncepci zacházení s mladistvými obviněnými ve Vazební věznici v Brně mají vzdělávací činnosti své pevné místo, s ohledem na vazební režim nemohou mít charakter klasické školní výuky.

Speciální pedagog nebo vychovatel poskytují obviněnému materiály ke studijním účelům jako například učebnice pro výuku cizích jazyků, literaturu historickou, zeměpisnou aj., po dohodě se sociálním kurátorem a rodiči je nutné zajistit, aby si obviněný po dobu trvání vazby dokončil své základní vzdělání ve spolupráci s kmenovou školou, nutný je kontakt rovněž se školskými úřady.

Obsah vzdělávacích činností v podmínkách vazby zahrnuje pro mladistvé delikventy:

- český jazyk (pravopis, stylistika aj.),
- matematika (základní početní úkony, matematické hříčky),
- základy občanské výchovy a společenského chování,
- sociální poradenství,
- problematika právního vědomí včetně zákona o rodině,
- základy stolování a vaření,
- informace z vědy a techniky,
- práce na počítači.

Při všech vzdělávacích aktivitách jsou mladiství obvinění vedeni k tomu, aby si

k obsahu činnosti shromažďovali informace a podíleli se aktivně na každé činnosti.

Skupiny klubového typu obsahují u mladistvých:

- nácvik a rozvíjení komunikačních dovedností (rozvíjení vyjadřovacích schopností, mluvní pohotovosti, seznamování s verbálními a neverbálními projevy, vytváření dojmu, odhad záměrů partnera atp.),
- techniky sebepoznávání (autoportrét, posuzování sebe sama, vyjasnění hodnot a životních cílů, optimalizace vztahů k sobě i druhým atp.),
- vytváření modelových situací (zaměření na různé konkrétní situace v rodině, ve škole, v partě), hraní rolí,
- asertivní chování (navození situací, právo na vyslovení svého názoru, jasnou formulaci požadavku, požadování řešení, umění kompromisu, rozumové zvládnutí situací, řešení problémů),
- sexuální výchova (láska, egoismus, rodičovské poslání, vztahy v rodině, sexualita, antikoncepce),
- problematika závislostí (současný stav našich poznatků o osobnosti toxikomana, léčebná péče, prevence),
- arteterapie.

Důležitou součástí přípravy na další život jsou pro mladistvé *sebeobslužné činnosti*. V rámci těchto aktivit se učí mladiství pečovat o svůj oděv, který je buď civilní, nebo ústavní, starat se o svůj zevnějšek. Zejména vaření je velmi oblíbenou činností a do této činnosti jsou zapojováni ti obvinění, kteří svým chováním nenarušují vnitřní řád věznice.

S mladistvými obviněnými se pravidelně uskutečňují *tematické a diskusní skupiny*, které se vztahují k následujícím tématům:

- současná situace obviněných,
- sociálně - právní poradenství (malá právnická encyklopedie, práva a povinnosti obviněných),

- náhled do budoucnosti,
- ale i reakce na události u nás i ve světě atp.

Psycholog oddělení výkonu vazby se podílí na *speciálních výchovných aktivitách* u mladistvých obviněných tak, že doplňuje práci ostatních výchovných pracovníků v rámci své odborné praxe. Navrhuje speciální výchovné postupy při individuálním zacházení s mladistvými obviněnými na základě rozboru znalosti osobnosti mladistvého obviněného. Jednou týdně se věnuje skupinové terapii s mladistvými obviněnými, která je směřována k následujícím oblastem:

- získávání nové sebereflexe,
- budování zdravé hodnotové orientace,
- zlepšení vztahu s primární rodinou,
- vytvoření přiměřených očekávání do budoucnosti,
- práce s vlastními pocity a emocemi,
- mapování svých pozitivních a negativních vlastností,
- umění relaxace atp.

Zájmové aktivity

Teorie výchovy rozlišuje dvě stránky výchovy – aktivní a receptivní. Aktivní stránka znamená, že jedinec se sám aktivně podílí na esteticko-výchovné činnosti. Z hlediska receptivní stránky jedince se jedná o intenzivní prožitek vnímaných podnětů.

Aktivní esteticko-výchovné činnosti představují vlastní výkony jedinců vycházející z široké nabídky a možnosti programů.

Ze zájmových aktivit u mladistvých podněcujeme zájem obviněných o kreslení, malování a další činnosti, kde mohou projevit svou fantazii, a um. Nadaným obviněným umožňujeme, aby své nadání dále rozšiřovali, aby si esteticky vyzdobili celu a účastnili se i na estetickém zvelebení chodeb a společných prostor. Pro výtvarné aktivity slouží víceúčelová dílna a učebny, kde se učí modelování a práci s hlinou, drhání, drátkování aj. Výtvarným technikám věnujeme samostatnou kapitolu, protože zaujímají důležité

místo v programech zacházení. Mladiství mají možnost se věnovat hře na hudební nástroje, zpěvu a dalším aktivitám.

Tělovýchovné a sportovní aktivity

Cílem pohybových aktivit je překonat pocíťované akční vakuum obviněných (nuda), dodržovat určitá pravidla a normy chování a ventilovat a vhodně usměrnit napětí a agresivitu. Přínosem kolektivních sportů je chování podle určitých, předem stanovených norem a dodržování daných pravidel. Nutností je respektovat rozhodnutí kontrolujících autorit, což není vždy lehké, důležitý je podíl jednotlivce na výkonu družstva, podřízenost osobního zájmu určité skupině. Dalším přínosem je vědomá odpovědnost za svůj výkon a přirozená motivace vedoucí k překonávání překážek. Dobré interpersonální vztahy jsou podmínkou vzájemné spolupráce.

Při skupinových sportovních aktivitách se může objevit určité nebezpečí, neboť zvítězit chtějí obě strany a soupeř je považován za rušivý element, překážku a úhlavního nepřítele na cestě k dosažení zisku. Objevují se nežádoucí projevy jako nadávky, osočování, poznámky snižující úsilí soupeře, zvýšená agresivita, hrubé zákroky, úmyslné fauly, oplácení a rvačky. Přes všechna vyjmenovaná úskalí považujeme sportovní aktivity za nejpřirozenější projev, který má pozitivní vliv na celkový stav nejen organismu mladých lidí, ale také na jejich psychiku.

Ke sportovním aktivitám slouží mladistvým víceúčelové hřiště, dále se věnují stolnímu tenisu, šipkám a šachům. Obviněným je umožněno sledovat vybrané sportovní přenosy v televizi.

K zájmovým esteticko-výchovným činnostem *receptivní* povahy patří takové aktivity, kdy jedinec sice sám nic nevytváří, ale může je intenzivně prožívat.

Z receptivních aktivit je obviněným předkládána následující nabídka:

- poslech hudby (současné, populární, vážné aj.),
- sledování vybraných pořadů v televizi (vybrané filmy klasické a světové kinematografie, diskusní pořady, které se zabývají tematikou celospolečenské problematiky aj.),
- sledování vybraných filmů z videa.

Mladiství obvinění jsou motivováni k četbě nabídkou knih v knihovně, která je

budována přímo ve vazbě. Kromě nabídky knih z centrální vězeňské knihovny je obviněným umožněno půjčovat si knihy další, které si vybírají podle svého zájmu. Tato literatura je průběžně doplňována o tituly, vztahující se k problematice drogových závislostí, mezilidských vztahů a o další tituly, které mají co sdělit mladým lidem. Je nutné nabídkou hodnotné literatury korigovat zájem obviněných o literaturu tzv. brakovou. Často se stává, že mladiství obvinění se „setkali“ s knihou poprvé až ve vazbě a četba je zaujala. Už tento fakt je velmi pozitivní a nezanedbatelný.

Vychovatelé a specialisté organizují pro mladistvé zájmové, vzdělávací a sportovní aktivity tak, aby vhodným způsobem vyplnili jejich volný čas a umožnili uspokojit u většiny obviněných zájem o činnosti.

Skupinové činnosti zajišťují vychovatelé a ostatní specialisté dle týdenních plánů, které ve spolupráci a vychovateli a ostatními zúčastněnými sestavuje speciální pedagog

6. Východiska programů pro mladé delikventy

Realizace programů zacházení s mladistvými delikventy (týká se mladistvých i mladých dospělých) se opírá o právní, psychologická a pedagogická východiska působení.

Vyšetřovací vazba, během níž se zpracovává vyšetřovací spis a následně obžaloba, představuje pro velkou většinu obviněných stres, který je nejzávažnější v celé době jejich uvěznění. J. Hála uvádí, že tento stres je vyvolán tzv. „šokem z izolace“, extrémním ohrožením důležitých lidských potřeb, zájmů, cílů i hodnot, zbavením svobody a některých práv, požitků, služeb, heterosexuálních styků a samostatnosti. Do značné míry je ovlivněn i ztrátou osobní identity. Spolupůsobí zde zvýšená kontrola, usměrňování a organizování všech stránek života a nejistota ve vztahu k vlastní budoucnosti. Stresovou situaci umocňuje i dlouhá doba vazby a obviněným nastává palčivý problém, co si počít sám se sebou, jak vyplnit dlouhé, nekonečně se vlekoucí dny pobytu ve stále stejném, velmi omezeném a neutěšeném prostoru cely, kde je čas mnohdy rozčleněn pouze výdejem snídaně, oběda a večeře (Hála, J. *Teorie a praxe vězeňství I.* Jihočeská univerzita, České Budějovice 1996).

Mladí obvinění se tak najednou ocitají v situaci, kdy jsou náhle zbaveni téměř všeho, co bylo doposud běžnou a normální součástí jejich každodenního života. Téměř veškeré jejich soukromí je zlikvidováno neustálou fyzickou blízkostí dalších osob, umístěných s nimi na cele, v níž jsou nuceni žít. Skladbu těchto osob nemohou ovlivnit a musí být i s takovými jedinci, jejichž přítomnost by za jiných podmínek nebyli ochotni sdílet. Vězeňské předpisy a zaběhlá rutina je nutí ke konformismu a zdálo by se, že obvinění nemají jinou možnost, než výkon vazby trpně snášet.

Skutečnost je však poněkud jiná. Obvinění navazují vztahy vzájemné loajality a pomoci v protitlaku proti pocíťovanému vnějšímu tlaku vězeňského personálu, který má snahu donutit je k co nejdůslednějšímu dodržování všech norem a předpisů. Vzniká tak svérázná vězeňská subkultura, která reguluje chování obviněných. Směřuje vždy ke snížení strádání zapříčiněného izolací, k získání majetku, něčeho, co má v těchto extrémních podmínkách hodnotu (byť by to byla třeba jen cigareta nebo zápalky), směřuje k navázání aktuálně užitečných kontaktů a vztahů nebo zajištění nějaké formy určité osobní bezpečnosti. Obviněný se tak ve vyšetřovací vazbě setkává s existujícím

sociálním systémem vězeňské komunity a rychle si osvojuje hodnoty a normy, uznávané spoluobviněnými. Prochází tedy procesem prizonizace.

Prizonizace znamená proces (intelektuální a psychologické) přeměny svobodného člověka ve vězně. Každý, kdo se dostane do vězení, projde do určité míry prizonizací. První a evidentní krok se týká jeho postavení. Najednou se stává anonymním prvkem podřízené skupiny, nosí stejné oblečení jako ostatní (pokud nemá zajištěno civilní ošacení z domova, což je významný podpůrný prvek připomínající kousek domova). Jsou mu kladeny nejrůznější otázky a je varován. Brzy se naučí hodnoti, funkce a pravomoci různých příslušníků a civilních zaměstnanců. Naučí se vězeňskému žargonu a pochopí, co jednotlivé výrazy znamenají. Zákon o výkonu vazby a řád o výkonu vazby naplňuje východiska legislativní; speciálně výchovné postupy a terapie zahrnují přístupy psychologické; vyjádřením pedagogických východisek jsou výchovně vzdělávací, zájmové a pracovní aktivity.

6.1 Specifika naplňování programů

Ve Vazební věznici v Brně bylo s mladistvými obviněnými až do roku 1994 zacházeno jako s dospělými a podléhali rovněž shodnému režimu. To znamená, že vzhledem k nedostatku ubytovacích kapacit byli na celách umístěováni po čtyřech, kromě jedné hodiny vycházky denně byli z cel vyváděni pouze k nutným lékařským zákrokům a ošetření a pro potřeby orgánů činných v trestním řízení. Většinu času však byli uzamčeni na svých celách a ze strany personálu jim byla věnována pouze péče mající za úkol zajistit jejich základní potřeby související s pobytem ve vazbě.

V souvislosti se specifiky charakterizujícími tuto věkovou skupinu obviněných a mladistvých obecně, se při uvedeném způsobu zacházení s nimi vyskytovalo velké množství problémů. Rostlo mezi nimi psychické napětí, které neměli možnost nijak kompenzovat. To se projevovalo ve stoupajícím počtu případů fyzického násilí, jehož pachatelé byli právě mladiství vězni. Dopouštěli se téměř poloviny všech násilných jednání ve věznici, i když jejich počet dosahoval jen jedné pětiny celkového počtu všech vězňů. Tento varující ukazatel musel zákonitě vést k tomu, že musely nastat změny v přístupu k mladistvým a mladým obviněným.

Pro uskutečňování koncepce zacházení s mladistvými vězni, schválené Generálním ředitelstvím Vězeňské služby české republiky v roce 1993, byly v brněnské věznici hledány v průběhu roku 1994 cesty k její realizaci. Cílem koncepce byla i organizační opatření, vztahujícími se k ubytování mladistvých a nastolily se požadavky:

- co nejrychleji vytvářet podmínky k jejich ubytování nejvýše po dvou na celách, což umožňuje zachovat potřebné soukromí,
- bezpodmínečně zachovávat zákonný požadavek ubytovací plochy 3,5 metru čtverečního na osobu,
- vytvářet podle konkrétních podmínek možnost ubytování (a eventuální účasti na programech) s takovými dospělými, kteří by, vzhledem k účelu vazby, mohli být přínosem.

Na tuto skutečnost bylo později v Brně navázáno při kontinuálním zacházení s mladými obviněnými ve věku od 18 do 26 let (od roku 1997). V textu se operuje s dvěma terminologickými pojmy - mladiství a mladí dospělí. V současné době se ve vazbě vyskytuje více mladých dospělých než mladistvých. Oficiálně se pak s touto věkovou kategorií vězňů začalo v rámci českého vězeňství pracovat až od poloviny roku 1999.

Na oddělení výkonu vazby brněnské věznice byly vytvořeny prostorové podmínky pro ubytování mladistvých a následně se podařilo také vyčlenit prostory potřebné pro uskutečňování programů. Šlo o velmi dobře uvážené progresivní rozhodnutí, které vedlo k snížení počtu sebepoškození u obviněných, došlo k omezení vzájemného šikanování a snížil se počet kázeňských přestupků u mladistvých obviněných.

Pro stanovení programů zacházení s oběma sledovanými kategoriemi jsme se zaměřili na posouzení faktorů, které jsou společné pro skupinu mladistvých obviněných ve věku od 15 do 18 let a mladých dospělých obviněných ve věku od 18 do 26 let. Ve Vazební věznici v Brně vazbu vykonávají ti, kteří jsou zde poprvé, ale i obvinění, kteří mají zkušenost z předcházejícího výkonu trestu v některé z věznic v ČR. V textu se nezmiňujeme o obviněných ženách, neboť jejich počet je velmi nízký. Programy zacházení se ve Vazební věznici Brno začaly uskutečňovat od roku 1996, záznamy o mladistvých obviněných jsou archivovány od roku 1997. Od roku 1999 se programů zacházení účastní i vybraní obvinění z řad mladých dospělých.

6.2 Popis souboru mladých delikventů

Cílem šetření bylo analyzovat skupinu mladistvých a mladých obviněných podle zvolených kritérií, abychom na základě výsledků mohli posoudit realizaci zvolených výchovných postupů.

Z hlediska metodologie se v rámci empirického šetření jednalo o statistickou proceduru, která má charakter kvantitativní metody s použitím vyhodnocení anamnestického dotazníku, který uvedeme v příloze. Dalšími metodami získávání údajů o obviněném bylo studium dokumentů, které tvoří osobní spis obviněného.

Osobní spis vyhotovuje správní oddělení na každou nově přijatou osobu do výkonu vazby nebo trestu. Do něho se ukládají doklady potřebné pro výkon vazby a trestu, jakož i další písemnosti vzniklé k osobě během výkonu vazby a trestu.

Osobní spis je rozdělen na dvě části. V první části se zakládají doklady, které mají přímý vztah k výkonu vazby a trestu (například seznam osobních věcí, protokol o osobní prohlídce, protokol o omezení osobní svobody, příkaz k přijetí do vazby, usnesení o vzetí do vazby a případná další rozhodnutí orgánů činných v trestním řízení nebo ředitele věznice). Písemnosti se zakládají chronologicky tak, jak přicházejí.

Ostatní písemnosti vznikající během výkonu vazby a trestu (například dotazník, hodnocení, různé žádosti a zprávy, evidence návštěv, záznamy o telefonování a úřední pošta) se zakládají do druhé části osobního spisu. Nahlížení obviněného do jeho osobního spisu se neumožňuje. Pokud o to obviněný požádá, vyhotoví se pro něj pouze písemná zpráva o těch informacích, které ho zajímají, případně lze o těchto informacích pořídit fotokopii.

Spisové materiály o osobě obviněného však neobsahují potřebná data, která jsou pro výchovné pracovníky s obviněným důležitá. Z pohledu tvorby programů zacházení výchovné pracovníky zajímají především údaje jako:

- rodinné prostředí a výchovná situace v rodině,
- všeobecné vzdělání, odborná kvalifikace, příp. zaměstnání obviněného,
- záliby, zájmy a životní styl obviněného,

- charakter, okolnosti a motivy trestného činu,
- postoje obviněného k trestnému činu a k očekávanému trestu,
- sociální a materiální zabezpečení aj.

Ke zjišťování těchto údajů slouží vyplnění dotazníku, které je dobrovolné. Údaje v dotazníku se týkají osobních dat, údajů zaměřených na rodinnou anamnézu, která se zaměřuje i na to, zda byl někdo z rodiny trestán. Dále obviněný vyplní údaje o dosaženém vzdělání a případné ústavní výchově. Zajímá nás jeho předchozí trestná činnost, její druh i popis současné trestné činnosti. Prostor pro vyjádření obviněného je věnován jeho zájmům, zvýšenou pozornost zaměřujeme při přiznání dřívějšího sebepoškozování či psychiatrické léčbě. Další významné údaje se týkají závislostí i jeho plánů do budoucnosti.

Zjišťování údajů z minulosti jedince, tj. anamnéza má za cíl získat relevantní údaje z minulosti, které pomáhají vysvětlit současný stav a vyslovit případně prognózu. Ve vazebních podmínkách anamnézu získávají pracovníci metodou řízeného rozhovoru. Osobní anamnéza se vztahuje bezprostředně na obviněného a podle zdroje informací rozlišujeme autoanamnézu (zdrojem informací je objekt sám) a heteroanamnézu, kdy informace o mladistvých podávají jiní lidé, jedná se převážně o sociální kurátory. Často se stává, že údaje, které poskytl sám obviněný výchovným pracovníkům, neodpovídali skutečnosti, nebo byly nepravdivé či zkreslené.

Komplexní psychologické vyšetření na vazbě u obviněných není možné z důvodů presumpce nevin. Jiná situace je na výkonu trestu odnětí svobody, kde je psychologické vyšetření součástí komplexní diagnostiky odsouzených. Na vazbě je orientační psychologická diagnostiku zpracovávána pouze na základě pozorování a rozhovorů s mladistvým a jejich chování při skupinových aktivitách. Velkým přínosem je pro pracovníky spolupráce s psychology diagnostických a výchovných ústavů, kde byli mladiství vyšetřeni (pokud se psychodiagnostice neodmítli podrobit). Všechny informace o sdělených skutečnostech jsou považovány za velmi důvěrné a mohou s nimi pracovat pouze specialisté.

Poznatky o mladistvých delikventech byly získány analýzou spisových materiálů mladých delikventů prováděných ve Vazební věznici v Brně; ucelené spisy byly od roku 1997 do roku 2008.

Do vazební věznice jsou umisťováni obvinění, které soud poslal do vazby z nejrůznějších důvodů. Obvinění jsou zde umisťováni podle stupně závažnosti spáchaného trestného činu, podle recidivy a jiných kritérií na jednotlivá oddělení věznice. Tato oddělení čítají přibližně kolem 50 – 80 obviněných, na oddělení pro mladé a mladistvé se počet obviněných pohybuje ve spodní hranici uvedeného průměru. U všech obviněných, kteří se na oddělení zdržovali po dobu vazby, byly archivovány jejich vyplněné vstupní dotazníky, kresby autoportrétů a písemné projevy, které v rámci aktivit zpracovávali a písemné záznamy o jejich chování. Celkový počet sledovaných mladistvých obviněných byl 445 a věk obviněných se pohybuje od 15 do 18 let.

Sledované znaky získané analýzou dokumentů jsme uspořádali do následujících okruhů, které tvoří skupiny proměnných podílejících se na tvorbě programů pro mladé delikventy. Zaměřili jsme se na následující údaje:

1. Jak se měnil počet mladistvých obviněných umístěných ve Vazební věznici Brno od roku 1997 do roku 2008 (tabulka č. 1).
2. Jaké bylo dosažené vzdělání (tabulka č. 2). V tomto okruhu jsme se zaměřili na vyhodnocení toho, zda obvinění dosáhli základního vzdělání nebo zda jsou vyučeni. Dále jsme v tomto okruhu sledovali, zda byla u obviněných nařízena ústavní výchova a obviněný byl nebo je chovancem výchovného ústavu (tabulka č. 3).
3. Jaké skutečnosti byly zjištěny ve vztahu k rodinnému prostředí (úplná či neúplná rodina) a k páčání trestné činnosti rodinnými příslušníky obviněných (tabulka č. 4 a 5).
4. Jaké skutečnosti byly zjištěny v oblasti závislostí - alkohol, kouření a drogy (tabulka č. 6, 7, 8).
5. Jaký je výskyt předcházející trestné činnosti obviněných (tabulka č. 9).
6. Jaká je současná trestná činnost obviněných, za kterou jsou vazebně stíháni. V této oblasti analyzujeme trestnou činnost mladistvých podle nejčtetněji zastoupených paragrafů (tabulka č. 10).

6.3 Přehled výsledků šetření

Seznam sledovaných znaků jsme zpracovali do přehledných tabulek. Výsledky jsou důležitým východiskem pro vytváření resp. úpravu výchovných programů pro mladistvé a mladé delikventy. Pro naše potřeby poskytují zajímavý pohled na rozložení sledovaných znaků.

Tabulka č. 1: Počet všech obviněných zapojených do programu zacházení

Od roku 1997 se začaly archivovat materiály o obviněných, které jsou přísně důvěrné a přístup k nim mají pouze určené pracovníci. Z dokumentace jsme vyčlenili proměnné, které mají význam pro tvorbu programů zacházení. Konkrétní data, jména a údaje, které by mohly vést k případné identifikaci pachatele kriminální činnosti, jsou s ohledem práv na ochranu osobnosti vyloučena.

Od samého počátku práce s mladistvými obviněnými lze konstatovat, že s každým z nich byl veden alespoň vstupní diagnostický pohovor; bylo to v době, kdy pro práci s obviněnými nebyl vyčleněn dostatečný počet specialistů, kteří by s obviněnými pracovali tak intenzivně, jak se děje v posledních letech.

Rok	Počet mladistvých obviněných
1997	115
1998	44
1999	46
2000	27
2001	39
2002	36
2003	31
2004	16
2005	23
2006	16
2007	21
2008	31
Počet mladistvých celkem	445

Jak vyplývá z přehledu od roku 1997, kdy počet mladistvých obviněných dosáhl počtu 115 osob, se tento stav snižoval, až do roku 2000, kdy dosáhl počtu

27 mladistvých obviněných. Toto výrazné snížení bylo způsobeno tím, že mladiství již nejsou vazebně stíháni za § 171 – maření úředního rozhodnutí, který se vztahoval především na útěky z výchovných ústavů. Tento paragraf byl v trestné činnosti mladistvých v roce 1997 výrazně zastoupen.

Tabulka č. 2: Přehled o dosaženém vzdělání mladistvých obviněných

Vzdělání	Počet obviněných	
	Absolutní četnosti	Relativní četnosti
Negramotný	4	1
Nedokončené základní vzdělání	45	10
Ukončené základní vzdělání	385	87
Vyučen	11	2
Celkem	445	100

Jak vyplývá z přehledu, největší počet obviněných má ukončené základní vzdělání na základních a speciálních školách (dříve zvláštních a pomocných školách). Zařazování vzdělávacích a doučovacích programů je proto zcela na místě. Obvinění mají velké nedostatky ve zvládnutí pravopisu, všeobecném přehledu, komunikaci, v sociálních dovednostech aj. Nejpočetnější skupina, která má dosaženo základní vzdělání, dosahuje 87 % a vyučeni jsou 2 % obviněných. Jedná se především o odborná učiliště vychovávající zedníky, stolaře (truhláře), lesní mechanizátory a jiné dělnické profese. Vyuční list většinou získali ve dvouletých učebních oborech při výchovných ústavech. Většina z nich však pracovala v oboru pouze krátkodobě, brigádně, nebo nepracovala vůbec.

Další pořadí patří mladistvým s neukončeným úplným základním vzděláním (10%). Důvodem školního neúspěchu je často záškoláctví a nezájem o učivo. Někteří opakovali jednu i více tříd, učení je nezajímalo, měli ve škole problémy s kázní, konflikty s učiteli. Ojediněle se vyskytovali jedinci, kteří byli ve škole hodnoceni známkou výborně nebo chvalitebně. Ve vazbě si mladiství doplňují základní vzdělání ve spolupráci s kmenovými školami. Ve vazbě se ojediněle objevují i jedinci

negramotní (1 %), kterým je stanoven individuální vzdělávací program; tito jedinci se nedokázali podepsat a ve vazbě například četli v rámci doučování ze slabikáře. Obvinění, kteří splnili základní vzdělání do učebního oboru, nenastoupili vůbec, nebo jej po krátké době docházky ukončili. Důvodem ukončení bylo záškoláctví, nezáměr o učební obor, pro častou absenci pak byli z učebního oboru vyloučeni, nebo požádali o přerušování studia. Většinou se „chytli“ špatné party, začali brát drogy, pít ve větším množství alkohol a páchat trestnou činnost.

V programech zacházení je proto vyčleněn velký prostor vzdělávacím aktivitám, obvinění jsou spojováni do skupin podle úrovně dosaženého vzdělání a této úrovni je přizpůsobena i náročnost aktivit. Individuální péče je věnována jedincům, kteří dosahují nízké vzdělanostní úrovně, nebo dokonce negramotnosti.

Tabulka č. 3: Přehled o ústavní výchově u obviněných

Ústavní výchova	Počet obviněných	
	Absolutní četnosti	Relativní četnosti
Nebyla nařízena	198	44
Byla nařízena	247	56
Celkem	445	100

Zázemí dobře fungující rodiny je pro dítě bezpochyby nenahraditelné, nelze očekávat, že by je dokázala plnohodnotně suplovat sebelepší instituce. Mnohdy ovšem představuje právě „péče milujících rodičů“ pro dítě bezprostřední ohrožení a odloučení od nich naopak záchranu, jindy o umístění dítěte do ústavu rodiče sami požádají. V České republice pobývá v současné době v ústavní péči okolo sedmi tisíc dětí. Rozhodnutí o umístění do ústavní péče je však vždy věcí soudu, návrh ústavní výchovy u mladistvých byl z důvodů protiprávního jednání, výrazných kázeňských problémů, nerespektování rodičů, začínající závislosti na drogách, alkoholu, členství v závadových partách atp. Ústavní výchova je ukládána osobám mladším než 18 let, ve výjimečných případech může být prodloužena do 19 let.

Počet obviněných, kteří byli chovanci výchovných ústavů, je vysoký (56 %). Dalo by se předpokládat, že tedy nařízení ústavní výchovy nepřineslo předpokládaný

efekt, delikventní chování mladistvých pokračovalo a dospělo až ke vzetí do vazby. Chovanci výchovných ústavů jsou ve svých projevech obtížněji zvladatelní, jsou vzpurní, nerespektují autoritu výchovných pracovníků nebo se dovedou dokonale přetvařovat ve svých projevech. Často se u nich projevuje verbální agresivita přerůstající i ve rvačky a šikanování slabších jedinců. Často se chovanci výchovných ústavů mezi sebou znají nebo mají společné známé, kamarády či spolupachatele trestných činů. Tato skupina patří k nejproblémovějším jedincům ve vazbě.

Vzhledem k tomu, že s ústavní výchovou má zkušenosti více jak polovina sledovaných jedinců, je třeba do programů zacházení zahrnout takové speciálně výchovné postupy, které by korigovaly jejich nežádoucí projevy chování.

Tabulka č. 4: Přehled o úplnosti rodiny obviněných

Rodina	Počet obviněných	
	Absolutní četnosti	Relativní četnosti
Úplná	187	42
Neúplná	258	58
Celkem	445	100

Tabulka č. 4 uvádí přehled o tom, kolik obviněných pochází z rodiny úplné či neúplné. Neúplná rodina u obviněných představuje 58 %, převažuje tedy téměř o celých 16 % nad rodinou úplnou. Ve většině případů vzniklo neúplné manželství rozpadem manželství, v několika případech úmrtím jednoho z rodičů. Otázkou je však i funkčnost rodiny úplné.

Rozvod je v naší společnosti uznanou formou zániku manželství po dobu života manželů. Právní a statistické příčiny rozvodu jako je nevěra, alkoholismus, rozdílnost povah nejsou skutečnými, ale většinou subjektivně pocíťovanými příčinami. Skutečnou příčinou je nezpůsobilost, neschopnost, nepřipravenost manželů vyrovnat se s takovými podmínkami, tj. manželský vztah nemá dostatečný potenciál na zpracování negativně působících vlivů. V rodině po rozvodu vzniknou nové problémy a otázky, jak to dopadne s bytem, otázky majetkového vypořádání, práva a povinnosti v oblasti výchovy a péče o děti.

Přes uvedené problémy dysfunkčních rodin však některé kasuistiky ukazují, že patologie v rodině nemusí být vždy pravou kriminologickou příčinou selhání mladého dospělého nebo mladistvého. Stále platí dialektická jednota dědičnosti, prostředí a výchovy při utváření každého jedince. Je otázkou, které složky této triády získají převahu.

Pro obviněné z úplných i neúplných rodin probíhají vzdělávací aktivity se sociální pracovníci, které jsou zaměřeny na rodinnou výchovu a upevňování vnějších vztahů. Jedná se o diskusní skupinová sezení zaměřená na fungování rodiny, rodičovské role, hospodaření rodiny, ale také o konkrétní sebeobslužné aktivity, které slouží k přípravě obviněných pro život (vaření, praní, žehlení, úklidové práce a drobnou údržbu

Tabulka č. 5: Trestná činnost v rodině obviněných

Trestná činnost rodičů	Počet obviněných	
	Absolutní četnosti	Relativní četnosti
Rodiče netrestáni	298	67
Otec trestán	138	31
Matka trestána	9	2
Celkem	445	100

Trestná činnost otce spojená s trestem odnětí svobody je uvedena v 31 %, matka byla trestána v 9 případech, což činí 2 %. Dá se předpokládat, že procento trestaných otců může být ve skutečnosti ještě vyšší, neboť některé údaje mohou být záměrně zkresleny. Objevily se i případy, kdy ve vazbě byli současně otec i syn jako společníci trestné činnosti. Vzpomenu zde případ, kdy za pobytu otce a syna ve vazbě obdrželi obvinění zprávu, že manželka a matka zemřela. Bohužel se jednalo u obviněných se závažnou majetkovou trestnou činností a soud neumožnil přerušeni vazby a účast na pohřbu. Věznice se souhlasem soudu umožnila vzájemné setkání obou a vyčlenila obviněným čas a prostor na vzájemnou útěchu.

V rodinách, kde nedochází k adekvátnímu zvnitřnění sociálních a právních norem, může docházet k defektní socializaci. Deviantní socializace se vyskytuje řidčeji,

a to především v prostředí, kde působí časné sociálně deviantní vzory rodičů a příbuzných, někdy dochází dokonce i k navádění k trestné činnosti. Příkladem jsou u nás například „dětští“ zlodějové, působící jako kapsáři (uplatňuje se zde tedy tzv. sociální učení formou imitace, tj. napodobení). Je zde příčinná souvislost s předchozím přehledem.

Problematika posilování právního vědomí prolíná každým programem zacházení a je součástí výuky a vzdělávání u všech skupin obviněných.

Tabulka č. 6: Požívání alkoholu u obviněných

Konzumace alkoholu	Počet obviněných	
	Absolutní četnosti	Relativní četnosti
Abstinent	27	6
Před 15. rokem	236	53
Od 15 do 18 let	182	41
Celkem	445	100

Studie o populaci české mládeže došly k názoru, že k výraznému nárůstu v pití alkoholu dochází kolem třináctého roku.

Ke konzumaci alkoholu je česká společnost dlouhodobě velmi liberální. Alkohol je tradiční droga v našich krajích, má své stabilní příznivce, ale také své následky. Jestliže je u nealkoholových drog významná parta vrstevníků a způsob života odlišný od běžného průměru, pak u alkoholu je významným prvkem životní styl rodiny a popřípadě způsob konzumace alkoholu u rodičů. Přestože podávání alkoholu osobám mladším 18 let je trestně postižitelné, 52,5 % obviněných udávala první zkušenost s alkoholem v období již mezi 9. a 11. rokem života. Zákonem povolený věk pro pití alkoholických nápojů se v různých zemích pohybuje v rozmezí od 18 do 21 let.

To, že se člověk občas opije, je považováno obviněnými za normální věc a obvinění uvádějí, že ve větší míře konzumují alkohol často o víkendech, kdy přiznávají opilost. Mladiství i mladí obvinění konzumují drahé alkoholické nápoje, znají restaurace a večerní podniky v místě bydliště, mají i „své“ podniky, kde je považují za „*štamgasty*“, což jim dodává sebevědomí. Peníze na konzumaci získávají

z trestné činnosti. Alkohol také bývá příčinou páchaní trestných činů, kdy pod vlivem alkoholu dojde ke snížené sebekontrolě a zvýšené agresi.

Kriminalita mladých lidí související s alkoholem se podle Skály (1988) výrazně zvyšuje.

Protidrogové poradenství je zaměřeno i na uměřenou konzumaci alkoholu, ve skupinových činnostech se zaměřujeme na posilování sebevědomí a sebeprosazování bez pomoci alkoholu.

Tabulka č. 7: Kouření obviněných

Kouření	Počet obviněných	
	Absolutní četnosti	Relativní četnosti
Nekuřák	36	8
Před 15. rokem	289	65
Os 15 do 18 let	120	27
Celkem	445	100

Kouření je především nezanedbatelným zdravotním rizikem u mladistvých a mladých lidí a tento trend má v naší společnosti stoupající tendenci. Před 15. rokem začalo kouřit 65 % obviněných. Motivací ke kouření obvykle není svobodná volba, ale jde spíše o tlak vrstevnické skupiny, snaha vyrovnat se ostatním v partě, vypadat dospěleji.

Mladiství ve vazbě nesmí nakupovat cigarety a mají zakázáno vzhledem k věku kouřit. K cigaretám či tabáku se však vždy nějakou cestou dostanou, neboť vydržet bez cigaret je pro ně nemyslitelné. Nejsou výjimkou informace od obviněných, že začali s kouřením v devíti, ale i sedmi letech. Tyto informace o svých začátcích s kouřením uvádějí většinou romští jedinci.

Rodiče mladistvých považují za samozřejmé, že jejich dítě kouří, běžně jim nakupují při návštěvách kartony cigaret, ale vězeňská služba je nesmí převzít, neboť mladistvým ve vazbě není dovoleno kouřit.

Skutečnost, že při sportovních a skupinových aktivitách obvinění nekouří, tedy

„vydrží“ i tři hodiny bez cigarety, je sama o sobě pozitivní. Cigarety a tabák jsou však pro většinu obviněných nepostradatelným společníkem.

Tabulka č. 8: Drogová závislost obviněných

Drogy	Počet obviněných	
	Absolutní četnosti	Relativní četnosti
Nebralo	89	20
Před 15 rokem	116	26
Od 15 do 18 let	240	54
Celkem	445	100

Drogy v České republice jsou všeobecnou hrozbou pro celou společnost, umocňující se u mladistvých a mladých dospělých. Svědčí o tom reálné statistiky uvedené níže. Povinností vězeňské služby je účinně se s touto problematikou vypořádat, tj. nedopustit průnik drog do vězeňského prostředí na jedné straně, na druhé straně odborně zacházet s drogově závislými jedinci.

Jak vyplývá z tabulky, z celkového počtu 445 obviněných jich zneužívalo drogy 80 %. U mladistvých bylo v počátcích hlavním způsobem konzumace drogy čichání těkavých látek (toluen, trichloretylen), v současnosti je kouření marihuany ve většině případů běžnou součástí života mládeže, posléze přecházejí k tvrdším drogám, které čichají či aplikují intravenózně.

Podle zveřejněných údajů Evropské školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) má česká mládež více zkušenosti s alkoholickými i nealkoholickými drogami, než je průměr mezi jejich vrstevníky v Evropě. Trend v oblíbě konopných drog je úlohou protidrogové politiky státu na nejbližší období.

Nejčastěji volenou drogou u obviněných byl pervitin, následoval heroin, extáze. K drogám je přivádí zvědavost a k aplikaci dochází většinou ve skupině kamarádů. První setkání s drogou se uskutečňuje již před 15. rokem u 26 %, po 18 letech věku drogu začalo brát 54 %. Z toho vyplývá varující skutečnost, že s drogami přichází mládež do styku stále v nižším věku. Závislost na drogách je často příčinou páchání

trestné činnosti mladistvých i mladých obviněných.

Vyzkoušení zejména měkké drogy (marihuana, extáze) je u většiny adolescentní populace společenskou událostí a určitým vrstevnickým standardem.

Do vazby přicházejí jedinci často s abstinenčními příznaky, kdy se dostává ke slovu lékařská péče. Mají rozpíchané ruce i nohy, na těle nezhojené rány a abscesy. Pokud ve vazbě stráví delší čas, většinou se zde dají zdravotně do pořádku, přiberou na váze díky tomu, že se vlastně nedobrovolně podrobují „odvykací kúře“. Mnohdy se nám dostává reakce od rodičů v tom smyslu, že pokud je jejich potomek ve vazbě, jsou mnohem klidnější, neboť není nebezpečí, že bude brát drogy.

Při zjišťování závislosti na drogách nevycházíme jen z prohlášení obviněného, ale zdravotní oddělení provádí ve sporných případech kontrolní odběr (monitoring) moči.

Cílem protidrogového poradenství, které je pevnou součástí programů zacházení ve Vazební věznici v Brně, je prevence ve vztahu k drogové problematice s prioritou vytvořit bezdrogový styl života obviněných. Je snahou o vytvoření perspektivní životní dráhy a odpovědnosti k sobě samému i k ostatním. Jde o to, aby obviněný získal dovednosti k řešení náročných životních situací společensky přijatelným způsobem. Účinnou prevencí jsou i odstrašující příklady známých osobností závislých na drogách a jejich konce.

Aktivity s protidrogovým zaměřením vede psycholog a věznice spolupracuje se Sdružením Podané ruce, jejíž pracovníci poskytují obviněným poradenskou péči a individuálně s obviněnými konzultují jejich problémy.

Tabulka č. 9: Předchozí trestná činnost obviněných

Předchozí tresty	Počet obviněných	
	Absolutní četnosti	Relativní četnosti
Netrestán	40	9
Alternativní tresty	27	6
Podmíněné tresty	289	65
Tresty odnětí svobody	89	20
Celkem	445	100

Pouze 9 % z celkového počtu mladistvých a mladých obviněných bylo netrestáno, v těchto případech se však jednalo o velmi závažnou trestnou činnost, kdy soud nařídil bezodkladně vazbu.

Alternativní tresty, a to převážně veřejně prospěšné práce, byly nařízeny za spáchání předchozí činnosti u 6 % obviněných, což je procento velmi nízké vzhledem k tomu, že ve společnosti se hovoří o nutnosti využívat právě alternativních trestů u mladistvých a mladých dospělých jedinců. Pokud obvinění neplnili podmínky, za kterých jim veřejně prospěšné práce byly uloženy a pokračovali i nadále v páchaní trestné činnosti, byla jim soudně nařízena vazba a čeká je odsouzení k trestu, který jim bude podmíněčně odložen, či k trestu nepodmíněnému, jehož výše se odvíjí od závažnosti spáchaného trestného činu.

Trest odnětí svobody s podmíněným odkladem byl uložen v 65 %, což znamená, že obviněným byla společností dána šance k tomu, aby změnilí delikventní způsob života a přestali páchat trestnou činnost. To, že se ocitli ve vazbě, znamená, že se nepoučili a vazba má zabránit tomu, aby se dopouštěli opakovaných trestných činů.

Jedinci prvotrestaní jsou umisťováni ve vazbě odděleně od již trestaných obviněných, aby nedocházelo k negativnímu ovlivňování ze stran vícekrát trestaných.

Skupina obviněných, kteří jsou poprvé ve vazbě a nemají za sebou pobyt ve výkonu trestu, představuje pro výchovné zaměstnance a specialisty hlavní oblast zájmu působení. Na rozdíl od recidivistů je zde předpoklad, že pobyt ve vazbě je pro

prvotrestané odstrašující zkušeností. V programech zacházení se specialisté trvale orientují především na budoucnost, na možnosti získání zaměstnání, rekvalifikaci a změnu dosavadního životního stylu.

Tabulka č. 10: Přehled trestné činnosti obviněných

Trestná činnost	Počet obviněných	
	Absolutní četnosti	Relativní četnosti
§ 277 krádež	182	41
§ 234 loupežné přepadení	86	19
§ 171 maření výkonu úředního rozhodnutí	36	8
§ 257 poškození cizí věci	22	5
§ 187, 188 nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek	22	5
§ 238 porušování domovní svobody	18	4
§ 202 výtržnictví	18	4
§ 250 podvod	18	4
§ 221 ublížení na zdraví	13	3
jiné §	13	3
§ 222 těžké ublížení na zdraví	9	2
§ 235 vydírání	4	1
§ 219 vražda	4	1

Celkem	445	100
---------------	------------	------------

Nejčastější trestná činnost mladistvých a mladých dospělých je majetková trestná činnost, konkrétně krádeže, která dosahuje 41 %. Jde o tzv. prosté krádeže, což představuje zájem pachatelů o peníze, alkohol a cigarety, spotřební elektroniku (především vykrádání osobních automobilů), jízdní kola a motorová vozidla. Trestná činnost tohoto druhu je málokdy páčána individuálně, většinou se jedná o skupiny (party, gangy), které jsou někdy napojeny na dospělé osoby. Varujícím ukazatelem u mladistvých je loupežné přepadení v 19 % případů.

U mladistvých jsou časté loupeže za použití násilí, pod pohrůzkou použití nože či plynové pistole. V 8 % se objevuje § 171 – maření úředního rozhodnutí. Tento paragraf se vyskytuje především u mladistvých a jejich útěků z výchovných ústavů při soudně nařízené ústavní výchově a následném nedostavování se k soudu.

§ 257- poškozování cizí věci, který je častý při vnikání do osobních aut za účelem krádeže autorádií a věcí z osobních automobilů. Porušování domovní svobody je zastoupeno 4%. Vražda (§ 219) je zastoupena 1 %, ve dvou případech se jednalo o použití bodné zbraně (jednou pod vlivem alkoholu a podruhé pod vlivem drog), jeden útok byl za použití střelné zbraně a v konečném verdiktu soudu byl překvalifikován na zabití. Podvod (§ 250) je u mladistvých zastoupen 1%, 5 % obviněných je vazebně stíháno za § 187 a § 188, tyto paragrafy se týkají nedovolené výroby drog a jejich šíření.

O motivech spáchané trestné činnosti mladistvými specialisté diskutují pouze individuálně, pokud obviněný nemá zájem se ke svému obvinění vyjádřit, nenutí jej. Jsou kategorie obviněných, které zásadně odmítají jakékoli provinění a prohlašují po celou dobu pobytu ve vazbě, že jsou nevinní. Nestává se však, že by z vazby odešli bez trestu, takže zavinění a podíl na trestné činnosti se prokáže, a jejich tvrzení bylo nepravdivé.

7. Tvorba a realizace programů zacházení s mladistvými delikventy

Vězeňská služba České republiky od roku 1994 realizovala koncepci zacházení s mladistvými vězni a při každoročních pravidelných vyhodnocováních generální ředitelství vězeňské služby konstatovalo, že podmínkám, možnostem i cílům vězeňské služby a skladbě mladistvých vězňů plně odpovídá.

Tento program již v době svého vzniku anticipoval některé požadavky formulované v současné koncepci státní politiky ve vztahu k mladé generaci. V koncepci se uvádí, že je třeba vytvářet podmínky pro činnost všech subjektů, které vykonávají preventivní aktivity nebo jsou orientovány do oblasti resocializace ohrožených a narušených jedinců. Z uvedeného konstatování jednoznačně vyplývá odpovědnost Vězeňské služby České republiky za odpovídající zacházení nejen s mladistvými (do 18 let věku), ale i mladými vězni (do 26 let).

Ve druhé polovině devadesátých let statistiky vězeňství jednoznačně signalizují, že současně s pozvolna klesajícím počtem mladistvých vězňů narůstá počet mladých vězňů právě ve věkové skupině 18-26 let. Z nich většinu již netvoří prvověznění a prvotrestaní, ale naopak ti, kteří mají s výkonem vazby i trestu odnětí svobody již zkušenosti. Velkou část z nich představují recidivující bývalí mladiství vězni.

Na základě uvedených skutečností byla zpracována *Koncepce zacházení s mladými vězni*. Ta na koncepci zacházení s mladistvými vězni přímo navazuje a stanoví, že pro mladé vězně je potřeba na koncepci zacházení s mladistvými úzce navazovat, vždy však doplnit a odlišit tak, aby byly zohledněny věkové, psychosociální a právní zvláštnosti této věkové kategorie i prostorové, materiální a personální podmínky té které věznice či vazební věznice. Specifické znaky trestné činnosti této věkové kategorie učinit východiskem pro přípravu speciálních výchovných postupů. Je třeba, aby volené techniky a metody podněcovaly vytváření zdravého sebezpůsobování, schopnost empatie, dovednosti správně se vymezit vůči členům rozličných sociálních skupin, schopnost spolupracovat s druhými a zároveň si uchovat vlastní identitu a podobně.

Na základě materiálu schváleného vedením generálního ředitelství Vězeňské

služby České republiky v Praze v roce 1999 bylo třeba pro koncepci programu zacházení s mladými dospělými vězni vytvořit vhodné podmínky v následujících oblastech:

- a) *Legislativní* – na základě nové legislativy bylo třeba provést restrukturalizaci oddělení výkonu vazby, přepracovat popisy práce příslušníků a občanských pracovníků vězeňské služby, kteří jsou součástí odborného týmu a umožnit odpovídající finanční ohodnocení týmu.
- b) *Způsobu zacházení s mladými dospělými* – nutnost individuálního přístupu. Týmová práce vyžaduje, aby všichni zainteresovaní příslušníci a občanskí pracovníci absolvovali společně praktický výcvikový kurz s modelovým výchovným systémem.
- c) *Materiálně technické* – vytvoření materiálně technické základny pro zabezpečení výkonu vazby a výkonu trestu mladých dospělých, umožňující potřebné soukromí (umístění zpravidla po dvou obviněných na celách), ale i prostorové možnosti pro sportovní, zájmovou a kulturní činnost.
- d) *Organizační* – vytvořit odborné týmy pro práci s mladými dospělými obviněnými a odsouzenými vězni a zajišťovat jejich specializované školení, zpracovat výchovné systémy a resocializační programy.

Tyto úkoly byly splněny, rozdíly přetrvávají v oblasti v materiálně technického vybavení jednotlivých věznic i odborných kvalit výchovného personálu.

Generální ředitelství Vězeňské služby ČR současně všem věznicím a vazebním věznicím uložilo upravit a doplnit stávající programy zacházení s mladistvými vězni v souladu s koncepcí zacházení s mladými vězni v těch věznicích, kde již tyto programy existují, a v ostatních věznicích programy zacházení s mladými vězni zpracovat nově. Na základě toho specifický způsob zacházení se všemi vězni ve věku do 26 let dostal v českém vězeňství systém, pravidla a legislativní oporu.

Náročnost jednotlivých aktivit je přiměřena skladbě skupiny, obsah výchovně vzdělávacích činností se rovněž odvíjí od osobnosti jednotlivých pracovníků, jejich schopnosti zaujmout obviněné pro činnost.

Největší důraz při práci specialistů s mladistvými i mladými obviněnými je však kladen na práci individuální, o které se zmíníme pro úplnost pohledu na problematiku.

7.1 Individuální práce s klientem ve vazbě

Ve Vazební věznici v Brně je individuální přístup k obviněnému kladen na první místo. Vazba představuje pro obviněného náročnou situaci, kdy na něj dopadá následek trestného činu, ze kterého je obviněn, uvědomuje si, že prostředí, kam se dostal, se markantně odlišuje od toho, na co byl zvyklý (s výjimkou lidí bez sociálního zázemí).

Obviněný z méně závažných trestných činů může být podle soudního rozhodnutí stíhán na svobodě, musí se ale dostavovat k jednotlivým úkonům trestního řízení. V mnoha případech je však obviněný umístěn do vazby, kde se ocitá v nepříteli vlněném prostředí cely. Psychologové hovoří o vazebním šoku a pobyt v cele považují za náročnou zátěžovou situaci, pro niž je příznačný stres, deprese a zvýšený výskyt psychosomatických obtíží. Cela, ve které je obviněný umístěn, má asi 2,5 x 4 metry, je uzavřená kovovými dveřmi s okénkem ve středové části, tzv. bufetem. Pokud chce jeden ze tří obviněných umístěných na cele chodit (na některých celách jsou již umístěni jen dva obvinění, zbývající musí zůstat ležet na posteli, protože je zde velice stísněný prostor.

Při odpočinku a nečinnosti začne obviněný zpravidla bilancovat svoji situaci, také naslouchá, jak jsou na tom ostatní spoluvězni. Od nich se dozvídá, že pobyt ve vazební věznici může trvat i dva roky, podle obtížnosti dokazování spáchaného trestného činu a schopnosti soudu projednat daný případ. Následkem toho se zvyšuje psychická zátěž a vznikají různé druhy frustrací. Psychická zátěž se stává masivnější, zjevná a téměř každý jedinec umístěný na kratší či delší dobu do vazby potřebuje urgentní intervenci v psychické, sociální, zdravotní a v neposlední řadě také vězeňské problematice.

Reakce na vazební prostředí se u většiny obviněných projevuje menší či větší změnou psychických stavů (roztržitostí, napětím, očekáváním, únavou, psychomotorickým neklidem, rozladěním, podrážděností, sníženou pozorností, ale i tenzí, strachem, obavami apod.). Ze zármutku a zklamání u nich vzniká emocionální zmatek - tenze, což je důsledkem nezdaru akce, která měla uspokojit potřeby a cíle obviněného, k tomu se přidává reakce rodin, pracovního prostředí, kolektivu apod. – jedinci se začnou zpravidla chovat jinak, než by obviněný mohl předpokládat.

A. Olejníček uvádí, že paralelně s těmito stavy zpravidla nastupuje tzv. *vězeňský terapeutický zákrok*, který spatřujeme ve verbální a neverbální vězeňské komunikaci, která působí nejen kladně, ale i záporně. Kladná stránka spočívá ve snižování psychické tenze osobními rozhovory, srovnáním různých situací, hrou, kreslením, četbou knih, novin, cvičením a dalšími aktivitami. Zápornou složkou tohoto chování je ovlivňování slabších jedinců těmi silnějšími k různým úsluhám, činnostem, intrikám apod. (Olejníček, A. *Sborník referátů*. Forum medici, Trenčanské Teplice 1987).

Vazba představuje pro obviněného závažnou změnu v jeho životě a jeho organismus často reaguje na tuto zátěž fyziologickými projevy, což charakterizujeme jako stres. Z psychologického hlediska lze stres chápat jako stav nadměrného zatížení či ohrožení.

M. Vágnerová uvádí, že změna emočního prožívání je obvyklou reakcí na zátěž, zejména pokud by trvala delší dobu. V závislosti na typu osobnosti i na vnější situaci může mít emoční reakce různou kvalitu:

Úzkost – člověk reaguje na stres pocitem napětí a obav z nějakého, blíže neurčeného ohrožení.

Vzteky a agrese – člověk má tendenci se proti stresujícím vlivům bránit, a proto se mnohdy chová agresivněji než za normální situace.

Deprese – tj. smutek jako reakce na pocit neřešitelnosti určité zátěžové situace.

Apatie – rezignace a uzavření se do sebe jsou výrazem pocitu bezmocnosti nalézt přijatelná řešení (Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, Praha: Portál, 2002). S těmito reakcemi se specialisté setkávají u obviněných a musí na ně reagovat.

Myšlenka, že rizikovou mládež lze účinně ovlivňovat psychoterapií, je velmi přitažlivá, ovšem vězeňský psycholog není schopen ve větší míře kvalitní psychoterapeutickou péči vykonávat. Důvodem je především velká časová zaneprázdněnost, způsobená velkým množstvím klientů, u kterých musí provést nutnou vstupní agendu a jiné rutinní úkony.

Psychoterapie má blízko k medicíně a k psychologii, tedy ke specializacím, jež se mezi pomáhajícími profesemi těší nejvyšší popularitě. Pokud se při práci s delikventy ve vazbě používá, je většinou kombinována se skupinovými psychoterapeutickými

postupy. Jen zřídka se provádí jako hlavní, samostatný přístup k ovlivňování obviněných. Ve většině případů se práce s klientem orientuje a opírá o arteterapeutické techniky.

Mladí ve věznicích jsou bezesporu nejplastičtější a nejovlivnitelnější skupinou, jak vnitřními podmínkami, tak i způsobem zacházení s nimi. Účelem výkonu vazby je nejen ochrana společnosti před opakovanou trestnou činností, ale především u mladých delikventů je zde snaha o zvýšení pravděpodobnosti, že budou po propuštění vést plnohodnotný nebo alespoň nekonfliktní život.

Shromažďováním informací o klientovi a jeho rodině a jejich zapisováním se dá strávit mnoho času, nelze ale zůstat jen u shromažďování materiálů, ale je nutno s klienty hovořit, dát jim prostor pro sebevyjádření, nabídnou jim možnost sebeuplatnění i v podmínkách vazby.

Individuální práce psychologa s klientem zahrnuje především:

- psychodiagnostické pohovory,
- krizovou intervenci.

7.2 Psychodiagnostický rozhovor

Je základní metodou poznávání osobnosti. Jeho cílem je získat informace o životním a kriminálním vývoji obviněného, o jeho postojích, zájmech, potřebách a dalších vlastnostech. Rozhovor je i základním prostředkem k navázání kontaktu s obviněným, má také posílit motivaci k dalšímu vzájemnému kontaktu.

Při psychodiagnostickém rozhovoru má začátek obvykle konverzační charakter. V této úvodní fázi je třeba vytvořit optimální atmosféru vzhledem k podmínkám vazby, jde o získání obviněného ke spolupráci a jeho účasti v programu zacházení. Úvodní fáze rozhovoru má proto charakter neřízeného rozhovoru, je v ní nutno vysvětlit účel rozhovoru, dát obviněnému najevo, že nejde o nějaký druh vyzvídání, ale že účelem rozhovoru je seznámení s ním a zjištění možností cílené životní pomoci. V této fázi je třeba se též „naladit“ na respondentovu úroveň vyjadřovacích schopností, přizpůsobit j slovník vyšetřované osobě, nikoliv však hranou bodrostí nebo eventuálně primitivismy. Je však pochopitelné, že specialista musí svůj verbální projev modifikovat jinak,

hovoříme-li např. s inženýrem, nebo adolescentním delikventem bez jakékoliv kvalifikace a s nedostatečným školním vzděláním.

Po úvodní fázi rozhovoru následuje jádro rozhovoru, kdy hlavním cílem examinátora je získat maximum diagnostických informací. Rozhovor je veden od obecnějších problémů ke konkrétním údajům a postupně a citlivě přechází k tématům více intimním. Diagnosticky relevantní otázky se prokládají více položkami, které nemají emocionální náboj a na které klient odpovídá bez rozpaků nebo obranných mechanismů.

Jak uvádí M. Svoboda, při ukončení rozhovoru nám jde o to, aby klient neodcházel s pocitem tenze a aby byl naladěný na další spolupráci. Navazování kontaktu na začátku rozhovoru je někdy velmi nesnadné, ukončení rozhovoru však v některých případech hovorných klientů vyžaduje neméně taktu a sociálních dovedností (Svoboda, M. *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál, 1999).

Není vhodné přizpůsobovat se slangu obviněného. Obviněný by mohl takový pokus prožívat jako sblížení, což by zmenšovalo nutnou míru distance. Osoba vedoucí rozhovor by však měla slangu obviněných rozumět. Na druhé straně není vhodné užívat při psychodiagnostickém rozhovoru odborných výrazů.

Rozhovor se má konat v místnosti, vyvolávající vhodnou atmosféru, což je ve vazebních podmínkách velmi problematické, neboť zde působí mnoho rušivých elementů. Délka rozhovoru ve vazbě činí optimálně půl hodiny, ale čas nelze direktivně stanovit, často se stane, že je rozhovor přerušen z nejrůznějších důvodů (vycházky, návštěva obhájce atp.). Povinností specialisty je pak pokračovat v rozhovoru v nejbližším možném termínu. Někteří obvinění jsou k rozhovoru s psychologem motivováni, protože očekávají pomoc a pochopení svého problému a potřebují si s někým promluvit. Jiní očekávají z pohovoru nějaké výhody při výkonu vazby, především přeložení na jinou celu.

Diagnostický rozhovor je interakční proces, v němž dochází mezi zúčastněnými osobami ke vzájemnému psychickému ovlivňování a v němž jim přísluší určité role. Obviněný může vnímat psychologa (pedagoga, sociálního pracovníka) jako příslušníka společenských autorit, od nějž může očekávat negativní postoj ke své osobě a to v něm může vyvolat obranné mechanismy, formující jeho odpovědi. Nepodaří-li se snížit

nedůvěru obviněného, nesdělí nám důležité informace nebo nám dá nesprávné údaje. Zjistíme-li, že obviněný přes naši snahu a vysvětlení klade exploraci úporný odpor, nebylo by rozumné nutit jej k ní, v tom případě je vhodnější počkat, až se v průběhu času naskytne pro ni a pro obviněného lepší psychologické předpoklady.

J. Čepelák uvádí, že v souvislosti s explorací pachatelů bývá často diskutována otázka, jaký účinek mají modely „měkkého“, „neutrálního“ a „tvrdého“ vedení rozhovoru, tedy navození různé atmosféry pro rozhovor od přátelské, vřelé, k chladně autoritativní až agresivní. Všechny takové modely rozhovoru mají své přednosti i nebezpečí. Při „měkkém“ rozhovoru se chce dosáhnout vztahu důvěry mezi psychologem a obviněným. Využívá se proto každá příležitost projevit osobě obviněného – ne ovšem jejím názorům - sympatie. Lze tak dosáhnout mnoha odpovědí, větší než tato výhoda je však riziko, že si takové chování bude obviněný vysvětlovat jako projev slabosti exploranta, nebo jeho chování interpretuje jako taktiku, což je patrně u obviněných nejčastější případ. „Neutrální“ rozhovor směřuje k vytvoření atmosféry spolupráce na řešení společného úkolu. Tazatel se chová sice přátelsky, ale věcně a spíše s odstupem. Úspěch dotazování závisí na obratnosti dávat věcné podněty k odpovědím. Při „tvrdém“ rozhovoru se explorant blíží technice výslechu. V příznivých případech se tak podaří rozbít falešné odpovědi a výmluvy dotazované osoby a překonat její obranné mechanismy. Může však dojít k přerušení rozhovoru nebo k jeho vyloženě agresivnímu průběhu s neupotřebitelnými výsledky. To sice poskytuje příležitost k pozorování reakcí, ale nevede k získání potřebných odpovědí. Je samozřejmé, že psycholog musí při rozhovoru s obviněným kontrolovat své chování, musí se vyvarovat jakékoli předpojatosti a předsudkům vůči němu. Jeho chování nesmí být ovlivněno jeho zkušenostmi s některými typy obviněných (Čepelák, J. *Penitenciární psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 1982).

7.3 Krizová intervence

Práce s mladými delikventy ve vazbě je náročná, neboť mají ve většině případů nevyhraněné postoje, úzký okruh zájmů, absence životních zkušeností. K nežádoucímu sociálnímu jednání mladých delikventů ve vazbě patří zejména fyzický nátlak, rvačky, ublížení na zdraví, šikana, sebepoškozování i pokusy o sebevraždu. Ve všech takových případech je nutná intervence specialisty, odborného pracovníka, který v individuálním pohovoru může odkrýt důležité a rozhodující okolnosti, které by při skupinovém pohovoru zůstaly skryty. Navázání důvěry a diskrétnost jsou nutnou podmínkou každého kontaktu s klientem. Pokud se podaří získat důvěru klienta, stává se často pravidlem, že obviněný usiluje o další kontakty s pracovníkem, neboť možnost svěřit se někomu se svými problémy, mu přináší úlevu a uspokojení.

V. Mařádek za psychickou krizi označuje určité vyhrocení psychického stavu v oblasti emociálního prožívání, pozornosti, vědomí a myšlenkového dění u člověka, který krizi prožívá. Krizi mohou vyvolat různé podněty, např. smrt blízké osoby, těžké onemocnění, nehody apod. Pro obviněné se tímto podnětem může stát samotný fakt uvěznění, které je výrazným zásahem do dosavadního způsobu života. Obviněný se dostává do psychicky naprosto odlišné situace než člověk na svobodě (Mařádek, V. „*Krise v krizi“ a její výskyt ve vězeňském prostředí*. České vězeňství č. 1., Praha 1995).

Pokud člověk tuto situaci nezvládne, může se to projevit neklidem, nekoncentrovaností, hyperaktivitou, sebepoškozením, agresí a v případě masivní krize vyústit až v sebevraždu. Už při počátečních projevech psychické krize je vhodné využít krizovou intervenci.

N. Špatenková uvádí, že za krizovou intervenci můžeme označit jakoukoli formu terapeutického působení, která se snaží omezit nežádoucí projevy klienta v souvislosti s krizí. Krizová intervence ve formě psychologické pomoci spočívá v časově omezeném terapeutickém kontaktu zaměřeném na problém, který krizi vyvolal. Eliminace příznaků krize a znovuoobnovení psychické rovnováhy zabraňuje dalšímu rozvoji dezorganizace (Špatenková, N. a kol. *Krizová intervence pro praxi*. Praha: Grada Publishing, 2004).

Základními principy krizové intervence je masivní začátek, aktivita terapeuta, flexibilita využitých metod pomoci a snaha zapojit sociální okolí do řešení vzniklé

situace. Intervence si jako základní cíl klade rozvinout a podpořit schopnosti klienta pomoci si sám, samozřejmě za účasti terapeuta. Základním principem při krizové intervenci musí být psychoterapeutické vedení rozhovoru s cílem dosáhnout snížení napětí a potlačení negativních reakcí. Praxe potvrzuje, že mnohem efektivnější je odrazování klienta od jeho sdělených záměrů, tedy rady, co by nebylo dobré udělat než rady, co má udělat. Důležité je také vyhnout se vývodům nebo činům v afektu, které by mohly být spouštěčem nenapravitelného chování klienta jako např. ponižování, urážky, fyzický útok apod.

Krizová intervence ve vazbě představuje proces interakce mezi psychologem a obviněným. Podnětem k *navázání kontaktu* je jednak žádost samotného obviněného, dále upozornění pracovníků věznice, kteří s obviněným pracují a všimnou si, že se s ním „něco děje“. Navázání dobrého kontaktu s obviněným je pro spolupráci psychologa a obviněného a pro řešení jeho problému v rámci krizové intervence klíčové. Nedílnou součástí této fáze je *zajištění bezpečí*, protože jen ten klient, který se necítí aktuálně ohrožen, bude schopen v intervenci po navázání kontaktu pokračovat. Toto bezpečí se týká psychické stánky klienta, který psychologovi důvěřuje, nebojí se ho, nemá obavy z toho, že o jeho problémech bude hovořit s jinými obviněnými apod.

Současně s budováním emocionálního kontaktu probíhá shromažďování informací, je nutné získat informace o tom, za jakých okolností se příznaky projevů krize objevují, jak klient subjektivně chápe příčiny krize a jaký význam krizi přikládá, dále to, jaký vliv na krize na jeho nejbližší okolí, v našem případě se jedná o spolubydlící na cele. Důležité je identifikovat možnosti řešení krize v současnosti, je třeba mít v patrnosti, že zdrojem krize obviněného nemusí být vždy důvody, které uvádí jako příčinu svých potíží.

Krizovou intervenci ve vazbě tvoří nejčastěji následující aktivity:

- poskytnutí emocionální podpory a pocitu bezpečí,
- usnadnění komunikace,
- podpora ventilace emocí,
- konfrontace s realitou a eliminace tendencí k odmítání a zkreslování reality,
- zhodnocení dosavadních adaptačních mechanismů a využití efektivních adaptačních mechanismů,

- mobilizace zdrojů pomoci,
- vytváření reálných plánů do budoucnosti,
- návrhy na hospitalizaci na oddělení psychiatrie vězeňské nemocnice.

V krizové intervenci je nutné se vyvarovat:

- utěšování, dávání „dobrých“ rad,
- tlumení emocionálních reakcí,
- vynucování rychlých rozhodnutí,
- bagatelizování intenzivních projevů krizové reakce (např. poruchy spánku, abúzus alkoholu a jiných drog).

Včasnost krizové intervence může pomoci odvrátit násilí, které někteří obvinění obracejí vůči sobě, takovým aktem může být sebevražda. Odborníci v pomáhajících profesích se snaží nalézt odpověď na otázku, kdo a proč se pokouší o sebevraždu.

N. Špatenková uvádí, že sebevraždou jsou ohroženi především:

- *děti a dospívající*, kteří nemají dostatek znalostí, dovedností a zkušeností se zvládáním náročných životních situací,
- *staří lidé*, kteří se cítí osaměle,
- *osoby vytržené ze svého obvyklého řádu* (normálního fungování), např. lidé po úraze, viníci závažné (např. automobilové) nehody, osoby ve vyšetřovací vazbě, emigranti a jedinci „vykořenění“ z dosavadního prostředí atd.,
- *lidé postrádající smysl a cíl svého života*, např. lidé v krizi, nezaměstnaní (Špatenková, N. a kol. *Krizová intervence pro praxi*. Praha: Grada Publishing, 2004).

Možnost suicidálního jednání u mladistvých ve vazbě je poměrně velká, tato skupina je zranitelná, zvýšeně senzitivní, citově labilní, má sníženou odolnost vůči zátěži a nedisponuje dostatečným repertoárem strategií řešení náročných životních situací. Zde je právě včasná krizová intervence jednou z možností, jak prolomit pesimismus, depresivní prožívání a apatii a nabídnout řešení náročné životní situace.

7.4 Shrnutí pro penitenciární praxi

Předkládaná teoreticko-aplikační práce se opírá o poznatky z oblasti psychologie, pedagogiky, práva, kriminologie a dalších souvisejících disciplín.

Na základě teoretických východisek jsme v aplikační části práce představili uskutečňované programy zacházení s mladistvými a mladými dospělými ve výkonu vazby. Další struktura programů se pak přizpůsobuje skladbě obviněných.

Práce s delikventy ve vazbě je nesmírně obtížná a náročná, navázat osobní kontakt pracovníka věznice s mladistvým či mladým obviněným je nesnadné. Vzájemná důvěra se musí budovat postupně. Záleží na sociálních dovednostech specialistů i předchozích zkušenostech obviněných. Je třeba velké trpělivosti, přizpůsobivosti, ale i vynalézavosti, neboť ve vazbě jednáme s lidmi, jejichž schopnost adaptace je značně snížena. Nedirektivní postupy se osvědčují nejlépe.

Výsledky šetření ukázaly na rozmanitost skladby obviněných, a z toho vyplývající nutnosti individuálních přístupů. Proto je nezbytné provedení kvalifikované diagnostiky mladistvých a mladých obviněných. Je to základní předpoklad pro jejich poznání a pro zacházení s nimi ve shodě s jejich individualitou. Jak řekl francouzský renesanční myslitel Michele de Montaigne: „Není tak zlé a zkažené duše, aby se na ní nenašel cípeček něčeho dobrého.“ V tom spočívá podstata moderní diagnostiky – odhalit, co je v člověku pozitivního a na tom stavět jeho další vývoj. To je i úkol psychologů a dalších specialistů, připravujících si základní pozici pro zacházení s obviněnými prostřednictvím programů zacházení.

Pojetí diagnózy v psychologii je širší, nejde jen o zjišťování abnormalit, nýbrž o rozpoznání úrovně a kvality individuálních zvláštností zkoumané osoby, a to nejen staticky, ale i v jejich vývoji. Proces vytváření diagnózy v sobě zahrnuje zjištění všech relevantních informací z dostupných zdrojů, analýzu těchto dat a jejich interpretaci. Psychologická vyšetřovací metoda je pojem značně široký. V nejobecnější rovině lze za ni považovat každý speciální postup, který vede k získání psychologické diagnózy, tj. určitých poznatků o osobě, v našem případě o obviněném ve výkonu vazby.

Na základě poznání osobnosti obviněného a po konzultaci s ním je vytvářen

program zacházení, zahrnující širokou a pestrou nabídku výchovně vzdělávacích aktivit a speciálně výchovných postupů, odrážejících základní složky výchovy: rozumové (aktivity vzdělávací), mravní (specifické psychologické a výchovné postupy), pracovní (veškeré pracovní aktivity v režimu věznice), estetické (výtvarné a hudební aktivity) a výchovy tělesné (zájmové sportovní aktivity). Neoddělitelnou součástí programů zacházení jsou terapeutické přístupy a relaxační techniky.

Je důležité, že nabídka činností ve vazbě je bohatá a každý obviněný se může dle možností a svého zájmu do aktivit zapojit. Předpokládá to však určitá pravidla, neboť plnění povinností obviněných je předpokladem účasti na vzdělávacích a především zájmových aktivitách. Skladba obviněných se ve vazbě poměrně rychle mění a této situaci se musí přizpůsobit i programy zacházení. Pokud je úroveň dosaženého vzdělání u většího počtu obviněných vyšší, jsou vzdělávací aktivity rozšířeny o výuku práce na počítači, jazykovou výuku němčiny a angličtiny, základy literární tvorby apod.

Vysoký výskyt osob drogově závislých vede k rozšíření protidrogového poradenství u obviněných a terapeutických činností a ke spoluúčasti na programech státních neziskových sdružení jako například Sdružení Podané ruce, které spolupůsobí v brněnské vazební věznici.

Zvýšená pozornost je věnována mladistvým obviněným, jejichž aktivity jsou rozloženy do průběhu celého dne tak, aby trávili co největší čas mimo celu. Důležitým úkolem všech pracovníků je utváření, udržení a posilování vztahu mladistvého a mladého obviněného s civilním světem, především rodinou, přáteli, sociálním kurátorem. Pokud rodiče projeví zájem, mohou se podílet ve spolupráci s pedagogem nebo vychovatelem na zajišťování společného postupu při řešení problémů vytipovaných mladistvých a mladých obviněných.

Je však třeba mít stále na zřeteli zásadní věc, že sebedokonejší programy zacházení nemohou nahradit čas, který obviněný strávil ve vazbě či výkonu trestu a jsou v podstatě poslední možností, jak mladistvým a mladým podat „pomocnou ruku“. Jak s touto pomocí naloží, záleží již zcela na nich. Působení na delikventní jedince ve vazbě a jejich ovlivňování působením specialistů a plněním programů nemůže změnit skutečnost, že se po výkonu vazby či po výkonu trestu vrátí do stejného prostředí, odkud přišli.

Závěr

Mladí lidé se dnes rodí do světa, který se překotně mění, který klade na mladou generaci nebývalé požadavky a který před ně zároveň rozprostírá rozsáhlé možnosti, ale i omezení. Dospívání je intenzivní a mimořádně plodné období, které zanechává trvalý otisk v životě těch, kteří jím procházejí. Vyznačuje se hlubokými změnami a často dlouhodobým a zdoluhavým vývojem ústí v utváření výjimečné a jedinečné osobnosti.

Ti schopní kráčí v tomto globalizujícím se světě rychle a dravě vpřed, využívají možnosti, které se jim nabízejí a jsou podporováni ve svém úsilí svým rodinným zázemím a školní erudicí. Jiní stojí na místě či se pomalu a se zastávkami a se zpětnými oklikami pohybují nejistě k často nezáviděníhodným perspektivám. U těchto jedinců pak nacházíme často odezvu v různých formách úniku či různě manifestované asocialitě či přímo antisocialitě.

Před mladými jsou moderní společností konzumu rozprostírány lákavé požitky a materiální hodnoty, o které je možné usilovat. Jejich dosažení je však reálné pouze pro část populace. Reálně existuje na trhu spousta věcí, reklama je navíc představuje jako nepostradatelné pro život, a mladí je často za nepostradatelné skutečně považují. A jestliže odvozují svou lidskou hodnotu pouze ze systému „mít“ a ne z lidsky hodnotnějšího „být“, pak jednají tak, jak je k tomu vede rodinná (asociální či přímo kriminální) tradice, degradující tlak sociálního okolí a vlastní, pozitivní výchovou neregulované osobnostní vybavení. Sociálně patologické jevy případně kriminalita mladých lidí jsou často nezralé, romantizující, naplněné odérem dobrodružství a neschopné odolat inspiraci okamžiku. A v tom je právě nápravná naděje těch, kteří chtějí mladého delikventa odvrátit od pokračování v nastoupené deviantní cestě. Četnost předložených programů a výchovných postupů je toho příkladem.

Cílem působení zainteresovaných pracovníků, kteří se problematikou „selhávání“ dětí zabývají, je vytvoření základu pro nasměrování počínající kriminální kariéry žádoucím směrem, a tím nepřímo o redukci násilných způsobů dosahování např. materiálních cílů.

Rozvoji kriminality mládeže napomáhá i neuvěřitelně legislativně i věcně neošetřená situace kolem činnosti zastaváren, sběrných surovin a různých burz, nedostatečné postihy za prodej alkoholu dětem a dospívajícím atp. Chybí i výraznější

postihy pro rodiče dětí, které tráví čas ve večerních a nočních hodinách v hernách, restauracích nebo v partách na ulicích.

Dospívající mají být rodiči chráněni, protože jsou zranitelní. Nedomyšlí vždy společenské meze, které nelze překračovat, a často musí získat zkušenost vlastním úsilím. Rodiče by je měli chránit před traumatizujícími, nebezpečnými způsoby chování a jejich důsledky.

Úkolem rodičů, učitel a vychovatelů je přivést dospívajícího k tomu, aby si uvědomil, že porušil pravidla a musí nést zodpovědnost. K tomu slouží postih. Zde je však nutná jistá obezřetnost, aby dospívající trvale nepřijal nepřátelský nebo odmítavý postoj a neuzavřel se. Je důležité, aby dospělý při dospívajícím stál a pomáhal mu, aby se tento mladý člověk konstruktivně vyrovnal se svým činem nebo s eventuálním postihem. Trest je aktem, který musí zanechat stopu, vést k zamyšlení, nikoli k inhibici uvažování dospívajícího.

Dospívající totiž potřebuje čas, aby mohl přemýšlet, zvládnout svůj vnitřní konflikt a přijmout důsledky svého činu.

Resumé

V magisterské práci s názvem Kriminalita mladistvých jsme si vytýčili za cíl poukázat na nebezpečný fenomén současnosti, tj. nárůst sociálně patologických jevů mládeže a jejich důsledků.

Kvalitní, láskyplné a podnětné rodinné prostředí a vliv rodičů hraje v chování mládeže významnou roli. Většina odborníků, zabývajících se sociální oblastí, považuje selhání rodiny za hlavní příčinu výskytu sociálně patologických jevů.

Před mladými lidmi jsou moderní společností konzumu rozprostírány lákavé požitky a materiální hodnoty, o které se někteří mladí lidé pokoušejí usilovat nelegálními cestami. Jejich hodnotová orientace je narušená, roli zde sehrává špatný vliv vrstevníků. Rozmanitost trestných činů lze rozprostít v široké škále od drobných krádeží, útěků z domova až k závažným trestným činům jako jsou loupežná přepadení aj.

Velmi významný je podíl drogové závislosti u dnešní mladé populace. Droga se stala realitou naší společnosti. Čas, kdy jsme drogy a problémy s nimi související spojovali pouze se západními krajinami, je definitivně u konce. Současně s alkoholem a tabákem rázně vstupují do našeho života další drogy, po kterých často sáhne nedospělý jedinec, který si takto chce zintenzívnit momentální pocit radosti a štěstí. Zřejmě proto, že to jinak nedokáže.

Práce, která je rozčleněna do sedmi kapitol, nastiňuje pohled na kriminalitu z hlediska sociálních a osobnostních příčin, dále se věnuje sociálně patologickým jevům, jejich vývojové dynamice, specifickým znakům kriminality mládeže. Ve třetí kapitole je kladen důraz na všechny druhy prevence jako nedílné součásti řešení popisovaného jevu. Další z kapitol přináší přístupy k delikventní mládeži, včetně alternativních přístupů a trestů, pohlíží na mladistvé ve výkonu vazby a nastiňuje podmínky ve vazbě u mladistvých delikventů.

V části aplikační se zabýváme koncepcí zacházení ve Vazební věznici a ústavu pro výkon zabezpečující detence Brno, předkládáme pohled na programy zacházení, které mají pomoci pozitivním způsobem ovlivnit mladistvé ve vazbě. Aby byly tyto programy účinné, musí se přizpůsobit skladbě obviněných.

Problematika kriminality mládeže si zasluhuje pozornost všech zainteresovaných skupin od rodičů, učitelů a vychovatelů, přes zájmové a sportovní organizace, politiky i

policii, která práci s mládeží i jejich důslednou kontrolu a dodržování zákonů u dětí a mládeže i ostatních občanů považuje za jednu ze stěžejních oblastí působení.

Domníváme se, že vzhledem k systematické struktuře práce byl cíl magisterské práce splněn.

Anotace

Autorka Andrea Briestenská ve své práci s názvem „*Kriminalita mladistvých*“ v sedmi kapitolách shrnuje palčivé problémy současné mládeže. Ukazuje, že výrazný vliv na jejich řešení přináší důsledně vedená prevence kriminality mládeže a také systematická práce s delikventy ve specifických podmínkách vazby.

Klíčová slova

kriminalita mládeže, sociální patologie, prevence, programy zacházení, alternativní tresty;

Annotation

The author Ms. Andrea Briestenská in her seven-chapter thesis “*The Juvenile Crime*” summarizes serious issues of today’s youths. She proves that a significant impact on the solution of those issues can be brought about by consistent juvenile crime prevention together with a systematic treatment of young offenders remanded in custody under specific.

Keywords

Juvenile crime, social pathology, prevention, treatment programmes, alternative forms of punishment;

Seznam použité literatury:

1. ČAČKA, O. *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2000, 377 s. ISBN 80-7239-060-0.
2. ČEPELÁK, J. *Penitenciární psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 1982.
3. ČERNÍKOVÁ, V., MAKARIUSOVÁ, V. *Sociální ochrana*. Policejní akademie, Praha 1996.
4. JÚVA, V. *Základy pedagogiky pro doplňující pedagogické studium*. Brno: Paido, 2001, 93 s. ISBN 80-7178-631-4
5. KALMHOUT van, A., M. *Uplatňování alternativních sankcí*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha 1996.
6. KOUDELKOVÁ, A. *Psychologické otázky delikvence*. 1. vyd. Praha: Victoria Publishing, 1995, 114 s. ISBN 80-7187-022-6.
7. KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů*. 1.vyd. Praha: Makropulos, 1996, 303 s. ISBN 80-901776-8-9.
8. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V a kol. *Člověk – prostředí – výchova*. Brno: Paido, 2001, 199 s. ISBN 80-7315-004-2.
9. KUČA, L. *Využívání volnočasových aktivit při zacházení s mladistvými obviněnými*. Diplomová práce, Pedagogická fakulta Univerzity Palackého. Olomouc 1998.
10. MARADOVÁ, E., HAJNÁ, E. *Základy rodinného života*. Praha: Portál, 1998.
11. MAREŠOVÁ, A. a kol. *Kriminalita v roce 2001*. 1. vyd. Praha: Institut pro kriminologii, 2002, 113 s. ISBN 80-7338-009-9.
12. MATOUŠEK, O. a kol. *Práce s rizikovou mládeží*. 1.vyd. Praha: Portál, 1996, 88 s. ISBN 80-7178-064-2.
13. MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. 1.vyd. Praha: Portál, 1998, 335 s. ISBN 80-7178-226-2.
14. MÜHLPACHR, P. *Sociální patologie*. 1. vyd. Brno: MU, 2001, 104 s. ISBN 80-210- 2511- 5.
15. NAKONEČNÝ, M. *Psychologie osobnosti*. 1. vyd. Praha: Academia, 1995, 336 s. ISBN 80-200-0525-0.
16. NEŠPOR, K. *Kouření, pití, drogy*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994, 125 s. ISBN 80-7178-023-5.

17. NOVOTNÝ, O., ZAPLETAL, J. *Základy kriminologie*, Univerzita Karlova, Praha 1996.
18. PRŮCHA, J. a kol. *Pedagogický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, 292 s. ISBN 80-7178-029-4.
19. ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995, 95 s. ISBN 80-7178-049-9.
20. SVOBODA, M. *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-327-7.
21. ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *Krizová intervence pro praxi*. Praha: Grada Publishing, 2002. ISBN 80-247-0586-9.
22. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999, 323 s.
23. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, 522 s. ISBN 80-7178-308-0.
24. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-678-0.
25. VEČERKA, K. a kol. *Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí*. 1. vyd. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, 139 s. ISBN 80-7338-033-1
26. ZAPLETAL, J. *Kriminologie*. II. díl, 1. vyd. Praha: Policejní akademie ČR, 1995, 122 s. ISBN 80-85981-28-9.
27. ZAPLETAL, J. a kol. *Kriminologie*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie ČR, 2002, 184 s. ISBN 80-7251-103-3.
28. ZOUBKOVÁ, I., NIKL, J., ČERNÍKOVÁ, V. *Kriminalita mládeže*. Praha: Policejní akademie ČR, 2001, 89 s. ISBN 807251-070-3.
29. Zákon č. 218/2003 Sb. - Zákon o soudnictví ve věcech mládeže
30. Zákon č. 140/1961 Sb. - Trestní zákon

Časopisy:

1. BUCHLOVSKÁ, A. *Co brání zavedení prevence sexuálního zneužívání v ČR?* In ÉTHUM, 18/1998, Praha: Sdružení „Éthum“, 1998.
2. HÁLA, J. *Teorie a praxe vězeňství I.* Jihočeská univerzita, České Budějovice 1996.
3. CHMELÍK, J. *Trestná činnost mládeže a páchaná na mládeži.* Ministerstvo vnitra České republiky, Praha 1998.
5. KARABEC, Z. *K problematice probační služby v České republice.* Resocializační programy pro delikventní mládež jako alternativa trestu. Sborník semináře z 15. 11. 1996, Praha 1996
6. MACEK, P. *Adolescenti.* Psychologie dnes, 6/1994, Praha: Portál, 1994.
7. MAŘÁDEK, V. „*Krise v krizi*“ a její výskyt ve vězeňském prostředí. České vězeňství č. 1., Praha 1995.
8. NEKOLA, B. *Vězeňství v číslech a grafech.* České vězeňství č. 4., Praha, 1994.
9. NEUMANN, J. *Příspěvek k psychologické charakteristice pachatelů trestných činů odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody.* Bulletin, Praha 1986.
10. OLEJNÍČEK, A. *Sborník referátů.* Forum medicí, Trenčanské Teplice 1987.
11. OUŘEDNÍČKOVÁ, M. *Návrh postupu spolupráce se zařízeními působícími v oblasti prevence a řešení kriminality.* In ÉTHUM, 20/1998, Praha: Sdružení „Éthum“, 1998.
12. ŘÍČAN, P. *Šikanování jako psychologický problém.* Československá psychologie, roč. 37, č. 3, Praha: Portál, 1993. ISSN 0009-62X.
13. SCHMEIDLER, K.: *Urbanismus a kriminalita.* Psychologie dnes. Praha 2000.
14. WEISS, P. *AIDS, drogy a sexuální chování.* Psychologie dnes, 10/1998, Praha: Portál, 1998.
15. ŽELÁSKO, P. *Mládež a kriminalita.* Kriminalistický sborník, 38/1994, Praha: Policejní akademie ČR, 1994.

Seznam příloh:

Příloha č. 1: Báseň z tvorby mladého delikventa

Příloha č. 2: Kazuistika mladistvého

Příloha č. 3: Autoportrét mladistvého toxikomana

Příloha č. 4: Anamnestický dotazník VV Brno

Příloha č. 1

Báseň z tvorby mladého delikventa P. J., věk 18 let

Trest za hříchy

Zdi, všude jen zdi a uprostřed díra,
Sedím tu sám a chybí mi víra.
Jsem slepý, nic nevidím
a stále závidím všem.
Jen ne těm, co nic nemají.
Ale podivné stíny kolem se míhají
A já se bojím.
Bojím se strachu a všech divných pachů
co cítím.
Cítím hnilobu a zkažený pot,
jenž táhne se z bot někoho,
kdo stojí za mnou.
Už ho vidím.
Rychle se otočím, na nohy vyskočím.
A teď si všímám, že nohy nemám,
ba ani ruce.
Mám strach.
On je černě oblečen a jen Satan je vděčen,
za to, že žiji.
Je to démon, co říká si Manon
a jde mě zabít.
Oheň vyšlehl, v uších mi zalehl podivný zvuk.
Co to je?
Smrt?
Asi ano.
Už se nebojím a nemám strach,
Ani ten pach, co cítil jsem, tu není.
Já chtěl jsem se radovat ze šťastného žití,
Ale nemůžu.
Jsem m
mrtvý a to je trest za moje hříchy.

Autor: P. alias Kuře

Příloha č. 2

Mladistvý T. J., věk 17, 5 let, obviněný z trestného činu vraždy:

Zpráva z tisku uvedla informaci o brutálním útoku na bezdomovce, který byl napaden útočníky a zemřel hrozivým způsobem. Když seděl na lavičce, začali ho kopat dva mladíci, rovněž mu zapálili vousy. Za chvíli bylo jeho tělo v půlmetrovém plameni. Muž zraněním podlehl. Oba mladíci byli od noci, kdy bezdomovce zavraždili, ve vazbě. Dvacetiletému K. L. hrozí až patnáct let kriminálu, jeho mladšími komplicovi T. J. jen polovina. V době vraždy byl totiž mladistvý.

Mladistvý T. J. se dostal na oddělení vazební věznice, kde jsou umístováni všichni mladiství. Účastnil se všech vzdělávacích a zájmových aktivit, byla navázána spolupráce se sociální kurátorkou i rodiči mladistvého. Mladistvému bylo umožněno převzít od rodičů učebnice, aby se mohl ve vazbě připravovat na případné pokračování ve školní docházce na gymnázium.

Z výchovné zprávy sociální kurátorky uvádíme významná anamnestická data:

Významná anamnestická data - obviněný vyrůstal v úplné rodině. Soužití rodičů je uspořádané, vztahy v rodině jsou, dle sdělení rodičů, velmi dobré. Otec je jednatelem stavební společnosti, matka pracuje jako lektorka cizích jazyků. Rodinu dále tvoří bratr obviněného Michal (1987), do rodiny dochází prarodiče.

Mladistvý navštěvoval soukromou základní školu, do konce roku 2002-2003 byl studentem soukromého gymnázia. V současné době rodiče požádali školu o přerušení studia, na škole rovněž studuje i mladší bratr obviněného. Rodiče na škole hradí školné ve výši 10 000 Kč,- za rok.

Škola ke studijním výsledkům uvádí, že mladistvý patří k prospěchově slabším studentům. Pro dosažení lepších studijních výsledků mu chybí větší ctížádostivost. Celková absence ve vyučování, způsobená převážně nemocí, ve školním roce činila 285 hodin a byla vždy řádně omluvena. Chování a vystupování mladistvého ve škole je hodnoceno dobře. Ve třídě se jeví jako klidný, málo aktivní a bezkonfliktní žák. Mimoškolní aktivity nejsou škole známy. Spolupráce s rodinou je velmi dobrá. Rodiče jsou v trvalém kontaktu se školou. Mají soustavný zájem o zlepšení studijních výsledků svého syna.

Ošetřující lékařka sdělila, že ji mladistvý naposledy navštívil za účelem preventivního vyšetření v roce 2002, od té doby ji nenavštívil. Rodiče tedy nemoci mladistvého omlouvají sami.

Mladistvý v mladším školním věku pěstoval snad všechny sporty, začátkem roku 2003 začal navštěvovat thajský box, kterého musel po dvou měsících ze zdravotních důvodů zanechat a také o tento druh sportu ztratil zájem.

Komunikace mladistvého probíhala častěji s matkou, otec nemá tolik času z důvodu pracovní vytíženosti. Ze strany otce se výchova jeví benevolentnější. Otec nerad rázně zasahuje, konflikty řeší domluvou. V poslední době rodiče nemohli k mladistvému najít cestu, nechtěl komunikovat.

Dle sdělení babičky (znalkyně z oboru zdravotnictví, odvětví psychiatrie) je mladistvý velmi citlivý chlapec, velice uzavřený, silně zranitelný. Od dětství byl silně neurotické dítě, měl tiky, trpí lehkou mozkovou dysfunkcí, dysgrafií, dyspraxií.

Rodina obývá velký rodinný dům, který je moderně a vkusně zařízen. Mladistvý má svůj pokoj, ve kterém má počítač a hi-fi věž. Šetřením v místě bydliště bylo zjištěno, že rodina má velmi dobrou pověst hlavně díky otci mladistvého, který pomáhá sousedům s drobnými stavebními pracemi.

Závěry psychologického vyšetření: mladistvý netrpěl ani netrpí žádnou duševní chorobou nebo poruchou. Intelekt se pohybuje v pásmu mírného nadprůměru, paměť je mírně nadprůměrná. Zjištěná dysgrafie snižuje jeho rozpoznávací a ovládací schopnosti. Osobnost je méně vyzrálá, než by odpovídalo kalendářnímu věku, značně nevyrovnaná s vnitřními ambivalencemi a mnohými rozpory mezi sebeobrazem a deklarovanými tužbami či přesvědčeními a mezi vnitřními tendencemi a dispozicemi. Sebevědomí narušené není, sebekritika je lehce, nepodstatně snížena, velmi důležitým až prioritním životním cílem je úspěšnost. Hodnotová hierarchie obsahuje i hodnoty citového a vztahového charakteru (cílené především na nukleární rodinu), jednoznačně je však neupřednostňuje.

Je extrovertovaný, zajímá se ale více o uspokojení vlastní potřeby kontaktu s lidmi než o druhé lidi jako takové. Je sociabilně závislý, potřebuje mít pocit opory a sounáležitosti s ostatními. Spíše se přiklání k jejich mínění, než aby si utvářel vlastní názor. Sám příliš rád odpovědnost nepřebírá a za svůj život činí spíše zodpovědné druhé nebo jej vidí jako souhru okolností. Velmi rád participuje na situacích, které jsou pro něj něčím nové, vzrušující, slibující intenzivní prožitky, snadno se jimi nechá nekriticky

nadchnout, přehlédne varovné signály a nezváží důsledky svého chování. Jeho chování se pak může stát, vzor ostatním vlastnostem, hodně rizikové. Je velmi dobře informován o sociálně morálních normách a pravidlech i o sociální žádoucnosti jejich dodržování. Do značné míry jsou pro něj reprezentanty těchto pravidel rodiče. Sám však – v souvislosti s věkovým údobím a osobnostní nevyzrálostí – tenduje k určitému experimentování s nimi. Při svém v podstatě pozitivním vztahu k autoritám, své malé odvaze čelit problémům přímo a svému sklonu otevřeně neoponovat, má tendenci své chování tam, kde by nebylo schváleno, skrývat a s informacemi o něm výrazně manipulovat (čemuž nepochybně napomáhají i fabulační tendence). Autonomní morálka jako taková je tedy oslabena, neabsentuje však.

S vlastním agresivním chováním neměl však mladistvý dosud žádné problémy. Vyšetření ale ukazuje na výrazně zesílený agresivní náboj, který se může stát za stavu oslabeného vědomí (např. alkoholem) nebezpečný a posuzovaný může svým agresivním tendencím podlehnout. Posuzovaný sám se však s těmito vnitřními agresivními tendencemi neidentifikuje. Agresivní tendence i hrubě agresivní formy chování jsou pro něj na vědomé úrovni nepřijatelné.

Vyšetření neprokázalo, že by měl k sociálně nejslabší vrstvě obyvatelstva nebo bezdomovcům apriorně vyhrocený negativní vztah. Za určitých okolností, pokud získá pocit, že si svou situaci nezavinili, uvádí i jistou lítost nad nimi. Negativní postoj vykazuje diferencovaně k těm, kteří jsou si svou sociální pozicí sami vinni. S ohledem na jeho obdiv k sociální úspěšnosti a úspěšným jedincům jako takovým a s ohledem na jeho přesvědčení o takřka všemocnosti vůle k jejímu dosažení lze sotva předpokládat, že by sociálně slabší vrstvy a bezdomovce vnímal jako plnohodnotné a rovnocenné bytosti.

K motivu jednání mladistvý uvedl nápodobu chování jiných, a to jen v souvislosti s pomočením bezdomovce, a svou opilost.

Mladistvý se v době znaleckého vyšetření cítil absolutně nevinný. Svou vinu nespatořoval ani v tom, že svému společníkovi v agresi vůči oběti nezabránil. Sebevyvíňující tendence v průběhu znaleckého vyšetřování sílily a byly stále zřetelnější. U vzpomínkových nepřesností nelze vyloučit účelovost, zejména když účelovou manipulaci mladistvý sám přiznává i u jiných faktů (nejprve uvedl menší množství alkoholu. To bylo kvůli rodičům, údaj o naznačeném kopu mu poradil advokát atp.). V souvislosti s pomočením bezdomovce prožívá spíše pocity trapnosti a studu než viny.

Pocity viny se týkají předcházejících okolností (měl jít včas domů) a následných (vazbou potrestal sebe i rodiče, což považuje za svůj nejhorší čin). Hodně intenzivně (zlobně) zato prožíval příkoří, která se domníval utrpět při výslechu policisty a při svém umístění na cele předběžného zadržení. Přiznává jen šokující účinek pohledu na hořícího bezdomovce, současně však uvádí, že tento zážitek nebyl tak traumatizující, aby mu bránil v usnutí na cele předběžného zadržení. Mladistvý nemá pocit, že by si zasloužil trest a také při znaleckém vyšetřování s žádným nepočítá. Je ovšem otázkou, nakolik se na těchto postojích podílí popření reality, která je pro něj úzkostná.

U mladistvého je reálný předpoklad dalšího vzrávání a dalšího rozvoje. Je schopen korektivní zkušenosti, sociálního učení. I u něj jsou sklony k riskantnímu chování, k snadnému přejímání prázdného konzumního způsobu životního stylu. Především však zjištěný zesílený agresivní náboj, který sice běžně neuplatňuje, představuje značné motivační riziko při oslabení vědomé složky (alkoholem, drogami atp.). Dalším faktorem, který může resocializaci negativně ovlivnit, je pocit absolutní nevinny (byť by čin probíhal tak, jak sám uvádí) a pocit, že mu nepřísluší žádný trest. Resocializace je reálná.

Psychologické vyšetření bylo součástí znaleckého posudku obviněného a bylo uskutečněno na základě soudního nařízení soudní znalkyní.

Chování obviněného po dobu pobytu ve vazbě:

První kontakt s mladistvým byl poznamenán jeho velkými adaptačními problémy, nerozuměl si s ostatními mladistvými (většinou Rómy), trpěl nespavostí, depresemi, často si stěžoval na bolesti hlavy, nechutenství a neklid. Byl na cele sám, nebyl schopen se připravovat na školu, číst, protože jeho myšlenky zcela ovládaly obavy a očekávání.

Realizace programu zacházení:

Obviněný byl cíleně zapojován do skupinových aktivit a projevoval vděčnost za každou chvíli, kterou mohl trávit mimo celu. I když mu výtvarné aktivity byly cizí, podílel se na pomocných pracích v keramické dílně, jako bylo smirkování výrobků, úklidy atp. Jako student gymnázia měl vědomosti na úrovni, která se naprosto odlišovala od úrovně ostatních mladistvých ve vazbě. Jeho znalostí a vědomostí bylo účelně využíváno k tomu, aby pro spoluobviněné připravoval vědomostní soutěže a podílel se u obviněných i na výuce němčiny na oddělení. Jak při pohovoru uvedl, nikdy

v minulosti nepřečetl knihu, teprve ve vazbě poznal, že četba jej může obohatit a stal se poměrně vášnivým čtenářem. Úroveň jeho písemné tvorby byla velmi slušná, často mu byly zadávány na celu úkoly zpracovat úvahy na různé téma. Z jeho písemných projevů bylo možné získat další informace o jeho prožívání, názorech i postojích.

Po celou dobu pobytu jej rodiče i prarodiče pravidelně navštěvovali, mladistvý měl na cele vlastní televizi a měl dostatek finančních prostředků k tomu, aby si mohl kupovat denní tisk i potraviny podle potřeby. K pracovníkům věznice se choval slušně a za dobu pobytu ve vazbě (15 měsíců) neměl žádný kázeňský trest. Výchovní pracovníci byli v kontaktu s rodiči obviněného. Zpočátku byl mladistvý obviněný přesvědčen, že bude prokázána jeho nevina, o které ostatní utvrzoval a věřil, že bude co nejdříve z vazby propuštěn. Odmítal uvěřit tomu, že by mohl být odsouzen a rovněž rodina udělala maximum pro to, aby byl odsouzen k trestu podmíněně odloženému.

Prognóza dalšího vývoje se jeví jako příznivá, i když pobyt ve vazbě a následně i ve výkonu trestu odnětí svobody se může negativně projevit na jeho psychice. Důležitá je soudržnost rodiny a fakt, že jej rodiče nezavrhlí a snaží se mu jeho složitou situaci ulehčit. Mladistvý byl nakonec odsouzen k trestu nepodmíněnému a stráví ve výkonu trestu odnětí svobody 3 a půl roku.

Příloha č. 3 Autoportrét mladého toxikomana

12.10.98

TO JSEM JA

VLASTNOSTI

DOBRE

MAM RÁT
BĚTÍ
UMIM
HRÁT
BASKET
ZAVODNĚ

UMIM
BÍT
HODIT
MĚKÁ
MAM DĚ
T RŮD
ICE

CHCI
BÍT PO
TATŮVI

MAM RÁT
CO MA MA
MA CÍŠ
TOTU

SEM VES
ELI

SEM RÁT
ŽE NEKO
V ZIM

TE SIM SE
NĚMŮ
TATŮ 4
DIDĚ
4 VANOCE

VLASTNOSTI

ŠPATNĚ

LITVÍ
COŠ
EM
TO
VDE
LÁU

NEMA
VRÁT
SPINU

NEMA
NRÁT
ORŮE

VDELA
LSEM
BLAD
ST

LITVÍ
DI
TO
HO

ŽATO

VŽÍVOTE

NECHEU

DIT TADI

LITVÍ TOHO

ANI TO NIKOMU

NEPŘEJU

DELAL SEM TRAJERA

PŘED DĚCKAMA

ATĚ LITVÍ AŽ

VILEZU TA JDU

DO PRACE.

Příloha č. 4 Anamnestický dotazník

Příjmení		Jméno		Rodné číslo	
Národnost		Věz. číslo			
Bydliště					
Byt		Rod. dům		VI. pokoj	
Sídliště					
Zaměstnání otce			Zaměstnání matky		
Trestán		Počet trestů		Trestána	
Počet trestů				Počet trestů	
Vzdělání otce			Vzdělání matky		
Rozvedeni		Počet sourozenců		Trestáni	
Trestání					
ZŠ		ZVŠ		SOU	
SŠ					
Prospěch ZŠ / ZVŠ			Prospěch SOU / SŠ		
Chování ZŠ / ZVŠ			Chování SOU / SŠ		
Umístěn v DÚ, DD, VÚM			Důvod		
Trestán			Počet trestů		SSSS
Popis trestné činnosti / začátek, průběh, příčiny atd./					
SSSS					
Zájmy					
Sebepoškození					
Závislosti					
Kouření od		množství		Alkohol od	
Drogy od		množství		druh	
Gambler od					
Léčení závislosti z / A, D, G /			ambulantně		ústavně
Životopis, plány do budoucnosti, současné problémy					
Nástup					